ANTOLOGJI
E LETËRSIS SHQIPE

„MUSTAFA BAKIJA"
Prishtinë

ANTOLOGJI
E LETËRSIS SHQIPE

„MUSTAFA BAKIJA“
Prishtinë 1954

Mbarshtruen
HASAN VOKSHI, ELHAMI NIMANI E TAJAR HATIPI

DY FJALË NË VEND TË PARATHANJES

Ky libër âsht nji përmbledhje biografish e copash të njij pjese të shkrimtarëve shqiptarë, të vjetër, të Rilindjes e atyne Arbneshë, ndër mâ të **spikatunit.** Asht materjal, i cili do t'u shërbejë në radhë të parë, pa dyshim, nxânësave të klasave të nalta të shkollave të mesme, për njohjen e studjimit e këtyne shkrimtarëve dhe për të pasë nji pasqyrzë të shkurtë, të pjesëve ndër mâ të mirat e mâ të bukurat në letërsín shqipe.

Mbledhësat e renditësat e këtij materjali kanë synue të zgjedhin materjalin mâ të përshtatshëm për libër antologjije kësodore.

Për qemtimin e saj mbledhësat janë mbështetë kryesisht në leteratyrë të pasun të botueme deri më sod në shqip, si shifet në bibliografín e shënueme në fund të librit.

Botuesi

HISTORIJA E GJUHËS SHQIPE DHE SHKRIMI I SAJ

I. Historija. Puna e origjinës së gjuhës shqipe dhe e Shqiptarëve si komb i ka shtie në punë e në kujdes albanologët dhe dijetarët e huej qysh prej kohëvet mâ të vjetra. Dy çashtje ishin për t'u studjue e për t'u zgjidhë në këtë mes: e para, ç'gjuhë âsht shqipja dhe cilët janë Shqiptarët, e dyta: në ç'grup gjuhësh duhet të hyjë shqipja si mbas linguistikës. Përpara se të dilte Bopp-i e përpara se të themelohej shkenca e linguistikës, filozofi Leibnitz (1646—1716) ka qenë i pari që preku çashtjen e afërsís gjuhësore të shqipes. Ky, përveç vepravet të tij filozofike me randësi, i ka shkrue edhe nja pesë letra M. Maturin La Eroze-it, që quhej asaj kohe linguisti mâ i mirë, dhe e shtynte që t'interesohej për punë të shqipes, për të cilën shkruente se meriton të studjohet e të krahasohet me gjuhët mâ të vjetra. Në këto letra merr disa fjalë të shqipes (si fjalët *hundë, krah, det*, etj.) dhe përpiqet të gjejë rrâjën e këtyne tue i krahasue me fjalë të gjermanishtes. E i shkruen n'ato letra mikut të tij që t'i dërgonte të përkthyeme në shqipet Ligjëratën e së Djelës (Ati ynë) dhe Simbolin e Apostujvet (Besojmë-n). Por Leibnitz-i pak landë të shqipes kishte para sysh, nja njiqind e sa fjalë, kishte edhe fjalorin e Frangut të Bardhë; por, përveç atyne letrave, Leibnitz-i e rrahu punën e shqipes edhe në veprën e tij *„Desidarata circa linguas populorum"*, e në të gjitha këto, sado që gjen afërsi të shqipes me gjermanishten e me keltishten, përpiqet ta shquej prej gjuhëvet të tjera e t'i japi individualitet të veçantë, tue përfundue se Shqipja âsht nji gjuhë krejt ndryshe prej greqishtes, latinishtes, slavishtes e gjuhëvet të tjera.

Edhe historiani Joh. Thunsuann-i (1774-1832) në veprën e tij *„Vështgime mbi historin' e popujvet evropjanë të Lindjes"* e shtron problemën shqiptare në pikëpamje etnografike dhe thotë se Shqiptarët janë bijt e *Ilirianëvet të vjetër*, punë që edhe Leibnitz-i e kishte qekë në nji nga

letrat e tija. Edhe në veprën tjetër të tij *„Mbi historin' e gjuhës së Shqiptarëvet e të Vllehëvet"* e vëzhgon dhe e studjon Thunsuann-i shqipen, e në këtë vepër ka botue edhe Fjalorin e Kavaljotit.

Tue u mbështetë ke Leibnitz-i e ke Thunsuann-i, gjeografi në zâ frang Malte - Brunn-i (1774-1832) në tre volumet e veprës së vet *„Annales des voyages"* (Paris 1809) si edhe në *„Gjeografin' e gjithmbarshëme"* të tij thotë se shqipja âsh nji gjuhë që flitej para Homerit dhe nuk ndryshon nga gjuha mâ e vjetër, mâ e papunueme e mâ monosilabike e Pelasgëvet.

Si lindi linguistika krahasimtare e popujvet indoevropjanë, u krijuen kritere të rij për zgjidhjen e problemës së shqipes. Mâ së pari ka qenë Fr. Bopp-i (1791-1867) që me studimet e veta e shtiu gjuhën shqipe në rreth të vëzhgimevet skencore, prej të cilavet dilte pyetja: *„A âsht shqipja nji gjuhë indoevropjane?"* Veçse, këte çashtje e preku ma parë I. V. Xylander-i (1532-1576), por jo n'ate pikëpamje linguistike të rrebtë të Bopp-it; Xylander-i për studimin e shqipes ka pasë para sysh Dhiatën e Ré të përkthyeme prej Grigor Argjirokastritit dhe nja tri mijë e sa fjalë shqipe për studim; dhe në veprën e vet *„Gjuha e Shqiptarëvet"* e vëzhgoi shqipen jo aqë në pikëpamje historike e gjeografike se sa në pikëpamje të strukturës gramatikore të gjuhës, por dihet si mbas shkencës filozofike e linguistike të kohës së vet (punë që mund të thohet edhe për pikëpamjen e Malte--Brunn-it në çashtjen e origjinës së shqipes), dhe mbërrin në përfundimin se shqipja âsht nji *gjuhë indoevropjane.*

Gjithashtu edhe linguisti Aug. Schleicher-i (1821-1868) në veprën e tij *„Gjuhët e Evropës"*, tue studjue sistemën e lakimit e të zgjedhimit të shqipes, si edhe numrorët e saj, shfaqi po atë mendim si të Xylender-it për origjinën e shqipes. Edhe Th. Stier-i (1827-1880) në veprat e tij *„Emnat e shtazëve të shqipes"*, *„Emnat e ngjyravet të shqipes"* e në të tjera studime të tij e vëzhgoi gjuhën shqipe dhe u bani nji analizë të shkoqitun numrorëvet dhe verbit të saj. N'ato studime ai u përshfaq se origjina e shqipes duhej me u kërkue në nji kohë, kur nuk flitej as greqishtja e vjetër, as latinishtja, as ndonji nga gjuhët e tjera të sotme të njoftuna; pra edhe ai e shtinte shqipen në numër të gjuhëvet indoevropjane, por e lidhte mâ tepër me greqishten e vjetër.

Këtyne studimeve si me thanë fragmentare u vuni vulën dija linguistike e Bopp-it, i cili ka qenë i pari që e studjoi dhe e vëzhgoi shqipen me metodën shkencore të lingui-

stikës krahasimtare. Ky me nji studim mbi numrorët e mbi përemnat e shqipes (që e këndoi n'Akademí të Shkencavet të Berlinit më 1843) e shfaqi mendimin e vet të premë se shqypja hyn në familjen indoevropjane. Me 1854 botoi veprën me randësi *„Mbi lidhjet që ka gjuha shqipe me afërsít e saja"*. N'ato 90 e sa faqe të mëdha të kësaj vepre Bopp-i vëzhgon e shqyrton thuejse gjithë gjuhën: lakimin e emnave, zgjedhimin e foljevet, disa pjesë të palakueshëme të ligjëratës, formimin e disa mbiemnave, etj. tue e marrë landën prej veprave të mâparshëme mbi shqipen, si të Xylander-it, të Fjalorit të Frangut të Bardhë, të gramatikës së Lecce-s e mâ fort prej të Halin-it. Në këtë studim të fellë Bopp-i i krahasonte trajtat e ndryshëme gjuhësore të shqipes me trajta e rrâjë të gjuhëvet motra, si të sanskrishtes, lituanishtes, greqishtes, gjermanishtes së vjetër etj. E kështu, me këto studime të Bopp-it u daravit çdo dyshim mbi shqipen si nji gjuhë indoevropjane.

Tash, si u zgjidh çashtja e rendimit të shqipes në familjen indoevropjane, duel çashtja e dytë, që përmendëm në krye: *„Me cilin grup e me cilën lagje të familjes indoevropjane ban pjesë gjuha shqipe"*. Këtë çashtje të dytë e ka qekë Bopp-i në veprën e tij të sipërpërmendun, ku thotë se „shqipja, si mbas palcës a themelit të saj nuk ka marrëdhanje aqë të ngushta me motrat e saja, sa që mund të rrjedhi prej ndonjanës nga këto". Prej këtyne fjalëve të Bopp-it del se shqipja formon nji lagje mëvehte në familjen indoevropjane (dhe rrjedh, si do të shofim mâ poshtë, nga ilirishtja e trakishtja e vjetër). Ky mendim i Bopp-it ishte në kundërshtim me mendimin e linguistit të rí të nji kohe me Bopp-in, të Aug. Schleicher-it, i cili u përpoq ta shtinte shqipen në lagjen pelazgjike (greqishte e latinishte) tue e afrue mâ tepër me greqishten e vjetër. Mbas kësaj teorije të Schleicher-it shkuen edhe dijetarë tjerë, si linguisti Th. Stier-i, që përmendëm mâ nalt, por mâ fort Arbëreshi Dh. Kamarda, i cili në veprën e tij „Saggio di Grammatologia comparata sulla lingua albanese" e afron shum shqipen me greqishten e vjetër.

Duhet shtue se J. Thunsuann-i që zumë ngoje mâ sipër në veprën e dytë të tij të sipërpërmedun kishte shfaqë mendimin se shqipja rrjedh prej ilirishtes. Gjithë këtë mendim kishte shfaqë edhe Malte-Brunn-i, që përmendëm mâ nalt. Kjo idé e vjetër e këtyneve u rrah e u përkrah prej dijetarëvet të mâvonshëm, si prej historianëvet Niebulir (1776-1831) e Fallmoranjer (1790-1861), ky i fundit në pjesën e parë të veprës së tij *„Elementi shqiptar në Greqí"* (1857-1860) e

shkoqit gjat' e gjanë çashtjen e origjinës dhe të lashtënís së Shqiptarëvet, tue i qitë këta autoktonë e banues të Iliris së vjetër — prej linguistëve Kopitar (1780-1844) e Miklosich (1813-1861), i pari në nji studim të tij mbi marrëdhanjet e shoqishojme të gjuhëvet rumanishte, bullgarishte e shqipe, të botuem në përvjetorin letrar të Vienës më 1829, dhe i dyti në veprat e tij *„Elementet sllave në rumunishtet"* edhe *„Kërkim mbi shqipen"*; si edhe prap prej linguistëvet Leak (1777-1884) në veprën e tij *„Researches in Groce"* (London 1814) mâ fort prej Hahn-it (1811-1869).

Ky me veprën e tij *„Albanesiche Studien"* të damė në dy pjesë vëzhdon e studjon gjithë strukturën gramatikore të shqipes, vendbanimin e lashtë të kombit shqiptar, doket, zakonet, besimet e tij, etj. Sa për origjinën e Shqiptarëvet dhe të gjuhes shqipe Hahn-i thotë se Epirotët, Maqedonasit dhe Ilirianët ishin prej nji origjine të përbashkët dhe âsht baras me pellazgjik, dmth. i identifikon Ilirianët me Pellazgët. Shqiptarët, pra, mbas mendimit të Hahn-it janë stërnipënit e Pellazgëvet dhe dalin drejtpërsëdrejti nga Iliro-Maqedonasit dhe Epirotët; e pra edhe gjuha shqipe del nga ilirishtja, që âsht nji me pellazgjishten. Duhet shtue se mendimin ose hipotezën e origjinës së Shqiptarëvet nga Pellazgët e kishte shfaqë përpara Hahn-it poeti arbëresh G. De Rada dhe ky mendim u përhap mjaft në kohë të Rilindjes sonë prej shkrimtarëvet t'asaj kohe, si prej Samiut, Naimit, Vaso Pashës e të tjerëvet. Me gjithë këtë teori të Hahn-it mbi Pellazgët, që pastaj u qit poshtë dhe duel e pathemeltë, vepra e tij i vû themele të forta albanologjís dhe u bâ dorë që albanologët e linguistët e pastajmë të bâjnë studime të fella mbi origjinën e Shqiptarëvet dhe ta studjojnë shqipen me nji metodë e kritikë të fellë shkencore.

Ndër këta âsht për t'u përmendë G. Meyer-i, albanologu mâ në zâ i gjymsës së shekullit të kaluem, që zhvilloi nji aktivitet të madh në fushën e studimevet shqiptare që prej vjetit 1880 deri më 1897 tue botue veç Fjalorit etimologjik të shqipes e gramatikës dhe vepra e studime tjera mbi shqipen nëpër rivista të ndryshëme. Nëpër këto vepra, ndër të cilat dëftohen me gisht ato *„Albanesischen Studien"* të dame në gjashtë pjesë, G. Meyer-i i ban nji kritikë të hollë e të gjanë origjinës së popullit shqiptar dhe mâ fort gjuhës shqipe, e qit poshtë teorín e rrânjës së Shqiptarëvet nga Pellazgët dhe mbërrin në përfundimin se Ilirjanët kanë qenë pararendësit ose të parët e Shqiptarëvet e se gjuha shqipe âsht nji faz' e ré e ilirishtes,

Megjithate, disa dijetarë e kundërshtuen theorín e linguistit Hirt-i, që mpron tezën se shqipja âsht nji vijim i trakishtes dhe jo i ilirishtes. Edhe Thunsuann-i e kishte parapamë me veprat e veta origjinën e shqipes prej trakishtes. Edhe linguisti slavist i sotshëm Bariç flet në veprat e veta për shqipen si për nji dialekt trakas t'ilirizuem. Gjithashtu edhe G. Weigand-i në shkrimin e tij *„A janë Shqiptarët zbritësit e Ilirjanëvet a të Trakasvet"* përpiqet me provue se shqipja ka origjinë trakase. Si mbas N. Joklit, arsye dhe argumente me randësi gjuhësore flasin kundër theorís trakase të Hirt-it e të Weigand-it dhe mbrojnë tezën iliriane.

Në këto kohët e fundit Austriaku Baron Naposa në veprat e veta, prej këtyne do theorive të përkundërta, t'orgjinës ilirjane e trakase të shqipes, nxuer nji sintezë, tue u rrekë të provojë se shtresa trakase e shqipes u mbulue mbasandej prej nji shtrese ilirjane. Këtê mendim të Naposës e forcoi me argumente gjuhësore albanologu mâ i madh i këtyij shekullí, i ndveri N.Jokl-i. Prej studimevet dhe vëzhgimevet shkencore të tij del se gjuha shqipe e sotshëme ka rrjedhë prej ilirishtes dhe prej trakishtes. Ky mendim i tij zotnon deri sot.

Nga gjithë këto që thamë deri këtu del zgjidhja e atyne dy çashtjeve që përmendëm në fillim: e para, gjuha shqipe âsht nji gjuhë indoevropjane dhe ka afërsi me lagjët e grupet e families indoevropjane e dyta, gjuha shqipe formon nji lagje mëvehte dhe hyn në lagjen iliro-trakase.

II. — Shkrimi i ilirishtes dhe i shqipes — Tani del çashtja e shkrimit t'ilirishtes dhe të trakishtes, që, sikurse e pamë mâ nalt, përfaqsojnë fazën mâ të vjetër të shqipes. A ka qenë shkrue, pra, gjuha e Ilirjanëvet dhe e Trakasvet, e mâ fort e këtyne të parëve, që, si mbas tokës ku banojnë sot Shqiptarët e që ka qenë dikur zonë ilirjane, quhen sot prej albanologëvet dhe dijetarëvet të tierë stërgjyshënit e Shqiptarëvet. Nëpër veprat e sotme të shkrimtarëvet të hershëm Grekë, që flasin, kur e bije puna, mbi Ilirjanët, nuk bâhet fjalë mbi këtë punë. Si dihet, shkrimtarët e vjetër kanë pasë shkrue mjaft mbi Ilirjanët, mbassi këta ishin nji popull i madh i damë në shum fise dhe kanë pasë marrëdhanje, si edhe lufta me Grekët. Mjerisht mâ të shumtat e vepravet të këtyne shkrimtarëve kanë humbë dhe sot dijmë vetëm titujt e këtyne veprave. N'ato vepra të bjerruna mund të qekej edhe puna e gjuhës s'Ilirjanëvet. Prandaj prej veprave të shkrimtarëvet grekë që kanë mbetë gjallë nuk kemi veçse disa fjalë, si emna njerëzish, emna vendesh që janë Ilirjanę (ose Trakase)

e që sot linguistët përpiqen t'i shkoqisin me anë të shqipes. Deri sot pra nuk kemi ndonji shkrim e vepër të lanun prej atyne shkrimtarëve që të flasi për gjuhën ilirjane e për shkrimin e saj; e pra, deri në nji provë të kundërt, mund të thuhet se Ilirjanët nuk e kanë pasë shkrue gjuhën e tyne. Sikurse për punët e ngjarjet e Ilirjanëvet, mbretënit e tyne përdorshin gjuhën greqishte e latinishte për marrëdhanjet e tyne me Grekët e me Romakët, dhe populli vetëm e fliste gjuhën e vet ilirishten. Gjithë kjo punë ka ndodhë edhe në kohën e pastajme, në kohë të Romakëvet e në kohë të Mesme, kur ilirishtja kishte pësue ndryshime të mëdha tue u folë prej popullit; atëhere sundimtarët e vendit, si mbretënit e princët, për punët e tyne zyrtare të jashtëme përdorshin greqishten e latinishten, dhe populli për punët e veta përdorte gjuhën e vet. Edhe në kohë të Skënderbeut, kur ilirishtja tue u folë prej popullit kishte marrë thuejse shqiptimin e formën e gjuhës që flasim na sot, duket se nuk ka qenë shkrue gjuha shqipe. Dijmë prej historís se Skënderbeu për punët dhe marrëdhanjet e tij zyrtare të jashtme përdorte latinishten, italishten e turqishten kurse prej popullit të pashkollë vetëm flitej shqipja.

Por duhet shtue se nuk mund të thohet me sigurí që n'ato kohë nuk ka qenë shkrue gjuha jonë, sado që deri sot nuk janë gjetë dokumente të sigurta për këtë punë: Miss Edith Durham-i, nji engleze që ka shetitë mjaft kohë Shqipnín, në nji libër të vetin thotë se nji udhëtar, murgu Frang Brochard-i, ka lanë nji të shkrueme më 1332, ku thotë se „Shqiptarët kanë nji gjuhë krejt ndryshe prej latinishtes, por përdorin nëpër librat e tyne skronja latine". Edhe shkrimtari italjan Arturo Galanti në librin e tij „L'Albania" e përmend këtë murg me emnin Brocardus Monacus, si auktor të nji shkrimi *„udhëtimesh nëpër vendet e shenjta"*, të shtypun në Venedik më 1519. Sido me qenë, më 1332 a' më 1519 qoftë data e atij shkrimi, kjo âsht nji dëshmí interesante, që tregon se kanë pasë qenë n'ato kohë libra shqip me shkronja latine, dmth. se mund të ketë qenë shkrue gjuha jonë qysh prej shekullit XIV.

N'ato kohë gjuha jonë, që do t'ishte ndryshue shum, si thamë prej ilirishtes, u quejt *arbëneshe* e *arbëreshe* dhe populli ilirjan *arbënor a arbëror*.

Edhe shkrimtarët e shekullit 16 e 17, si Buzuku, Frangu i Bardhë, etj. përmendin fjalën gjuhë t'arbëneshe, për të kallxue gjuhën shqipe. Bogdani në veprën e vet *„Cuneus prophetarum"*, aty ku flet për gramatikën e bjerrun t'ungjit të vet Andrea Bogdanit, përmend për të parën herë

fjalën *shqip*. Emni *Shqitar*, si mbas linguistit të sotshëm Kretschmer-it, përmendet së parit që nga vjeti 1392.

III. — Monumentet e para të shkrimit shqip dhe alfabeti i tyne. Monumentet e para të shkrueme të gjuhës shqipe janë tri dokumente dhe disa vepra shkrimtarësh të lashtë. Nga tri dokumentet e shekullit XV ai i pari quhet „*Formula e pagëzimit*". Përveç Buzukut, edhe veprat e shkrimtarëvet të moçëm gegë, si të Budit, të Bardhit, të Bogdanit, etj. janë shkrue tue u marrë për bazë alfabeti latin e tue u shkrimë shkronja të reja për tingujt e posaçëm të shqipes. Buzuku, si do shofim, përdori shkronja të tipit gotik, që për atë kohë ishin të rregullshëme dhe për tingujt e veçantë të shqipes përdori disa shkronja qirilike tue ua ndryshue disi formën. Këto shkronja qirilike Budi, Bogdani e të tjerë i ndryshuen prap tue u dhanë nji trajtë mâ të hieshëme. Pra, gjithë shkrimtarët gegë të veriut të shekullit XV e XVI, që botuen veprat e tyne nëpër shtypëshkronjat e Italís (Romë, Padovë, Venedik) kanë përdorë alfabetin latin me disa ndryshime. Edhe ndër librat shqipe, të shumtat me landë fetare, që u shtypën në Shkodër qysh prej vjetit 1870, kur u ngref aty e para shtypëshkronjë e Jezuitëvet, u përdor alfabeti latin me disa ndryshime, si p.sh. të shkronjavet *ll, dh, th, z*, që muerën traita të ndryshëme. Dy shoqnít letrare që u themeluen në Shkodër, „*Bashkimi*" më 1899 dhe „*Agimi*" më 1901, përdorën alfabetin latin me ndonji ndryshim për disa tinguj të posaçëm të shqipes.

Shkrimtarët toskë të jugut, si Theodhor Kavalioti (1770) Mieshtri Daniel (1802) dhe Grigor Argjirokastriti (1827), që përktheu Dhiatën e Ré, përdorën alfabetin greqisht.

Theodhor Haxhifilipi nga Elbasani (1769) krijoi nji alfabet më vehte, krejt ndryshe prej alfabetit latin. K.Kristoforidhi nëpër veprat e veta gegënishte shtiu në punë alfabetin latin me disa shenja për tingujt e posaçëm të shqipes, dhe për ato toskënishte alfabetin greqisht.

Shkrimtarët arbëreshë t'Italís përdorën edhe këta alfabetin latin me ndryshime për disa shkronja, përveç De Radës, që n'alfabetin latin shtiu edhe shkronja greqisht.

Prej albanologëvet disa përdorën alfabetin grek me ndonji shkronjë latine sikurse Xylander-i, Halen-i, Komarda; disa tjerë përdorën alfabetin latin me ndonji shkronjë greqisht, sikurse Miklosich-i, G. Meyer-i, Pedersen-i.

Mbas Lidhjes së Prizrenit u themelue në Stamboll më 1879 shoqnija „Drita" (prej Sami Frashërit, Jan Vretos, Pashko Vasës dhe Koto Hoxhit), për të përhapë kulturën në popull

me anë të shqipes, këndimi dhe shkrimi i së cilës pengohej atëhere prej qeverís turke. Kjo shoqní hartoi nji alfabet tue marrë për bazë shkronjat latine, por për disa tinguj të posaçëm të shqipes u muerën disa shkronja të greqishtes e slavishtes e disa i trilluen vetë themeluesit e asaj shoqnije. Me këtë alfabet të rí u shtypën asaj kohe mjaft libra shqip, gazeta e të përkohëshme. Këto u shtypën në Bukuresht e në Sofje dhe përhapeshin fshehtas në popull.

Por ky alfabet i Stambolit u përhap në jugë të Shqipnís e në Shqipní të mesme; në Shqipní të veriut, dmth. në Shkodër, përdoreshin dy alfabetet e shoqnivet *„Bashkimi,* e *„Agimi"*, që përmendëm mâ nalt. Kështu për shum kohë nepër Shqipní u përdorën tre alfabete të ndryshëm dhe me këta u botuen asaj kohe vepra e gazeta gjithëfaresh. Kësodore shkrimi edhe këndimi i gjuhës shqipe, me gjithë ndalimet e qeverís turke, sa vinte po përhapej edhe mâ shum nëpër Shqipní, madjè, mbas protestimesh e lëvizjesh së Shqiptarëvet, me lejen e qeverís turke u hapën në jug të Shqipnís, si në Korçë, Kolonjë e gjetiu, edhe shkolla shqip prej vjetit 1885 deri më 1892, të cilat u mbyllën pastaj prej qeverís turke. Kjo situatë në punë të shkrimit të gjuhës, e cila zu të përhapej e të lavrohej mirë, ngjati deri më 1908, kur u shpall konstitucioni (hyrjeti) në Turqí dhe u dha leje prej qeverís, që të këndohej lirisht shqipja e të hapeshin shkolla shqipe kudo në Shqipní. Atëhere u pa nevoja, që të caktohet nji alfabet i vetëm për gjithë Shqipnín. E kështu gjithë intelektualët e shkrimtarët shqiptarë u mblodhën në Manastir të Maqedonís në nji kongres të përgjithshëm në nanduer të vjetit 1908. U mblodhën gjithsejt 32 antarë nga të gjitha anët e Shqipnís e u zgjodh nji komisjon prej 11 vetësh, i cili mbas dhetë ditësh mbledhiesh e bisedimesh caktoi alfabetin e sotshëm të gjuhës shqipe. Ky alfabet u përhap në gjithë Shqipnín, u pranue prej të gjithëve dhe me këtë jemi tue punue deri sot.

Për të pasqyrue mâ mirë alfabetin në të kaluemen po vejmë nji pasqyrë kronologjike të tij — nxjerrë nga revista „Hylli i Dritës" Nr. 4/5 — 1943, faqe 205.

DOKUMENTET E PARA TË GJUHËS SHQIPE

Deri sod janë të njoftuna tri dokumente të para të gjuhës shqipe: „Formula e pagëzimit", „Fjalorthi i Arnold von Harff-it" dhe „Perikopeja e Ungjillit të Shën-Mateut" ose „Ungjilli i Pashkëve".

FORMULA E PAGËZIMIT (1462)

Në mbështetje të kërkimeve të deritashëme e të zbulimeve që janë bâ në lidhje me shkrimin e gjuhës shqipe, del se dokumenti mâ i vjetër âsht „Formula e pagëzimit". Ky dokument âsht në bibliotekën Laurentiane të Firencës dhe u hetue së pari më 1910 apo 1915 prej profesor Nikolla Jorgës, historjan i njoftun e me zâ rumun. Kjo e shkrueme shqip u gjind në nji dorëshkrim latinisht që kishte 37 fletë e mu në fund të fletës së tretë. Në përgjithësi ky dorëshkrim latinisht âsht nji farë qarkorje për kishat e dioçezës që mvareshin prej kryepeshkopit të Durrësit Pal Engjëllit. Kjo qarkore âsht bâ me qëllim përmirësimi të disa të metave që ishin vû re nëpër kisha të ndryshëme. Ndër të tjera sende të shkrueme latinisht, Pal Engjëlli ka shkrue edhe formulën e pagëzimit që t'ua mundësojë nanave shqiptare pagëzimin e fëmijve, kur këto s'kanë pasë kushtet me i çue fëmijt nëpër kisha.

Formula âsht e shkrueme kështu *„Unte paghesont premenit Atit et birit et spertit senit"*, e që domethanë: *„Unë të pagëzoj për emën t'Atit, e të Birit e të Shpirtit Shejt"*

Për këte formulë ka shkrue jo vetëm gjetësi i saj, por edhe dijetarë e hulumtuesa tjerë.

Përsa i përket kësaj formule duhet me vû re trajtat: *paghesont për pagëzoj*, ku t-ja duket e tepërme dhe jashtë rregullit; *spertit* për shpirtit, ku *i*-ja âsht këndue *e*; fjalët *premenit* tregojnë nji mënyrë të thanun krejt shqip e që përdoret edhe sod, ku parafjala *për* ndërtohet me rasën rrjedhore: *për dore, për qafe, për fyti, për veshi.*

Në këtë formulë âsht përdorë alfabeti latin, por që *s*-ja âsht lexue në shqip herë *s*, herë *z* dhe herë *sh*.

Tue e marrë përkah përmbajtja, kjo s'na intereson fare, por nga ana historike.

Ky dokument ka randësi shum të madhe, sepse âsht e para herë që gjejmë gjuhën shqipe të shkrueme.

FJALORTHI I ARNOLD VON HARFF-IT (1496)

Nji kalorës gjerman me emnin Arnold von Harff prej qytetit Köln u nis vjetin 1496 në nji udhtim nëpër Azí, Afrikë dhe Europë. Gjatë këtij udhtimi ka kalue edhe nëpër Ulqin, Durrës e Sazan. Tue kalue nëpër këto qytete ai shënoi disa fjalë e fraza shqipe, duket për qëllim praktik. Shënimet e këtij mbetën të botueme deri vonë. Me 1860 Dr. E. von Grotte i botoi në nji blê të veçantë.

Arnold von Harff-i këto fraza e fjalë i ka shkrue me alfabetin e gjuhës gjermanishte t'ultë dhe përbrij ka vû përkthimin në gjermanishten e vjetër. Na po i vejmë këtu poshtë ashtu si i ka shkrue ai dhe ashtu si shkruhen sod. Disa nga fjalët që ka shenue ai, janë gabim. Kjo rrjedh ose pse nuk i ka ndie mirë, ose s'ka dijtë si me i shënue me alfabetin e vet.

Ky fjaluer numron gjithsejt 20 fjalë dhe 8 fraza:

boicke	bukë
vene	venë
oie	ujë
mische	mish
jat	djathë
foeije	ve
oitter	uthull
poylle	pulë
pyske	peshk
krup	krypë
myr	mirë
kycge	keq
megarune	me ngranë
pijne	të pijë
tauerne	tavernë, pijetore
genayre	nji njeri
growa	grua
denarye	dinarë
sto	po
jue	jo
criste	Krishti

dreck	dreq
kijrij	qiri
kale	kalë
elbe	elb
fijet	fjetë
mirencstrasse	- mirë ndeshtrasha (mirë ndesh të rasha)
mireprama	mirë mbrama
miretzewen	mirë se vjen
ake ja kasse zet ve	a ke gjëkafshë (të re)?
kess felgen gyo kaffs	qish vlen kjo kafshë?
do daple	do ta blej
laft ne kammijss	lajmë nji këmishë
ne kaffs	nji kafshë (gja)

Ky fjaluer ka edhe gjana interesante, si: *mireprama* trajtë që në disa vise përdoret edhe sod; përdorimi i futurit edhe n'ate kohë me trajtën e drejtë *do daple* në vend të futurit që tregon mâ shum detyrim se sa punë që sod bâhet në t'ardhshëmen (kam me ble); gjithashtu edhe shprehja: *mirë ndeshtrasha.*

PERIKOPEJA E UNGJILLIT (SHEK. XV-të)
(ose Ungjilli i Pashkëvet)

Perikopeja e Ungjillit u gjind mbrenda në nji kodik grek, i cili ishte në bibliotekën Ambroziane të Milanos. Asht për t'u habitë nga fakti se kodiku grek nuk ka të bâjë fare me pustullën shqipe që âsht gjindë në të, sepse kjo âsht prej kodiku tjetër grek. Ky dokument i tekstit greqisht (Kristos anesti) âsht përkthim shqip, shkrue me alfabetin grek.

Për herë të parë këte e botoi në revistën e vet „Neoselinonunimon" III, 481-2 (1906), Sp. Lambros, profesor i univerzitetit t'Athinës.

Ky tekst merret si i shkruem, ose kah gjysma e dytë e shekullit XV, ose në fillim të shekullit XVI.

Ka randësi historike gjuhësore, por mâ shum edhe pse âsht i shkruem toskënisht, pra dokumenti mâ i lashtë i këtij dialekti.

Këtu poshtë po e paraqesim tekstin mâ së pari si âsht n'origjinal, me shkroja latine, e mandej të shkruem me alfabet të sodshëm.

Tekst A. me shkroja latinë

1. . . . . .
2. . . . . prej sin Matthee
3. uggeil, . . . Euag. sinti e premte e madhe
4. ei men eser kjai eser kai esteme me te premte umpi
5. lodhi eprifterj, edhe farisajoi ethane Pilatoi
6. Zot eku i tuam se ay o (u) plan edhekur i (s) eggj
7. al ethase pre tren tit piriremei, urdhrò
8. ashtu ggelsi zot, tumpiletë vari mo spi
9. (qenë) evinei natë ai avtu matitai eviedhin
10. ata, prathon lausi se un gkre sevdekur
11. e isti ma kejkise prapa e kejkese para
12. pratha pilati kejni kustodhi prinin mpei
13. le varënë si e pat sfragjisyne ggurj met
14. ggithi kustodhie - sumvi eti Zoti nun.

Këndim i tekstit A.

1. . . . . .
2. . . . . prej: Shin Mattheé
3. Ungjilli, . . . evaugjel (i) shintë e premte e madhe
4. E në nesër - që nesër - që është me të premte umbë
5. lodhi e prifterij e fariseij e thanë Pilatoi (t)
6. Zot e kutuam se ay o plan edhe kur ish gja
7. llë tha se pre (j) tre nditë përiremi. Urdhurò
8. ashtu ngjellsi Zot t'u mbillet varri mos pi
9. . . . . (qenë) e vinë natë *i avtu mathitai* e vjedhin
10. ata pra thon(ë) lausi(t) se ungre së vdekur(i)
11. e është ma keqj(si) e prapa e keqe se para
12. pra tha Pilati kejni kustodhi, përini(j), mbi
13. lli varënë si e pat, sfragjisëni gurj me të
14. gjithë kustodhi.- Shumë vjet, Zoti nun.

SHËNIME:

1. Radha e parë ka fjalë greqishte qi përkthehen shqip kështu: Ungjill arbëresh (shqip) e premtes së madhe.

2. Edhe radha e dytë ka këto fjalë greqishte të përkthyeme shqip kështu: urtësi, ngrehuni, le të dëgjojmë Ungjillin e shenjtë.

3. Në këte radhë mbas fjalës shqip Ungjill, vjen nji fjalë greqishte e përkthyeme shqip: *këndim.*

4. Në tekstin oragjinal kemi fjalët *:men eser qe eser* = më nesër, që nesër. Duket se âsht gabimi i atij qi e ka shkrue prej padijës së shqipes, tue ia ngjitë shkronjen *n* fjalës së parë *më* dhe tue ia hekë edhe fjalës së dytë; ose mund të jetë gabim shtypi.

5. *U mbëlodhi:* edhe këtu s'ka vend shkronja *i* në fund; duhej t'ishte: *u mbëlodhë* në vend të *u mbëlodhënë* ose *u mbëlodhnë;* edhe sot thuhet në toskënishtet: duallë, muarë, nxuarë, etj. në vend të duallnë, muarnë, nxuarnë, etj. Shtesën *u* të formës pësore t'aoristit të foljes shkrimtarët e vjetër e ngjisin gjithmonë me trupin e foljes: unda, undanë ulithnë, uharruanë, etj. Kristoforidhi e Naimi në këte mënyrë e shkruejnë

këte formë. Pastaj disa shkrimtarë të mâvonshëm e shkruen të ndame me vizë: u-nda, u-ndanë, u-lithnë, u-harruen etj. Tash shkruhet pa vizë: u ndanë, u lithnë, u harruanë etj.

5. *Pilatoi* = âsht rasë dhanore greqisht (me *o* të madhe e me iota përposh) në vend të: Pilatit.

6. *se ay o (u) plan:* shkronja *o* këtu âsht nyja greqishte e emnavet mashkullorë qi i përgjigjet nyjës sonë *i* qi vihet mbrenda emnavet mashkullorë; shkronja tjetër *u* s'ka kuptim, do të jetë nji shtesë e kotë. Fjala *plan* âsht greqisht e do të thotë gënjeshtar, rrenës, pra: *ay o plan* = ai gënjeshtar.

7. *prej tre nditë* = prej trî ditësh; *përiremei* = përirem, kthehem.

8. *ngjellsi Zot;* mund të jetë: *nqiellshi* = prej qiellit, i qiellit; *ngjellsi Zot* — Zot i qiellit, Zot qielluer, Zot i lartë; — *tumpiletë vari* — t'u (= atyreve) mbyllet varri; *u*-ja këtu âsht shkrue veçan prej foljes, se nuk âsht shtesa përsore e foljes qi pamë mâ nalt, por përemni i vetës së tretë të shumësit i rasës dhanore *u* = atyreve.

9. në fillim të kësaj radhe janë mangu disa shkronja, qi mbushen me fjalët: *qenë,* dhe bashkë me fjalët e fundit të radhës 8 këndohen kështu: *mos piqenë; — i avtu mathitai,* fjalë greqishte që do të thonë: *mathienjt' e tij, nxanësi te tij.*

10. *se un gkre* = se ungre; edhe këtu shtesa *u* ngjitet me trupin e foljes së formës përsore si e pamë mâ nalt.

11. *e është* . . . ; këtu duken të ngatërrueme fjalët e shkronjat; do të thotë: e keqja prapa është më e keqe se para. Kristoforidhi këte pjesë e ka përkthye kështu: *e keqja e pastajme është më e keqe se para,*

12. *përini (j)* = priruni, kthehuni, shkoni andej nga erdhët; këtu kemi foljen toskënishte *përier* = kthyer, si e pamë mâ nalt ke radha 7, dhe jo foljen gegënisht *me primë.* Nuk âsht e mundun qi auktori Toskë i këtyne radhëve të fusi këtu nji fjalë gegënishte të veriut, që nuk e ka pasë dijtë.

13. *sfragjisëni;* âsht greqisht dhe do me thanë *vulosni.*

14. *shumë vjet Zoti nun;* këto janë përkthimi shqip i fjalëvet greqisht *is pollà eti Dhespota,* këndon kori, saherë këndon ipeshkëvi Ungjillin ose bekon popullin.

Këto tri dokumente kanë mâ fort vlerë e randësi në pikëpamje historike, se na tregojnë kohën mâ të vjetër të shkrimit të gjuhës s'onë; por megjithë që janë të shkurta, këto kanë nji farë randësije edhe në pikëpamje të gjuhës.

SHKRIMTARËT E VJETËR

Tashmâ âsht bâ përvojë që prodhimet letrare shqipe, tue u nisë prej shekullit XV e këndej me i nda në dy grumbuj të mëdhej. Kjo, na e merr mendja, âsht bâ edhe për arsye historike edhe për ate, se shkritarët e hershëm e prodhimi i tyne nuk mund të quhet *letrar* me kuptimin e vërtetë të fjalës.

Kësh.tu kemi shkrimtarët e vjetër shqiptarë deri në Lidhjen e Prizrenit dhe prodhimin letrar prej asaj ngjarje e këndej.

Shkrimtarët e vjetër shqiptarë shpeshherë, e përgjithsisht, si priftnit katolikë, edhe prodhimin e tyne letrar e kanë me karakter fetar.

Kjo spjegohet nga fakti se sulmet otomane nga nji anë dhe Reformacioni nga ana tjetër tronditi bukur mirë autoritetin e kishës, e cila për me mujtë me qëndrue ishte e shtrëngueme me përdorë çdo mjet për ruejtjen dhe përhapjen e idenave fetare. Këndej, pra, mbassi shkrimtarët e vjetër shqiptarë kanë qenë rritë dhe edukue në shkollat fetare — përtej Adriatikut, n'Itali — i shtjelluen veprat e tyne me tematikë kryekëput fetare. Megjithëkëte, këta kanë bâ nji shërbim të madh sepse kanë vû themelet e të shkruemit të gjuhës shqipe dhe e kanë ngritë në nji shkallë, krahas me gjuhët tjera t'Europës. Sod veprat e tyne na shërbejnë mjaft për studimin e gjuhës, pse në to shofim trajta fjalësh e fraza të shqipes së hershëme.

Sikurse ndodh prej Rilindjes e tehù që shkrimtarët botnorë ndahen së shkruemi në gjuhën latinishte, kështu edhe shkrimtarët e vjetër shqiptarë marrin e përkthejnë, në shumicë, shkrime fetare prej latinishtes në shqipe.

Shkrimtarët mâ kryesorë të këtyne shkrimeve janë: *Buzukù, Budi, Frangu i Bardhë, Bogdani* dhe *Kazazi.*

GJON BUZUKU (1555)

Gjon Buzuku, deri më sod, âsht auktori i parë shqiptar. Për jetën e Buzukut nuk dijmë gjâ me sigurí: se prej kah ka qenë, ku leu, ku i kreu studimet, ku vdiq etj. Por nga *mbasthanja* e librit të tij (që simbas zakonit t'asaj kohe parathanja vihej në fund të librit) marrim vesht emnin e plotë të tij e t'et: quhej *Gjon* dhe ishte i biri i *Bdek Buzukut*. Gjithashtu prej atyne pak radhëve kuptojmë se Buzuku ishte nji prift katolik, i cili shërbeu si famullitar ndër kisha të ndryshëme, po ndër ç'kisha e të së cilit dioçez shërbente, nuk kuptohet nga mbasthanja librit. Pra, hepërhê, pa u bâ vëzhgime të reja, nuk mund të thohet me saktësi vendi se ku shërbente Buzuku si famullitar. Po nga gjuha që përdorë në veprën e tij merret vesh se ishte gegë. Si mbas studimeve t'albanologut në zâ, N. Jokl-it, kuptohet vendlindja e Buzukut do të ketë qenë Shqipnija veri-lindore.

Vepra e Buzukut âsht „Meshari", përkëthye prej latinishtes dhe sod âsht tepër e rrallë, gjindet vetëm në bibliotekë të Vatikanit. Për të parën herë e zbuloi Gjon Kazazi, Shqiptar prej Gjakove dhe arqipeshkëv i Shkupit, me 1740 në bibliotekën e Kolegjës De propaganda Fide, ku gjindej mâ parë. Ky muer e kopjoi faqen e mbrapme dhe ja dërgoi si dhuratë At Gjergj Guzetës, themeluesit të seminarit shqiptar të Palermit, tue e quejtë me nji shënim të vetin: *„Antichissimo Missale per antichità tutto stracciato* (Meshar shum i lashtë krejt i grisun prej vjetërsís).

Kjo vepër e Buzukut mbërthen sod nji volum prej 100 fletësh, nga të cilat 94 janë faqe të plota të tekstit, 4 janë copa dhe 2 të tjera njana në fillim e tjetra në fund. Mbrendija e veprës së Buzukut âsht fetare, por ka nji vleftë të madhe përkah gjuha, mbassi deri sod âsht i pari tekst i shkruem shqip. Ai na sjell shqipen e 4 shekujve përpara dhe na ndihmon në studimin e zhvillimit të gjuhës prej asaj kohe deri në

ditët tona. Megjithëse fetare dhe shkrue me nji qëllim propagandistik fetar, vepra e Buzukut, ka edhe elemente patriotike, të cilët i ven edhe vetë auktori në dukje në parathanje me fjalët: *„En së dashunit së botësë sanë“* me këte ka dashtë me thanë se kësaj pune i ka hy edhe për dashtuni të njerëzve të vendit të tij. Gjithashtu këte e tregon edhe me nji thanje në veprën e vet: Gjithë popullin endë Arbërit ata en mortalet largo: Ty të lusmë, Zot.“

Pra, vepra e Buzukut âsht zani që tregon qenjen e nji populli me gjuhë të vetën të zhvillueme, deri n'ate shkallë sa me shprehe edhe mendimet mâ te ndërlikueme.

Megjithëse vepra e Buzukut merret si e para e shkrueme në gjuhën shqipe, prapseprap përsosja, forca e saj na ven në dyshim për origjinën e të shkruemit të gjuhës shqipe. Nuk âsht për t'u habitë se do të ketë pasë libra të shkrueme në gjuhën shqipe edhe përpara Buzukut, por që deri më sod kanë mungue hulumtimet e nji vullneti të të ngulun. Këte mendim e përforcon edhe thanja e Miss Edith Durham-it rreth librit të murgut Frang Brochardi (shënue në Historín e gjuhës).

Gjuha e veprës së Buzukut, tue u krahasue me shqipen e sodshëme, âsht arkaike, sepse në te kemi trajta fjalësh e fjalë, të cilat nuk përdoren mâ sod, ose të pakta sosh përdoren rrallë. Po e zamë, përdorjen me të madhe të diftongut *uo* (shtektuom, ukujtuo, ugëzuom); përdorjen e rendomtë të togut të bashkëtinglloreve *kl* e *gl* (kle, klishë, gluha, i glatë etj.).

Shtimjen në punë gjithkund të rasës rrjedhore të thjeshtë — pa parafjalë, gjâ që ndodh edhe sod: përse ta nçonjë gjumit (pse ta çoj prej gjumit) gjithëkush pi enkësi uji (gjithkush pi prej këtij uji).

Përdorjen e togjeve të bashkëtinglloreve *nç, nf, nl, nth* etj. dhe kur nis fjala me këto u ven nga nji e përpara: *meençelë, me enfalun, me enlanun, me entherunë etj.*

Përdorjen shpesh të mënyrës lidhore për kohën e ardhshëme: ai qi të madhështonet, të jetë pervutë (= do të jetë përvutë), rrëxonie ju këtë klishë e u për tri ditë ta trajtonj (= do ta ndërtoj).

Përdorimin pothuejse të gjithëhershëm t'auristit me këto trajta: *rae, thae, pae, dhae* për rashë, thashë pashë, dhashë,

Herëherë në vend të vetë tingullit *y* përdor *i*-n: birit tit = birit tand, prej sinë Zot, hipi, zdripi eumalit etj.

Përdorjen e shpeshtë t'*ë*-s: tue ecunë, më kullotunë, të pasunitë etj.

a) — PARATHANJA E LIBRIT

U Doni [1]), Gjoni, i biri i Bdek[2]) Buzukut, tue u kujtuom[3]) shumë herë, se gluha [4]) jonë nuk' kish gjâ t'ëndigluom [5]) nsë Shkruomit Shenjtë, e nsë dashtunit 6) së botës sanë, desha me u fëdigun' [7]), persa mujta me ditun, me zdritun pak mendet' e atyne qi t'e ëndiglonjin,' perse ata të mund' merrnë [8]), sa i naltë e i mujtun' e i permishëriershem âsht' Zotynë atyne qi t'a duonë me gjithë zemer'.

U lus, enbas sodi ma shpesh të veni më kishë; perse ju kini me gjegjun, [9]) ordhënin' [10]) e Tinëzot. E atë në ëmbaroshi, kini me gjejgun, [9]) ordhunin' [10]) e Tinëzot. E atë në ëmbaroshi, tash ma mos u mondonjën'. E ju t'ini të zgjedhunit' e Tinëzot, e perherë Zotynë ka me klenë me jú: tue ëndjekun të drejten' e tue lanë të shtrembënen' [12]). E këta ju tue bam, Zotynë ka me shtuom [13]) ënder ju, se të korrët táj t'ënglatet ndjeri' së vjelash, e të vjelët djeri nsë ënbjellash.

---

[1]) N'origjinal *Nonih*. Si mund të shihet në *fac-simille*, nuk dihet pse Buzuku u shton fjalëvet që sosin në zanore mâ rrallë edhe në fillim, aspiranten *h*. Në leximin e copavet, për lehtësim e kjartsi, e lamë jashtë; sikurse edhe shenojmë me nji hijezë suprimimin e gjithatyne *e*-vet, të cilat ua shton bisht mbas fjalëvet sidomos që dalin në bashkëtingllore. 2.— Bdek: *Dominicus*, sod Dedë. 3.— tue u kujtuom; Kemi në Buzukun, gjithkund diftongun e vjetër n'*uo*, i cili, dalë dikur nga *o*, shkoi tue u shëndrrue me kohë n'*ua, ue, u*. 4.— *gluha;* mâ poshtë klisha: dy grupet e hershme gl, kl, të cilat mund të ndihen edhe sod në Çamëri e ndër Shqiptarët e Sicilís, të zbutuna me kohë n'*g-j, kj*, mandej në tosk, në *gj, q*. 5.— ëndigluom: pret lat. *intelligo* — kuptoj, marr vesht. 6.— nsë dashunit: asnjansi i adjektivavet, shpesh ndër të hershëm, përdoret në vend t'emnit, si këtu për *dashní*. 7.— me u fëdigun': fjalë venecjane për: *me u mundue, m'u orvatë*. 8.— ata mund merrnë; ligshtuem skajimit *in (marrin)*. Ligshtim, që e bâjnë shpesh të vjetrit edhe ndër emna, si *Zotnë, motnë*, për Zotin, motin. Këtu plotso kuptimin: *marrin vesht*. 9.— me gjegjun: me *ndigjuem, me ndiem*. 10.— ordhënin, *sod urdhnin*. 11.— Zotynë të ketë. Në Buzukun, e vetëm në këte kemi shpesh të tashmen e lidhores për t'ardhëshmen; pra Z. *ka për të pasun mishërier mbi* (për) *ju*. 12.— të shtrembënen': ndërsa toskët gjithnji mbajnë ketë trajtën'e Buzukut, gegët kanë *të shtrembtën*, përveç krahinës së Kelmendit, e cila ka me tosknishten edhe: *i verbën, i shkjepën i shkurtën* etj. 13.— Ka me shtuom: *ka me ju*

E u ma duo t'ënbaroj vepëren' teme, Tinëzot tue pelqyem. Ëndë vjetët [14]) M.D.L. IIII. njëzet ditë ëndë Mars zuna ënfill e ënbarova ëndë vjetët M.D.L.V. ëndë Kallnduor V. dit.

E se për fat [15]) në keshë kun(d) ënbë ëndonjë vend fëjyem, [16]) u duo tuk të jetë, ai qi të jetë ma i ditëshim [17]) se u, ata faj [18]) e lus t'a trajtonjë ëndë e mirë. Perse nuk çuditem, se në paça fëjyem, kjo tue klenë ma e para vepër' e fort e fështirë për të vepruom ëndë gluhët tanë. Perse ata qi shtamponjin [19]) kishnë të madhe fëdigë, [20]) e aqë nuk' mund' qellonjin [21]) se faj [22]) të mos banjin'; perse perherë ëndaj ta nuk' mund' jeshe, [23]) u tue ënbajtun' një klishë ënbë dy anët [24]) më duhé [25]) me sherbyem.

E tash u jam ënfalë gjithëve e luteni Zotnë endè për muo.

b) — TË MBYTUNIT E BOTËS ND'UJË

E tue pám Zotynë, se fort u bâ njerí [1]) diekeq [2]) perënbi dhét, sa, qishdo të kujtuom kujtonjin, por per të keq kujtonjin' per gjithë mot ëndë zemrë të tyne; e u penduo Zotynë se kish bam njerin' perënbi [3]) dhét, e tue pasun' qyrë [4]) motnë qi kish me ardhun', i u dhimti ëndë zemër, të ti [5]). E tha Zotynë: U të perfaronj [6]) njerëzit', qi u kem bâtë, ën faqëjet së dheut, ën njerëzishit djeri' zojtë e qiellet, perse u pendohem ata se i bâna.

---

dhanë të mbarën tue shumuem gjan e jetesën, (që) se të korrunit të jetë aq të madh, sa të shtyhet deri së vjelunash e të vjelunit deri së mbjellunash. 14.— Ëndë vjetët: Ndër të hershëm; sidomos Buzuku, ndërton me hjektoren prepozitat (*mbë, ndër, për, mbi, nën, nepër etj.*) të cilat sod i ndërtojmë me kallxoren. 15— E se per fat: Italjanizën *(e se per caso) në rasën qi, për nëqoftëse.* 16.— fëjyem: gabuem. 17.— *i ditëshem:* sod kemi trajtën ma të shkurtueme, *i dijshëm.* 18.— Ata faj: *gabim;* gjetiu e ka mâ fort në gjinín mashk. si e kemi në përdorim sod. 19.— ata qi shtamponjin... qellonjin... banjin:: Nji varg imperfektash, qi janë edhe sod në përdorim në Toskní, n'Italí e në Malsi të Mbi-Shkodrës (krahu i epër), 20.— fëdigë: *mund.* 21.— qellonjin: ia *mërrij (njaj qellimi).* Në këte kuptim këtu sado që verbi sod, simbas krahine, merr edhè tjera vështrime. 22.— se faj: prap lidhsa *se,* si nalt, për *që.* 23.— jeshe *për ishe,* si *keshe për kishe.* 24.— ënbë dy anët: *në shërbim të klishës* edhe njiherit me u gjetun pranë shtypit të librit. Po, ku do të ketë qenë ky vend? 25.— duhé: *duhej,* kështu gjithkund Buzuku vehtjen e II. t'imperfektit pësues e ka me skajimin *é,* ndërsa gegnisht âsht *ej,* e tosknisht *esh.*

b). — [1]) *nierí:* Do të pritshim *njeriu,* mbassi kështu e përdorë zakonisht Bz.[2])— diekeq. E kanë edhe tjerët, të cilën fjalë shqipe e kemi zavendsue sod me turqishten *sherr.* [3]).— perënbi. Gjithkund Bz. *mb*-ën e shkruem *nb;* e po nisi fjala me te ka për t'i vû para gjithmonë nji *hen* (ën). [4]).— qyrun. Kështu, me aferezë, e shkruen gjithkund këte fjalë

E Noeu gjet hir perpara faqes' (së) Tinzot. E këto janë farët e Noeut: Noeu, nieri i dërejtë e i ënbarë e parët ëndë farët të ti, eci me Tënzonë. E leu [7]) tre bij: Sem, Ham e Jafet.

E u pega [8]) dheu perpara faqes' (së) Tinëzot, e u ënbush dheu plot me të keq. E pa Zotynë dhénë, se ish pegam, perse gjithë mish, qi ish perënbi dhét qelbé [9]) se pegani. E tha Zotynë Noeut: Të sosunit' ën gjithë korpi erdh perpara muo; perse u ënbush dheu ën gjithë së keqi ën faqëjet së tyne, e hinje [10]) se u duo të perfaronj ata ën dheut. Të banjsh një barkë ën drush së pinit, e të bajnsh vise [11]) ëndë barkët, e t'a pegullonjsh[12]) per jashtëna e per ënbrenda me pegullë. E ënbë ketë mëndyrë 13) ata (të) banjsh: Të glatët' e saj [14]) të jetë treqind pasha, e të gjanët' e saj pesëdhjetë, e të naltët' e saj tridhjetë pasha. E të bâjnsh një fenestrë ëndë barkët, një pash ënbë e sosunit' persipri: e deren e barkës' t'e vesh pranë: e të bâjnsh poda perposh [15]) të dytë e të tretë. [16]) Perse u duo të siell diten' e gjyqit perënbi dhét me ujëna me përfaruom gjithë korp [17]) e mish, qi ëndë të të jetë shpirt i gjallë, qi per ndén qiellt të jetë, e gjithë q'ish perënbi dhét, të bdiret'. E û të vê [18]) një besë me ty: e të hijësh ëndë barkë ti e bijtë e tú, e gruoja jote e gratë e d'bijet [19]) tyne me ty. E ën gjithë kafshëshit së gjallë [20]) dy e dy t'i bâjnsh bashkë e t'i shtiesh endë barkët, ata me ty të gjëllinjën': e të gjithë të jenë mashkull' e femën'. Ansosh qi fluturonjën, si e sia [21]) do farë të jetë: e ën shtasëshit qi gjall janë perënbi dhét, si e sia do farë dy ën gjithë farëshit të hinjën' me ty, t'ushqehen'. E të marrsh ën gjithë gjellëshit qi mund' bâhet [22]) e t'a shpiesh me vetëhën' ëndë barkë: e të jetë ty e atyne per gjellë. E bani Noe gjithë ish i ordhënoi Zotyne.

(këqyrun). [5]).— në z. të ti. Në vend të pronarit të drejtë (i vet). Bz. këtu sikurse edhe gjetiu shpesh, përdor diftuesin (i tij), si jugu, që të parin s'e ka mâ aspak. [6]).— të perfaronj, për futurin: *do të përfaroj.* [7]).— E leu: Me kuptim aktiv tranzitiv. [8]) E u pega: *U ndy.* [9]).— qelbé: *qelbej.* [10]).— hinje: *qe.* Fjala qindron në ditë të sodit në Krajë (Ljare) Bg. ka *njè*, i cili s'njeh të sodshmen qe. Trajtën e vjetër e kemi ndër të përbamet: *njekësajt, njetu, njatje,* etj [11]).— *vise;* këtu për *vése,* (lt. mansiunculae). [12]).— t'a pegullojnsh: *pegullë = peshkve* (bitumen). Bg. ka: pjegull. [13]).— mëndyrë. Kështu e ka gjithkund, si Shkodra sod: në vend të f. mënyrë (nga it. *maniera.* Meyer Ew.) [14]).— të glatët, etj. prap nji varg adjektivash asnjanës në vend t'abstraktit *gjatsi,* etj. [15]).— perposh: *nëntê, poshtë.* [16]).— të dytë e të tretë: për t'u lidhë me f. *poda.* [17]).— gjithë korp. Mënyrë e zakonshme në Bz. për: *çdo korp.* [18]).— e û të vê një besë: *Do të vej,* etj. [19]).— d' bijet. Bz. e përdor deri në teprí *apokopen;* sidomos në rasën e dytë të shumsit: *njerzet përindet, pleqet,* etj. = Prej ksi shpërdorimi na ka mbetun në gjuhën e shkrueme: Këtyne, atyne. [20]).— E ën gjithë k. Hjektore partitive shumës me skajimin nye të rregullët (shit, së). [21]).— si e sia do; sod se e cila do. [22]).— Kishim pritë shumsin e këtyne tre verbave, qi lidhin

E tha Zotynë Noeut: Hin' ti e gjithë shtëpia jote ëndë barkët; perse ûty të pae [23]) të dërejtë perpara muo [24]) ndë ketë farë.

E u bâ shiu perënbi dhét katërdhjetë dit e katërdhjetë net. E atë ditë të vetëme hini Noeu, Semi, Hami e Jafethi, bijtë e ti, e gruoja e ti e gratë e d'bijet *(të)* ti me ata bashkë ëndë barkët, e ën gjithë shtasëshit ën qishdo farë u gjet, ën gjithë govedashit, si qishdo farë u gjet, e ën gjithë zojshit qi fluturonjin; ká e ká dy. E i ënbërsheli Zotynë [25]) per qark me ujëna të diluvit e me mot të keq.

E u bâ diluvi katerdhjetë dit perënbi ujënat, e u shumuon' ujënat e u ëngriten' [26]) fort nalt perënbi dhét, u forcuon'. E barka por ëngrihé perënbi ujënat. Aqë u shumuon' ujënat ëndë forcë të tyne, sa ënbëluon' gjithë majet' e malet *(të)* nalta, qi perënden' qiellt ishnjin'. Pesënbëdhjetë pasha perënbi gjithë mal të naltë u ëngritin' ujënat'. E aty u bduor gjithë mish e korp, qi perënbi dhét u gjet: zojtë, shtasët, govedat' [27]), bishët', e gjithë shtasë, qi perënbi dhét kle, e gjithë nieri. E gjithë ato kafshë, qi shpirt të gjallë patnë vetëhen', me gjithë ato qi ënbë të thatë klenë, dbuorë [28]) e u perfaruon' e kun gjakafshë e gjallë ënbë ketë shekull' nuk, ënbet, mâ se [29]) Noeu e ata qi me tê ishnë ëndë barkë.

E u ëngritin' ujënat' perënbi dhét njëqind e pesëdhjetë dit.

c) — GJUQI I SALOMONIT

Ënd' ato dit erdhnë dy gra të keqia tek Salomoni. Tue klen perpara ati, tha njana ënsosh: U të lus, zot, ti m'ëndiglojnsh: U e këjo gruo ishnjim ëndë një shtëpi; e na tue ënbetun' bashkë, u leva një djalë. E ënbassi û leva, të treten'

---

e plotsojnë: ën gjithë gjellëshit. [23]).— të pae: *të pashë*. Kështu i pordor shpesh verbat me aoristin sigmatik: *Un rae, lae, dhae, thae*, etj. (për: rashë, lashë, etj). [24]).— perpara muo. Sod: *përpara meje*. Ndeshemi në Bz. i cili rekcjonin e prepozitavet shpesh e ka ndryshej prej të soçmit: *Kundra, afer muo, permbi mazit, jashtë ferren, per shpirtit* etj. [25]).— i ënbersheli = *i mbylli Z., i rrethoi.* [26]).—u ëngriten = *çuon* [27]).— govedat. Slav. baktit gjâja e gjallë, sidomos lopët. [28]).— u dbuorë. Kështu ka përdor njejsin edhe për shumsin. [29]).— Mâ se: *posë, përveç*.

ditë bani djalët' [1]) edhé këjo gruo; e ishnjim [2]) të dý vetem [3]), e s'ish kush me né ëndë shtëpi mâ se na të dý [4]).

E vdiq djalët' e kësaj gruo natën'; perse ajo, tue ënfjetun, e ënbyti ëndë gjumët. E u ëngriti mjesnatet, e muor djalët' tem qi ish ëndaj muo, e û, sherbëtoreja [5]) jote, ënflenë; e ajo e shtiu [6]) ëndë gji të sáj, e vû djalët' e sáj ëndë gji tem, qi ish vdekun. E û, tue u ëngritun' ëndë natanet [7]) me dhânë gjitë djalit tim, e gjeta vdekun'. E atë paçë qyrë mirë ëndë natanet, e pae se nuk' ish biri em, qi û keshë lénë [8]).

E u pergjeq ajo jetëra gruo: Jo, por djalët' tem âsht' ata qi âsht gjáll, e yjti âsht' ata qi âsht'vdekun'. E ajo thoj': Jo, por ai qi âsht ' vdekun' âsht yjti, e i gjalli âsht emi. — E në ketë mënyrë qërtonjin' [9]) të dya perpara rregjit.

E tha rregji: Këjo thotë se: Djali em âsht' ai qi âsht gjallë, e biri yjt vdiq. E këjo thotë: Jo, por djali yjt vdiq e emi gjëllin [10]). Birimë shpatën' muo!

E i përunë shpatën' rregjit perpara. E tha rregji: Dáni djalët e gjallë per vjedmis [11]) ën dy pjesësh, e epëni njanën' gjimsë njanës e t'jetrën' s'jetrës'.

E tha gruoja, qi djalët ish i saj [12]), rregjit; perse i u dhimti zemëra` perënbí djalët të saj. Zot, û ty të lus, epia djalët' e gjallë asaj e atë mos ban t'a ënvrasën'.

E ajo jetra thoj: As muo, as ty të mos epet'; por lê t'a danë!

E u pergjegj rregji e tha: Epëni djalët' e gjallë, e mos e ënvritini, perse këjo asht' e ama e ti'

E gjegj' gjithë Izraeli gjyqin' qi rregji gjykou, e ënbasandaj druonë [13]) ën faqejet së rregjit, perse pánë se urta [14]) e Tinzot ish ëndë zemrë të ti me bâm gjyq.

---

c) [1]).— djalët'. Ma poshtë ka: *djalët e gjallë*, ata d. etj., si t'ishte nji asnjanës; por ka edhe, si pamë: *d. tem âsht ata, qi âsht gjall, e yjti âsht vdekun.* [2]).— ishnjim. Vre inperfektin pësues në *nja*, si jugu e pjesa e epër e Malsís së Mbi-Shkodrës. [3]).— të dy vetëm'. Mâ e rregulltë e caktuemja: *të dyja vetëm.* [4]).— mâ se na dy: *posë se na të dyja.* [5]).— sherbëtoreja. Në kohën e shkrimtarëvet të hershëm duket nuk kishte rá, aq nemose sa sod, skajimi i së pacaktuemes (e), në të caktuemen. Megjithkëtë, prap sod mund të ndihet në M. e Shk.: *qyqeja*, më ka tretë *fijeja, deleja, faqeja* etj. [6]).— e shtiu. Gg. kanë nisë me e hundzuem ket verb (*shtini*) mjesa Ts. e mbajnë gjithnji këte të Buzukut (*shtiem, shtiu*). [7]).— ëndë nata-net: *Ndë natet, nade, (jo nadje).* [8]).— kish lenë. Gjithmonë me kuptim kalues, edhe këtu. [9]).— Qërtonjin: *xëheshin në fjalë, griheshin (lt. contendebant).* [10]).— gjellin: *gjallon, jeton.* [11]).— per vjedmis. Kështu e ka gjithkund e vetëm Buzuku, fjalën *mjedis, mjes* [12]).— qi djalët ish i sá., Anakolut i vrashtë, në vend të: *Gruoja, i së cilës ishte djali, tha.* [13]).— druonë: dreshten, ndosh ta kontrakcjon i: *druonjin, druojn.* [14]).— urta. Kështu zakonisht për: *urtija.*

d) — DJALI PLANGPRISHËS

Një njerí i pat dy bii e tha maa i riu përindit vet: amë pjesënë qish më përket ngjajet. E i ati dau pasënë atyne: E mbas jo shumë dit nbëljedhunë qi pat gjithë kafshëtë, biri maa i riu vote tue shtektuom ndë dhee të largë e përfaroi të pasunitë e tii tue ecunë për udhë të paa glanë. E tue pasunë sosunë gjithë gjaanë uba uu e madhe nd'ate dhee, e ai zuu me ardhunë ndë të madhe nevojë e aufëruo njëj bujari së qytetsë s'atii dheu, e ai e dërgoi ndë katund të tij me kullotunë thitë. E dëshir kish barkëtë e tii me e nginjunë lendijet qi thitë kullosnjinë; e askush gjaa nukë i ep. Ashtu ukujtuo ndë vetëhenë e tha: saa trima të tim ett kanë bukë tepërë e û vdes unii! Qish të banj û tash? U nçonem e vete tek em atë e i thom: atë û raae ndë kuat mbë qiellit e përpara faqesë sate; e maa u nukë jam i denjë me ungrishunë biri yjt: përzemë por si një ntrimashit së tush. E si u ngriti vote tek i ati. E ai tue klenë edhe për së largu, e paa i ati i tii, ashtu e muor malli e i duol përpara e zuu ngrykë e puthi. E i biri i tha: atë, u fëjeva mbë qiellt e përpara tyy; e këha paret u maa nuk jam i denjë me ungrishunë biri yjt: E i ati tha trimavet: maa të mirënë cohë t'i nvishni, e i epëni unazën nbë dorë të tii e të mbathuna kanbëvet e e ntherni mëzatnë e maa majm, e na tue ngranë të gëzonemi; përse kyy em bir kle vdekunë e ungjaall, kle bdjerë e ugjet. E zunë me ugëzuom. E biri i tii maa plaku ish nd'arë, e tue ardhunë u afëruo shtëpisë, gjegji lodërtiitë e valletë e grishi një ntrimashit së tiish, e pyeti qish ish ata. E ai i tha: yjt vëlla erth, e yjt atë ntheri atë mëzatnë e majm, përse i këtheu tu mirë e shëndosh. E ai umënii e nukë duoj me hiim mbrenda; duol i ati jashtë e (e) lutën të hiin. E ai tue u përgjegjun t'ett i tha: inje, se û tyy kaqë vjetë të shërbenj, e kurrajtë n'ordhënit sit nukë dola, e kurrajtë nukë me dhae një eth, përse u të gëzoneshe me miq të mii. E kur kyy yjt biir, qi përpiu gjithë pasënë e tii tue gjellë me graat të këqia, erdh, ti i nthere ate mëzatnë e majm. E i tha përindi: biir ti je për herë me muo, e gjithë kafshëtë e mii janë të tuu. E udesh me ugëzuom e me e marrë kaa plot, përse kyy yjt vëlla kle vdekun e ungjall, kle bdjerë e ugjet.

SHENIME: A m ë, mënyra urdhënore e foljes ap: ap-më = a (m) më; sod thuhet; ep-më, m'ep — *pjesëne*, âsht trajta e vjetër e rasës kallxore të emnavet; gjithë të vjetrit, si Naimi, Kristoforidhi si kallxore të emnavet femnorë: kështu shkruejnë: bukënë, dorësë etj., kurse sod shkruhet e thuhet pa ë në fund: bukën, dorës, etj. — *qish*, âsht trajta arkaike e përemnit pyetës të sodshësh ç'a, çë shka; këtu përdoret si përemën lidhuer. — *ngjajet*, rrjedhore e thjeshtë në vend të *prej gjâs*

— *pasëne*, trajta e vjetër e kallxores, sikurse pjesëne, që pamë **më nalt**: *pasë-a* në vend të sodshëmes *pasje-ja;* gjithashtu edhe *veshë-a.* në vend të veshje-ja, vdekje,ja etj. — *përfaroj* = çfaros, qis fare, prish, shkatrroj. — *të pasunitë*, gjini asnjanëse e mbiemnit foljuer (i,e) pasun, në vend të *pasë-a* ose pasje-ja; gjithashtu thuhet sod: *të ardhunit* = ardhja, të ikunit = ikja, etj. — *të paa glanë* = të paglarë, të pangjarë, të pangjajshëm.

Uu e madhe = uri, zi e madhe, këtu fjala û âsht e gjinís femnore, por sod përdoret edhe në gjini mashkullore, thuhet pra: *u-ni, u-ja, uri-a, unja.* — *së qytetsë*, rasë gjindore e fjalës qytet, që këtu âsht e gjinís femnore, kurse sod thuhet qytet-i.

Barkëtë e tii, në vend të: barkun e tij; âsht kallxore si me qenë gjini asnjanëse. — *me e nginjunë*, në vend të *me e ngimë*, si thohet sod. — *lëndijet*, âsht plotës mjeti në rasë rrjedhore të thjeshtë me e ngimë barkun me lendë. — *kullosnjinë;* Buzuku përdor imperfektin e toskënishtes së sodshëme; duronjinë, mbanjinë, etj. — *û vdes uni* = unë vdes prej unit; fjala û âsht përemën vetuer në vend të të sodshmit unë; kështu e përdorin shkrimtarët e vjetër, por kështu përdoret edhe sod në disa vise të jugut. — *unii;* mâ nalt tha û e madhe, në gjini femnore, këtu e përdor në rasë rrjedhore, si me qenë é gjinís mashkullore, por mund të jetë edhe e gjinís femnore, nëqoftëse ka ra mbaresa — *jet: uniijet.*

U rae ndë kuat = unë rashë në mëkatë. Buzuku përdor trajtat e aoristit, *rae, lae, thae,* për rashë, lashë, thashë, në këtë mënyrë të Buzukut përdoret edhe në gjuhë të Shqiptarëve t'Italís — *kuat* për mëkatë: âsht nji form'e shtrebmnueme. — *mbë qiellit*, këtu kemi ndoshta nji rasë vendore = *mbë qiellit*, si e ka mâ poshtë, — *përzemë* = prano-më, qas-më; âsht për t'u vërejtë këtu kuptimi i kësaj folje krejt i përkundërt me kuptimin e sodshëm. Edhe Budi me këte kuptim e ka këte folje. Edhe në gjuhë të sodshëme kemi këso foljesh me kuptime të përkundërta: *qas* do të thotë afroj e largoj; *qis* = shtij (mbrenda gjëkafshë) edhe nxjerr (jashtë).

E këha paret, kjo frazë i përngjan asaj të jugut këndiparë; të dyja këto do të thonë këtek e tutje, këndej e mbrapa, sod e paskëtaj.

Mëzatnë = mëzatin, edhe sod në të folmen e jugut kemi fjalë me këte formë të rasës kallxore: djalnë për djalin, detnë per detin, gurnë për gurin, etj. — *kle bdjerë* = qe bjerrë, vdjerrë, humbë.

Gjegji lodërdtiitë = ndëgjoi ahengun me duallet. — *qish ish ata* = çishte ajo: ata âsht përemën i gjinís asnjanëse, që përdoret edhe sod në disa vise të Shqipnís.

Umënii = u zemërue; nga emni mëni-a ka dalë folja me u mëní. — *nuk duoj* = nuk duaj, nuk donte. Edhe sod thuhet në të folmen e jugut dhe mâ fort në çamërishte: duaj = duante, donte, *shkruaj* = shkruante, *bëj* = bënte, *shkoj* = shkonte, etj.

Inje = që, ja; edhe sod thuhet: *nji* për *që, ja.* — *kurrajtë* thuhet edhe: *kurrënaj.*

Tue gjellë = tue jetue, tue rrnue; edhe sod përdoren foljet gjallnoj, gjallis, gjëllinj. — *me e marrë kaa plot* kuptimi i kësaj fraze âsht pak i errët; ndoshta do të thotë: me e marrë punën nga ana e plotë, me e kqyrë në përgjithësi në pikëpamje të përgjithshëme, dhe jo në nji pikëpamje të ngushtë, si e mirrte i vllai i madh; mos me vërejtë punën e vogël i thotë i ati, që therra mëzatin e majmë, por vështro ngjarjen e madhe që erdhi yt vlla, i cili qe vdekun e u ngjall, qe bjerrë e u gjet.

PJETËR BUDI (1566 — 1623)

Në mbështetje të shum dokumentave t'asaj kohe, merret vesht se Budi ka le me 1566 në Gurin e Bardhë të sodshëm të Matit. Ka studjue Kolegjen e Loretos dhe tue qenë 21 vjeç âsht emnue meshtar në Sërbí. Mâ vonë âsht gradue me ofiqe të nalta fetare në vende të ndryshëme: në Kosovë, në Sërbi e Zadrimë. Ka shkue shum herë në Romë si për punë zyrtare të kishave të veta, ashtu dhe për shtypjen e veprave. Në vjetin 1623, tue kalue Drinin u mbyt.

Si do të shofim mâ poshtë, edhe veprat e Budit kanë përmbajtje fetare e shkrue po për këte qëllim, por të randësishëme përkah ana e gjuhës. Sikurse merret vesht prej dokumentave, Budi nuk âsht marrë vetëm me gjuhë i udhëhequn nga ndjenjat fetare, por për të mirën e shlirimit të vendit të tij e të Ballkanit prej zgjedhës turke. Tue qenë si Zavendës i përgjithshëm i të parit të fés në Sërbi, Budi i shkroi nji letër Papës. N'ate letër ai „sheston, si me thanë, nji plan lufte, për të shlirue nga zgjedha turke, jo vetëm Shqipnín, por edhe të gjithë Ballkanin. N'atê letër Budi përmend fiset e ndryshëme të Shqipnís së Veriut, si Kelmendasit, Mirditasit etj., që mund të qisin, thotë, nja 30.000 burra për luftë."

Veprat e Budit janë tri: 1) Doktrina e Krështenë, 2) Pasqyra e të Rrëfyemit dhe 3) Rituali roman.

Doktrina e kërshtenë mbërthen 288 faqe. Përkthye prej latinishtes i nxitun, si thotë vetë, „prej se gjuha po vinte tue u prishë prej pakujdesís së diesvet e letërorëvet, që e 'lanë shkret" e „maa s'po ndimonjënë" i hyni punës, „samundi mbar' e prapë".

Landa âsht e gjithë fetare dhe ka edhe poezí (28.000 vargje) disa nga të cilat, thotë se i ka gjetë të shkrueme nga frat Pal: prej Hasit. Kjo vepër âsht shtyp katër herë: së pari me 1618 dhe tri herë tjera mbas vdekjes së tij.

Pasqyra e të Rrëfyemit numron 408 faqe dhe âsht botue në Romë me 1621. Asht përkthimi i librit të njajtë të Atit Emerio De Bonis. Pos landës fetare, vepra ka dhe disa ligjerata. Prej faqes 403—407 ka disa poezi.

Ratuali roman me 360 faqe përshkruen gjitha ceremonít fetare të vjetit. Lutjet dhe formulat janë latinisht, kurse komentet shqip. Asht botue në Romë me 1621. Në fund ka nji blê prej 12 faqesh, ku zhvillohet mesha romane .

NGA DOKTRINA E KRËSHTENË
a) (F. 36—47)

O Ati jynë që jéé mbë qiellt, shintënuem qoftë emënitë tat, artë perëndia jote, ubaftë vullëndetja jote sikundërse mbë qiellt ashtu ende mbë dheet. Bukënë tanë të përditshimenë ep nee sod e na ndëje ne detyrëtë tona, po sikundërse ende na ndëjejmë detorësitë tanë. E mos na le me raa maa ndë të keq, po na largo gjithë nëë këqijshit. Amen.

E prifti mbet e i tha se a munë dijsh ti se kush e kaa baam e zanë fijll maa parë këte shimtë uratë?

E gjakoni mbet e i tha se jo tjetër maa parë veçëse vetë shinteja goja e Krishtit mëshëriershim. Praashtu derejt e mirë me arrësye munë thuhetë se këjo ashtë kryetë, e ma e mira e ma e zgjedhuna e gjithë uratevet tjera.

E prifti mbet e i tha se pa më kallzo ndopak fjalë se qish kafshë oo arrësye këjo shinte uratë kaa ndë vetëhe.

E gjakoni mbet e i tha se me këte shintë uratë munë nxierrë nieerij e munë lypënjë prei Sinëzot gjithato kafshë qi me të dërejt e arrësye shpëren me pasunë prei nci, përse këjo shintë uratë s'ka maa ndë vetëhe veçëse shtatë fialë, qi eciacia ndë vetëhe kaa mposë forcënë e arrësyenë e vet. Pra ashtu ndrato të katër fialët e paara i lutemi me të madh të prunjetë e të përvuntë e me shpëresë qi të na apë nee shumë të mira e të panjoftuna si të korpit ashtu të shpijrtit. E ndrato trij të tjerat i lutemi qi me të madhet *vertyt* e forcë të përpara gjithë kafshësë, duhet me qenë lypunë lavdij Tinëzot, sikur thuose atij me dhanë lavd maa parë; ani me lypunë gjaakafshë vetë për vetëhe tue i ulutunë me të madhe shpëresë e të prunjëtë qi maa parë të na apë hirit e mëshërierie cë vet, ani ndeevonë ato kafshë qi të shohë se janë paa dam të shpijrtit e për të shëlbuomitë të tanë. Ani të na ndienjë e gjithaqë faje e nukate të paanjefuna qi ndoirie mtashti kemi baam e vepëruom kundra shintit urdhënë e

ligjsë tij, ende ancosh qi kemi tashti mbë vetëhe e të na apë aqë forcë e fuqij qi të munë qindroimë kundra anëmikut plak diaalit mallëkuom e kundra gjithë atyne fjalëve e mkateve qi aj me sheregjij të vet na shtie ndë ment e ndë shise tanë me fëjyem ende këndyy tutie ndë ndoonjë kafshë, e kështu mbë këto arrësye tue baam kishnjimë me qenë larguem en gjithë nee këqijshit.

E prifti mbet e i tha se pa diskjarue përsërij e ma thue ende maa plot e ma nçelë e këte fialënë e parë qi thotë se O ati jynë mbë qiellt.

E gjakoni mbet e i tha se këte shintë fialë tue e thanë nierif fort mirë duhetë me e shtijm ndë mend mbatëhere e me e kujtuom se kush e kaa folë e baam maa parë këte shintë uratë e me ka po e flet mbatëhere kur e thuo; oo përpara se kuujsë faqe aty jee dalë me ulutunë e me folë e me ligjëruom, oo me cish të denjë e arrësye ti jee i zoti o kuxon e ban zemërë me i dalë përpara, me folë e me ligjëruom me t'atillt zot e peranduer, qi qiella e dheu e deeti e gjithë krautyretë e tjera dridhenë e trishtonenë përpara faqesë tij, ashtu ende, qish ashtë maa tepërtë, se tue folë me ta a tue i ulutunë kie shpëresë e të shkon fiala e të lutunitë o mbaron gjith qish do zemëra jote përpara se levdumesë faqesë tij. Praashtu duo të të thom se na fajëtorëtë e helmuemë aspak s'jemi të denë as të viejtëshim me ndonjë tietër arrësye se dalë përpara së levduomesë faqesë tij me i ulutunë neçëse asë me të madh të prunjëtë e të pervuntë e me nji zemërë fort e mpastrë e të dëlirë e shpëresë të plotë, përse aj ashtë fort i levduomi e i mëshëriershimi Zotynë e Ati jynë e Krijousi jynë e i gjithë krautyrevet tiera, e cilli jo veçëse na kaa baam e krijuom e dhanë gjithë aqë të mira të paanjefuna, poende me të paaçmuomit gjak të vet na kaa shpërbleem. Praashtu mirë tue dijtunë se aj nee gjithë ncë këqijshit na nxuor e na lëshoj e na bani saa e saa të mira të paanjefuna, tashti arrësye ashtë qi na po si të prunjëtitë e fort të përvuumitë bijtë e tij, me gjithë mish, me gjithë shpijrt e me gjithë zemërë e shpëresë e vulëndet tënkthenemi e të mshtetemi prej nei, përsa aj sikundrëse ashtë mbë qiellt, ashtu ashtë ende mbë dheet e mbë gjithë vend ka t'i thërresmë e ke ta gërshesmë.

E prifti mbet e i tha se pa në diskiaro e më thuo gjaakafshë ende kence fiale cë 2. qi thotë se shintënuom qoftë emënitë tat.

E gjakoni mbet e i tha se këjo shintë fjalë bukur na e shtie ndë mend e ndë shqise tanë sesi oo mbë qish arrësye na fajëtorëtë dhetë gjithëherë me pasunë plot ndë gojë e ndë

zemërë Tënëzotnë e mëshëriershim, fort mirë e bukurë mo arrësye tue ia njofunë shintinë emënitë e tij, me gjithë zemërë e mend e shqise e shpëresë e besë e fee tue e dashunë e tue i shërbyem e tue e ndeerunë mbë gjithë vend, me fialë e me vepra e me të madh të prunjëtë e ndeer e reverentie, ashtu sikundrëse do ligja, e meriton me qenë ndeerunë e sikundrëse na *jemi* detuer e mbaajtunë këte kafshë me e baam përmbij gjithë shërbëtyrët e kafshët të tiera.

E prifti mbet e i tha se më diskiaaro e më thue gjaakafshë ende për fialë cë 4. qi thotë se qoftë vullëndetia iote sikundrëse mbi qiellt ashtu ende mbë dheet.

E gjakoni mbet e i tha se, zoti jim, mue, më duketë me këte shintë fialë se me të madh të prunjëtë i lypënjimë hijr Tinëzot, me të cijt hijr e gracie të *ieemi* të zotë na fajtorëtë me i ndëgjuem fialësë e urdhënit tij e me e ndeerunë mbë gjithë vend shintinë emënitë e tij e me i shërbyem me të madhe frikë e me të madhe forcë tue mprojtun gjithëherë e me gjithë zemërë saa të *ieemi* gjallë përmbij dheet gjithato kafshë e urdhënime qi prej nei janë urdhënuom.

E prifti mbet e i tha se pa më diskaaro e më thuo ndoonjë kafshë kenco fialë cë 5 qi thot se bukënë tanë të *përdishimenë* ep nee sod.

E gjakoni mbet e i tha se me këto shintë fialë fort me të prunjëtë e me të përvuntë, i lutemi Tinëzot po si atit mëshëriershim e baasit e krijuosit *tyne*, qi për të mëdhaat e të paanjefunat mëshirier të vet, veçëse të na apë bukënë e venënë e gjithë kafshëtë e tiera, me se gjëllijmë e mbahemi gjall përmbij faqe të dheut, po ashtu ende ate bukënë tanë të naltënë të qiellet, qi tietër s'ashtë veçëse fiala e Tinëzot, e përditshiemeja e e paapushomja kuurraaj ndë gojë tanë tepër mkatnuomet; ashtu ende shintetë sakramentetë e tij, paa të cilat kyy shpijrti ynë i përmkatnuomi s'kish me mundunë me gjellunë, as me qenë ndë hijrt e ndë të dashunitë e tij, përse po sikundrëse kyy i helmuomi korpi ynë s'munë jesë gjall, as munë gjëllinjë paa të ngranë e të pijnë e të mbathunë e të veshunë mbë këte jetë, ashtu ende shpijrti s'munë gjëllinjë, as munë ietë ndë hijr të Tinëzot paa shintetë sakramente, paa shintet *fee* e *fialëtë* Tinëzot.

E prifti mbet e i tha se pa më diskjaaro e më thuo gjaakafshë kënco fjalë cë 6 qi thotë se e na ndejë nee detyrëtë tona po sikundrëse ende na ndëjejmë detorësitë tanë.

E gjakoni mbet e i tha se me këte shintë fialë, zoti jim, fort me të prunjëtë e me të përvuutë i lutemi Tinëzot, qi për të madhet e mëshërier të vet të na bajnë nee hijr e mëshërier e të na nxierrë e të na libëronjë gjithaqij mundimesh

e nevojësh e kundrështijsh qi na të mierëtë meritojmë për të mëdhaat e të paanjefunat fajet e mkatet *tonë* qi kemi baam e vepëruom ndierë mtashti kundrë shintit urdhënë e ligjsë tij, ashtu ende të na ndëjonjë e të na lironjë *ato detyrë* të helmuome e ato mundime aqë fort të mëdhaa e të menjishime e t'idhuna qi na të mierëtë fajtorë meritojmë e kemi për ligj me i duruom e me i pësuom për gjithë jetë të jetësë, io veçëse prate faje e mkate qi na vetë kemi baam e vepëruem ndierë mtashti, po ashtu ende për gjithato qi kemi mxitunë e shtijm ndë mend oo thanë ndoonjë *shise* tierëve me i baam, ashtu ende të na apë forcë e fuqij me shtijm kundrë e me qindruom gjithë atyne qi munë na goditënë e munë na vinjënë ende këndyy tutie, po si thashë përsipëri; ndeevonë io veçëse të ndëjejmë e të lirojmë me gjithë zemërë gjithë ata qi nee na kanë fëiyem e baam ndonjë të keqe mbë këte jetë, po ashtu ende të lusmë Tënëzotnë për ta, qi ende aj t'i ndëjenjë e të mos ua marrë aqë me të keq faietë e nukatetë e tyne.

SHËNIME: ***Ati jynë;*** shum herë, si ndër shkrimtarët ashtu edhe në gjuhët e të folunit, shkronja *j* përdoret për eufoni, për t'i u reshtë hiatus-it prandaj edhe këtu kemi ati *jynë* për ati *ynë;* edhe gjetiu shkruen Budi: biri *jim* për biri *im*; kështu edhe në gjuhët të popullit: shtëpija *jeme* për shtëpija *eme*, etj. *emënitë tat* = emni yt! fjala emën ke Budi âsht e gjinisë asnjanëse; kështu e përdor edhe gjetiu Budi, — *artë*, këtu kemi nji shkurtim në mes të fjalës, në vent të *arthtë*; kështu thohet edhe *arcë* për ardhçë — *perëndia jote* = mbretnija jote· fjala *perëndi* ke shkrimtarët e hershëm ka kuptimin e mbretnís, por edhe të Mbretit, — *vullëndetja*, âsht gjinije femnore e dalë nga lat *voluntatem*; kështu janë të gjinís femnore edhe *shëndetja* (shndedja) nga lat. *sanitatem, qytetja* nga lat. *civitatem*; por sot, ma të shumën thuhen në gjini mashkullore: *vullnet-i, shëndet-i, qytet-i* — mbë *qiellt*... mbë *dheet*, rasë *vendore*, që përdoret provë si e pamë prej shkrimtarëvet të moçëm, si edhe prej Naimit — *të të përdishimenë*, në vend *të përditshimenë* ose të *përdiçmenë*, si e kanë shkrimtarë të tjerë — *detyrëtë*..... *detorësitë;* fjala detyrë këtu ka kuptimin e fajit, të mkatit, dhe *detorëstë* = fajtorët, mkatnorët; fjalën detorës-i me këte kuptim e ka edhe Kazazi, kurse shkrimtarët mâ të rij, si Kristoforidhi, etj. kanë përdorë fjalën *fajtorët*, na largo gjithë ncë këqijash, ablativ me — *shit*, sod kishim me thanë: na largo prej gjithë së këqijash.

E prifti mbet e i tha; âsht nji frazë që e përdor kurdoherë Budi: gjetiu thotë: *jet e i tha*, zu fijl me i thanë; sot themi: *muer e i tha, filloi me i thanë, zuri t'i thotë — shinteja goja*; trajtat *shinteja* në vend të *shintja*, si edhe *luleja, faqeja*, etj. në vend të *lulja, faqja*, etj. i përdorin të vjetërit, ashtu edhe Kristoforidhi e Naimi, kurse sot themi: faqja, lulja, etj. Trajtat e kësaj fjale janë: shint-i *shinte-ja e shintene-*

shë-a, shejt-i, shejte-ja e shejtëneshë-a, *shënjt-i, shënjte-ja e shënjtereshë-a — mëshriershim* nga *mëshërier,* sot themi i *mëshirëshëm* nga *mëshirë-a* praashtu = ashtu pra; thuhet edhe *prapë — qish kafshë* =ç'gjâ; fjala kafshë ke Budi e ke shkrimtarët e tjerë të vjetër ka kuptimin e *gjas,* të sendit —

Nieerij; për t'u vërejtë âsht trajta e kësaj fjale ke Budi, që herë e shkruen me dy, herë me nji *e; i*-ja e fundit âsht e gjatë dhe forma e shiqueme nuk âsht njeriu, por në rasët oblike e ka njeriut — *lypënjë,* — prei nci = prej sij, prej atij — *eciaecia* = secila — *mposë* — veçan, veçanisht; kjo fjalë âsht slavishte — *me të prunjëtë e* e me *të përvuutë,* âsht gjinija asnjanëse e mbiemnit që mirret si emën abstrakt; janë thuejse fjalë sinonime dhe formojnë lokucione adverbiale, sikurse: *me të mirë, me të keq, me të butë, me t'egër,* etj.; si mbiemna: (i, e, të) *prunjët,* (i,e,të,) *përvutë.* — të panjefuna= të panumrueme, nga folja *me njefë* = me numrue — me të madhet *vërtyt e forcë* të vet; fjala *vertut-i a vertutë*-a ka këtu kuptimin e forcës fizike, të fuqís — të na *nxierrënë,* trajtë arkaike për: të na nxierrë — *maa përpara gjithë kafshesë* = ma përpara çdo gjaje — *lavdij tinëzot* = lavdi i *Tinëzot;* âsht nji farë grafije a orthografije e shkrimtarëve të këtij shekulli që i e kthejnë në *j* tue e bashkue me nyjën e mbrapme të fjalës së parë, kështu ban edhe Bogdani — *ani* = pastaj, mbasandaj, fjalt *ani* ka edhe kuptimin: *s'ka gja, s'ka gjëkafshë, s'ka gale;* sinonime të këtij kuptimi të fundit janë: *prani, prase — hirit e mëshërieriet që vet,* rasë rrjedhore: prej hirit e mëshirës së vet — *ndeevonë* = së fundi, së *mbrapëmi të na ndienjënë,* trajtë arkaike si ajo mâ sipër të na nxierrën — *ancosh* =asosh — forcë e *fuqij,* janë fjalë sinonime që përdor shpeshë Budi — anëmikut plak =anmikut të moçëm — *sheregji* = dhelpni, dinakní âsht fjalë turqishte — ndë mend e ndë shise; janë dy fjalë thuejse sinonime që i përdor prorë Budi; fjala *shise* do të thotë: *kuptim* përdoret edhe trajta: shqise-ja; — *këndyy tutie sot e* paskëtaj, tash e mbrapa, sot e tutje.

Me ka = me ke, me kë, me cilin — *kuujsë* faqe; për t'u vumë re se këtu âsht trajta e gjinís femnore të përemnit *kush-jee dalë; këtu* folja *me dalë* ndërtohet me foljen ndihmëse me qenë, si thohet edhe sot në Kosovë e Metohí — *me folë e me ligjeruem,* dy fjalë sinonime; folja *me ligjërue* edhe sot përdoret në Shqipní të mesme me këte kuptim — *peranduor,* duket si sinonimi i fjalës *zot,* por ka këtu edhe kuptimin e *mbretit,* të *perandorit* — krautyrëtë = kreatyrët, krijesa — *dridhenë* e *tristonenë,* prapë dy fjalë sinonime — *me ta* = me ate, me tetë vjetë-shim =të vjefshëm, të vejyer, të vëlyer, të *vjeshëm,* të vëjejtur; fjala rrjedh nga folja viej (edhe vij). — *mpastrë* e të *dëlirë,* prapë dy fjalë sinonime — të *përvuumitë,* ma sipër tha: të *përvumitë;* thohet pra: (i, e, të) *përvutë* dhe (i, e, të) *përvumë* — të nkthenemi e të mshtetemi prej nci; këto folje ndërtohen me parafjalën *prej,* kurse sot ndërtohen me parafjalët *te, në;* kështu i ndërton këto edhe Bogdani —

t'i thërresmë e tagërshesmë, prapë dy sinonime; folja e parë ndërtohet këtu me dhanore: *i* thërres a *i* thërras, por ndërtohet edhe me kallzore: *e* thërras, kështu thuhet edhe: *i* porosis dhe *e* porosis, *i* kam mëni edhe *e* kam mëni, etj. presenti i foljes së dytë âsht *gërshas*, aoristi *grisha*, si thërras, *thirra*, *bërtas*, *brita*, etj.; sot përdoret edhe grish prezenti — *kënco fjale cë* 2 = këso fjale së dytë = prej kësaj fjale së dytë — *tue e ndeerunë* = tue e nderue; prej fjalës *nder-i* ká dalë folja *unë nderi*, sikurse nga fjalët *krypë*-a e *krymb*-i kemi foljet: *krypi*, e *krymbi;* por sot thuhet *nderoj*, sikurse edhe: *krypësoj* — jemi *detuor* — jemi detyrue e detyruar; kemi këtu participin e foljes *detuerem* — detyrohem; participi *mbaajtunë* duket se âsht nji përkthim nga ital. *tenuti* — *shërbëtyrët* = shërbesat, punët. —

Zoti jim; shkronja *j* për t'i reshtë hiatus-it, si mâ sipër ati jynë — *lypënjimë*, trajtë arkaike për *lypim a lypëmë*, që thuhet sot — frikë e tmeer, dy fjalë sinonime — *urdhënime*, këtu kemi substantivin abstrakt në vend të gjinis asnjanëse *të urdhënuometë*, që, si e pamë përdoret shpesh prej Budit e shkrimtarëvet të tjerë të hershëm —

Baasit e krijuesit; kemi këtu dy nomina agentis prapashtesën-*s*: *bas-i*, *krijuos-i* që i formon gjuha „dhe sot: *mbjellës-i*, *shkundës-i*, vjedhës-i, etj. — *gjëllijmë o mbahemi gjaall*, dy folje sinonime folja *gjëllij* a *gjëllinj* përdoret edhe sot me kuptimin: rroj: jam gjallë, por ka edhe kuptimin e punës që ban pula, kur çukit a quk me sqept për të gjetë ushqimin; *të qiellet* të qiellvet *paa të ciat* = pa të cilat — me gjellunë = me rrnue, me jetue; këtu kemi nji tjetër trajtë të foljes së sipërme: gjëllinjndë të *dashunit* e tij =ndë dashunin, ndë vullnetin e tij; kemi këtu prapë gjinín asnjanëse të mbiemnit foljuer në vend të substantivit abstrakt — s'munë jesë gjall = s'mund të mbetet gjall; folja unë *jes* a *jesi* a *jes sënj* përdoret edhe sot me këte kuptim e me kuptime të tjera; Arbëreshët e Italís këte folje e përdorin me kuptimin: *banoj*, *rrij*, — të pijnë = të pimë, të pirë, gjithë këte trajtë e përdor edhe Buzuku — detorës-i, si ato ma sipër *bas-i*, *krijues-i*, *mbjellës-i*, etj. — të *na nxierrë*, ma sipër tha: të na nxierrënë — *mundimesh nevojësh*, *kundrështijsh:* ablative të thjeshtë — të mënijshime e t'idhuna = të urrejtuna, të urryera e të hidhura; thuhet edhe: (i, e, të) idhët — *oo thanë ndoonji shise*; këtu fjala *shise* ka kuptimin e *fjalës*; me këte kuptim e ka edhe Bogdani — me *shtijm kandrë* e *me qindruom*, dy fjalë sinonime: me ndenjë kundër e me qëndrue — munë na goditënë = mund të na ndodhin, mund të na ngjajnë; folja *goditi* a u *godit* me këtë kuptim përdoret edhe sot —

b) TË MBRAZTIT E JETËS

„Këtu do të thom pak fjalë ncë përmenduni cë mortsë e madhështie e ncë panjoftuni cë njerëzet“ (¹)

O i pafati nierí
Gjithë ndë të keq harruom
I dhani ndë madhështij
Ndë mkat pshtiellë e ngatërruom
Ndo plak jee, ndo i rij
Përse s'shtie të kujtuom
I vobeg ndo zotënij
Nceje iee i krijuom?
Baltë o dheu cë zij
E io arti cë kulluom
As engjijshi cë Tij
Ndo guri cë paaçmuom
Kaha të vien ndore tyy
Mbë të madh me ulevduom
Ndë sqimë e ndë madhështij
Tinëzot me kundrështuom
Lavdinë tand të levduom
Ti pa vene ree vettë
Ame cote idhënuom
Kuur leve mbë këtte jettë
Aty s'prune begatij
As vistar të levduom
As urtë e diekëqij
Ato gurë të paaçmuom
Aty s'prune madhështij
As dinje me ligjëruom
As vertyt, as trimënija
As vetiu me ndimuom
Aty s'prunë zotënij
Kual të bukur as të çpejtë
As dinje gjak e gjenij
As të mirëtë as të keqtë
Po leve gjithë mëndryem
Ame cnote idhënuom
Tue çuam mallëngjyem
Me një zaa të helmuem

---

¹) Këtu due të thom pak fjalë mbi të përmendunit të mortjes e të madhështis dhe mbi të panjoftunit e njerëzvet, ose këtu due të them pak fjalë tue përmendë mortjen e madhështín dhe padijën e njerëzvet. —

Se tietër s'dinje me baam
As vetiu me nimuom
Gjithë zhyem e përgaam
As dinje me ligjëruom
Veçëse me thirrë vaaj
Me një zaa të helmuom
Këio tietër nukë mbaaj
Veçëse me kallëzuom
Se erdhe mbë këtë iettë
Të pakë me kundërshtij
Gjithë vaaj e shigjetë
E plot me anëmiqësij
Ndeevonë e i nierë
Maa idhunë e helmuom
Daam kenco iete c'errë
Kie me qenë mënguom
Aty s'kie me kujtuom
Për sqimë e për madhështij
Asgja me dëshëruom
Me dalë mbë zotënij
Aty s'kie me qëndruom
As me luftë, s me trimënij
As fialë me ligjëruom
Ndo me shtijm kundërshtij
Aty s'kanë me të vëiyem
Kualtë e armëtë të tuu
Mbë se ti pate shpëryem
Zemërënë tande vuum
Aty s'kamë me të nxierrë
Të mieratë begëtij
Me të ciatë iee vdierrë
Keq dhanë ndë lakëmij
Tue vuum ree vetë
Sa gjind e trimënij
Njofunë mbë këtë ietë
Dergjenë ndë vorr të zij
Ku janë ana pleq bujarë
Qi qenë përpara nee
E ata trima sqiptarë
Të çpeitëtë si rrufee?
Ku ianë ata dielm të rij
Të bukur e të lulëzuom
Qi pate paam me syy
Me ta folë e ligjëruom

Ku ianë ato zotënij
Qi dojinë me zotënuom
Ndë sqimë e ndë madhështij
Këtë ietë tue shkuom?

Ku ianë ata perandorë
Gjithë shekullit nalcuom
Mbë krye me një kunorë
Gurëshi cë paçmuom?

Ku ianë ata letërorë
T'urtë e dies të ndëgjuom
Të bardhatë posi vdorë
Letëra tue kënduom?

Ku ianë ato graa e vasha
Ndë sqime e ndë madhështij
Me patëkat të mëndafshta
Nalcuom mbë zotënij?

Giithë mortia rrëxoij
Sikur i pret me spatë
Për të rij s'i
As të vobegë as të begatë

Forca gjaa s'u vëien
As e madhe zotënij
As vistar s'i çpërblen
As urtë, as diekëqij

As për gjaa s'i shukoij
As për pleq, as për të rij
Po ietënë na shkurtoij
Kund s'e priti nierij

Aqë saa kund nierij
Kenco iete s'i shpëtoij
As me luftë, as me trimënij
Asajj s'i kundërshtoij

Po si vetë kushdo iee
O i dhani ndë lakëmij
Pa unkthe e vene ree
Aqë gjind e trimënij

Qi njoftunë mirë i kee
Se patnë folë me tyy
Tashti me gojët plot dhe
Dergjenë ndë vorr të zij

Aqë qelbëtë e mëndryen
Eshtëna të mishit daan
E syytë keq gërryem
Shëmtuoshim për të paam

Ashtu prite se ndë tyy
Po vien tue të përgjuom
Ndo plak ose ndo i rij
Ietënë me ta shkurtuom
Se mortja tue kërcuom
Ditë e natë nuk meen
Të tierë tue rrëxuom
Veçë kuur të gjeen
Ndo ke iee tue punuom
Kund, kafshë mbë këtë ietë
Ndo ke iee tue kujtuom
Këtë shekullë të shkretë
Ndo fort tue ngëzuom
Me kankë e me lodërtij
Ndo ndë vallet tue kënduom
Ndë sqimë e ndë madhështij
Asnjë fialë me i rren
As ndoret me i shpëtuom
As me munë me u çpërbleem
Me gurë të paaçmuam
Po të duaam kenco iete
Aqë idhunë e helmuom
Gjithë kafshëtë që pate
Të tierë me t'i gëzuom
Praashtu o i kërshtenë
E i Tinëzot kushdo iee
Shprësënë mos e venë
Kafshëvet mbë këte dhee
Se ianë gjithë ngënjime
E të mbrazëta mirëfilli
Gjithë plot me mallëngjime
E të zeza si thëngjilli

SHËNIME:

I dhani ndë madhështij; thuhet ma tepër sot: jipem (a epem) ***mbas*** nji gjaje; prap mund të thohet edhe: i dhani *mbas* madhështís; ndoshta auktori e ka përdorë këtë mënyrë, për të bamë rimë me fjalën ***nierij — përse s'shtie të kujtom;*** si e pamë edhe ke Buzuku, folja me ***u kujtuom*** ka kuptimin *me u mendue*, pra: *përse s'shtie të mendom*, përse nuk *mendohe — balte*... dheu... engjijshi... *guri* janë rasë rrjedhore: prej balte, prej dheu, prej engjijsh, prej guri — *kaha të vien ndore*; ketë frazë e përdor shpeshë Budi me kuptimin që e përdorim ne sot dhe me kuptimin: *mundem, jam i zoti*; pra: nga të vjen ajo fuqi, si munde, si bahe i zoti — *mbë të madh me ulevduom* = me u mburrë e me u lëvduom; edhe sot thuhet në Shqipni të mesme, sidomos n'Elbasan: ***mbahem me të madh*** = krenohem, mburrem; thuhet edhe: *mbahem i madh — ndë sqimë*; fjala *sqimë-a* âsht greqisht dhe ka kuptime të ndryshme; do të thotë: formë, të pamit e jashtëm të nji njeriu a të nji gjaje, mënyrë të qenmi, qëndrim, etj.; kjo fjalë ka hymë qysh

prej kohëvet të vjetra në gjuhët e Ballkanit, në slavishten, në rumunishten me kuptime të ndryme; në shqipet ka kuptimin e *të ndrequnit, të të stolisunit, të të nisurit;* thuhet për nji njeri se ka sqimë, kur do të vishet bukur, të ndreqet e të stoliset; prej kësaj kemi fjalët *sqimtar-i, sqimtuar-ori* = ai (ajo) që ka sqimë; me qenë se ai që ka sqimë i pëlqen edhe të mbahet më të madh, të shitet, të lëvdohet, fjala ka marrë kuptimin e krenís, të madhështís, kuptim që ka edhe këtu — *lavdinë,* rasa kallzore e fjalës *lavd-i* e jo të *lavdi-ja,* se atëhere Budi do ta shkruente *lavdijnë — ame cote* = ame sate = prej nanës sate; gjithë kjo strofë ndërtohet e kuptohet kështu: ti ven-e re vetë lavdin tand që lavdohe, kur leve në këtë jetë prej nanës sate i idhënuem, dmth. mos u levdo, mos u mburr, se qysh kur leve prej nanës sate në këtë jetë ka qenë plot me idhnime e me brenga-aty = në këtë jetë — visar, thesar-vertyt-i = fuqi trupi —

Zotënij=pasuni, pasje që i përket nji njeriu zotëni, nji njeriu të pasun—gjak *e gjenij* = far'e fis, gjiri — *mëndryen* = ndrymë, zhyem, fëlliquer — *as vetiu me ndimuom* = as me i ndifë vetvehtes — *me thirrë vaj,* = me qamë, me ja plasë vajës, me shpërthye në vajë; me këtë frazë *me thirrë vaj, thërras vaj,* lidhet fjala *thirravajë-a,* që përdoret sot në Jugë dhe ma fort në Labëri me kuptimin davà, padijë, gjyq; përdoret në frazët; i bëj *thirravajë* = i bëj davà, e ngre në gjyq — *nuk mbaaj,* veta e tretë e shkurtën e imperfektit: nuk *mbante,* dhe do të thotë: nuk kuptonte, nuk donte të thoshte; edhe sot thuhet në Shqipni të mesme p. sh.: ç'*mba* kjo kështu? = ç'kuptim ka kjo (që thua a që ban) kështu, ç'do të thotë kjo (që thua a që ban) kështu? — *shigjetë;* kjo fjalë ka këtu nji kuptim metaforik, do të thotë *dhimbje, mundim* — *idhunë o helmuom,* sinonime — *c errë* = së errët; *daam kenco iete c'errë* = damë prej kësaj jete t'errët — *s'kie me kujtuom* = nuk do të mendohesh — *s'kanë me të vëiyem:* = s'kanë për të vjeftë, nuk do të të vlejnë gja — shpëryem = pjesorja e foljes shpërej — shpresoj — *dhanë ndë lakëmij,* edhe në strofë të parë tha: i dhani ndëmadhështij — *gjithë shekullit nalcuom,* rasë rrjedhore: gjatë gjithë shekullit — *diestë ndëgjuom* = dijetarë të ndëgjuar, të përmendun — *as urtë, as diekëqij; urtë*-a = urti-ja, urtësi-ja- diekëqij-t (pluralia tantum) = djallëzi. dhelpëri — *kund* = *gjakund* — me gojët, rasë instrumentale — *shëmtuoshim,* ndajfolje: në mënyrë të shëmtueshme — *nuk mecn* = *nuk mëngon,* nuk pushon — *ndo ke iee tue punuom;* ndo = (në do) ose aty ku, kur je tue punue — *kafshë*=gja; ose kur (aty ku) je tue punue gjakundi ndonji gja në këtë jetë — *tue kujtuom këte shekullë* = tue u mendue mbi a për këtë shekull — *asnjë fjalë me i rreem; fjalë,* rasë rjedhore: me asnjë fjalë nuk mund me u rrejtë, me u gënjye mortja; për t'u verejtë këtu âsht se folja *me rremë* ndërtohet me rasë dhanore — *as me munë me u çpërbleem* = as nuk mundet me u shpërblemë — *gjithë kafshatë* = gjithë gjanat.

ÑGA PASËQYRA E TË RRËFYEMIT (f. 53)

Urdhërit cë 4. qi thotë se ndeer përintë e te parëtë e tuu.

Biri jim oo bija jime pa shih ke Zotyynë i mëshëriershëmi me tëshintënuomet gojë të vet kaa urdhënuom e thanë gjithëkuunaj me nderunë t'atnë e t'amënë e përintë e të parëtë e vet. Prashtu a i kie ndimuom e ndeerunë, si do ligja, ai kie maa tepërë ata qi të kanë leem, e rritunë e ruojtunë, e a u kie shërbyem mirë e me gjithë zemërë ndër gjithë zyrëtë e nevojëtë tyne e a u kie gjegjunë fjalënë e urdhëninë qi të kanë urdhënuom; oo a mos i kishnje qitunë e larguom vetëhej, ndo shaam e qeshunë e përbuzunë e mbajtunë për asgjaa, oo mos i kishnje vraam oo rrafunë oo pshtyom e baam muxetë oo me qishdo ashtu tietër arrësye aqë fort idhënuom o helmnuom e marrë të mallëkuomitë tyne; përse të këtiatë kafshë kush t'i ban jo veçë se bie ndë mkat muurtaar e del jashtë hirit e ligjësë tinë Zot, po ashtu ende bie ndë të mallëkuom e del jashtë pjesëzë vëllazënijsë e përmbij gjithë kafshëtë mbajtunë për asgjaa nieeri e quojtunë dhuuna e gjithë nierëzet; e aqë maa tepërë mbatëhere kuur gjindetë se me ndonjë arrësye shtiu dorë përmbij ta e rrafi oo i plagoj.

SHËNIME:

Ndeer = ndero; me ndeerunë = me nderue; sikurse nga emnat krypë-a krymb kanë dalë verbet me *krypë* e *me krymbë*, kështu edhe nga emni *nder-i* ka dalë verbi me ndeeirunë qi e përdor Budi e të tjerë shkrimtarë të vjetër, kurse sot themi: *me nderue*. — *gjithëkuunaj* = gjithë kujt, çdonjerit. — *zyrët'e nevojëtë*; këtu fjala *zyrëtë (zyrë-a)* ka kuptimin e nji pune të ngutshëme e të nevojshëme, âsht thuejse sinonime me fjalët nevojë; — a u *kie gjegjunë* = a u ke ndëgjue, u ke bindun — baam muxetë: edhe sot thuhet: *i jap munxët* ndokujt = zgjas dorën tue hapë gishtat për ta përbuzë e për ta largue ndokend. — *të këtiatë kafshë* = të këtilla punë, të këtilla gjëra. — *mkat muurtaar* = mkat për vdekje, për mortje, mëkat i madh. — *del jashtë pjesëzë vëllazënijsë* = nuk ka mâ pjesë në vllazní, nuk quhet ma vlla, i afërm. — *dhuuna* = turpi; Shqiptarët e Greqís përdorin fjalën *dhunë-a* për turp; — *njerëzet* = njerëzvet; kjo trajtë e shumësit *(qenet* = qenvet, *djemet* = djelmvet etj. përdoret edhe prej shkrimtarëvet të tjerë të vjetër, âsht e gjallë edhe në popull. — *plagoj*: trajta *plagoj* âsht mâ shqip se trajta plagos.

Vërejtje:

Për gjuhën e Budit âsht për t'u verejtë se përdor trajta arkaike si dhe Buzuku: përdor diftongun uo, ë-n e pa-zashme (fjalënë, me rritunë, kafshatë, etj.) n'ato rasa ku nuk përdoret sot mâ, zanoret, e gjata (maa, beekuom, kurr, etj.) rasën rrjedhore të thjeshtë (fëdiget, diersëshi, etj.) Veç kësaj Budi ka nji frazeologji të mirë: për asgja baj muxetë, shtie dorë përmbi, zyrët e nevojet, mbet e tha, etj.

NGA RITUALI

Ncë paamit e ncë vizituomi cë të sëmundet e kujdesi së madh qi prifti duhetë me pasunë përmbij ta.

Prifti tue kujtnuom fort mirë ta shtjerë ndë mend ndë vetehe qi mbasi t'i kietë baam të sëmunnit gjithë këto kafshë e cerimonie, qi kemi thanë e përmendunë përsipëri, aspak ndeevonë mos i kthenjë shpinënë me e shtijm sikur ndë të harruom mbatëhere kuur mirë e di se ashtë maa n'perikullë e kaa maa të madhenë e të rendënë nevojë përmbi dhaet për ndonjë ndimë të shpijrtit. Prashtu mos i duketë me ndonjë arrësye se këjo asht veçëse qishdo kafshëzë e vogëlë e për pak ndimë, po të kietë maa të madh e të randë kujdes përmbij ta se kuurraj, sikur thuose aty rreth të sëmunnit ndë fijtë mortse përmbij gjithë këto të tjerat qi thamë përsëri, pse atij mb'ate oorë ma pak ndimë ende muna banjë ate qi po vdes pjesëtarrë e lavdit Tinëzot e të rregjënijsë qiellet, e me pak të paakujdes e të paa nzyyrunë munë japë ziarmnë e amëshuom e mundimetë e ferrit për gjithë jetë të jetesë, pse aty mb'ate hoore qish vduor nierij e vduor për jetët e qish dobiti e ngadhënjei e dobiti e e ngadhënjei për jetët. Praashtu fort t'i nçelnje syytë mos gjindetë majshtruom e kauza për të vdierrëtë ndoonjij e ngjitha neish qi kaa ndënë doret e pushtetë vet, pse po sikundërse mbë saa vise dëshnuom të shknomitë e ligjsë plakë e të ligjsë ree, se dami e të vdierretë e grigjsë çpejt a vonë kaa me qenë lypunë e kërknuom. Praashtu bukur të venë roe e ke di se ashtë ashtu ndoonjë sëmunë mos presë ndierë t'i dërgonjënë të laajmitë me e grishunë oo ndierë të mbaronjë aj qishdo të tjerra zyrëtë e vet, ani të vee me e paam, mbatëhere kuur e gjeen vdekunë e as ndoonjë ndimë maa s'ashtë i zoti me ja baam, po si të ndiejë se ashtë ashtu i lig ndoonjë ndë famullij të tij, mb'ate ças e paa ndoonjë tjetër të vonuom të veetë me paam e me e vizituom e jo veçëse një oo dyy herë, po gjithë saa herë t'i duketë se aj kaa ashtu ndoonjë nevojë të korpit oo të shpijrtit.

E aqë maa tepërë, po si bariu i mirë e i arësyeshëm e po si Atij shpijrtit e përindij vobëzijsë gjithë herë të kiete maa të madh kujdes e të ngjyrunë përmbij të vobedjit e të vorfënit e përmbij gjithë ata qi sheh se janë daam e largnuom ndime cë këtij shekulli se përmbij disa të tjerë, qi sheh se lundronjënë ndër gjithë duortë begatijvet e janë të zotë me u ndimuom për gjithë anëshit. Po të vobegjitë e të vorfënitë maa tepërë gjithë herë tue i ndimuom e tue i ngushëlluom ndër gjithë zyrët e nevojët e tyne si të korpit ashtu të shpijrtit aqë saa mundën e saa i vien ndore, ashtu

ènde tue thirrë për gjithë datë e tue nquom e tue nçelë sytë e gjithë atyne qi sheh se fleenë ndë gjumëtë lakmijsë e të së paa mëshëriersë e tue mundunë i purojtunë me ndimet e mëmosjëme të tjerëve as ndoonjë të mirë s'na banjënë. Tue lutunë ashtu ende si të parëtë e zotëninjtë e ata qi kanë pushtet, ashtu ende gjithë saa janë fratij e vëllazënij të mbëlidhuna, e ndeevonë duo të thom se gjithë ata qi të die se janë të zotë me i ndimuom, ashtu qi as me ndoonjë arrësye, ndoonjë neish të mos vdaaretë e të mos kietë aqë ndierë nd'anët për të paa kujdest e të paa nzyyrunitë tij.

E maa parë tue pruojtunë me gjithë zemërë të kietë në kujdes e të nzyyrunë për të shelbuomitë tyne, me saa të denja e të derejta arrësenja të shpijrtit tue i nderezunë m'udhë të mirë e të shëlbueme e tue i forcuom ashtu ende shintët fee, qi të jeenë të zotë me vuujtunë e me thyem gjithë tentationetë e sherregjijtë e djaallit mallëkuom e luftëtë e tij të mënijshmitë, qi mbatëhere ndë fijtë mortsë siell kundra gjithë kuujnaaj maa tepërë se as kuunrraj ndë gjithë jetët e tij.

SHËNIME:

Ncë paamit ncë vizituomit, dy rasë rrjedhore që bâjnë funksionin e nji plotësi të kufizimit: për të pamit e të vizituemit ose mbi të pamit të vizituemit — *cë të sëmundet* = së të sëmundvet — *tue kujtuom* = tue u mendue — me e shtijm *ndë të harruom;* ma sipër ke vjershat e Doktrinës tha: përse s'ishte *në të kujtoum;* nji i tillë konstrukt me foljen *shtie* haset edhe sot në gojë të popullit — *maa të madhënë e të randënë nevojë maa të madh e të randë kujdes;* zakonisht në shqipet mbiemni vihet mbas emnit, por shumë herë vihet edhe përpara, e mâ fort, kur duem me i dhanë nji fuqi, nji emfazë gjithë mendimit; sikurse ndodh këtu, edhe Naimi e përdor shumë herë këte farë konstrukti — *përmbij ta* = përmbi ate, të sëmunin — *ndë fijtë mortsë* = ndë fillt të mortjes, frazë që përdoret edhe sot me kuptimin: në frymë të mbrapme, tue dhanë shpirtin — *muna banjë* = mund të bâjë — *pjesëtarrë;* kallzore e shkurtën në vend të: *pjesëtarin — të paa nzyyrunë,* ky farë participi *nzyrunë* që e përdor shpeshë Budi bashkë me fjalën *kujdes,* ka kuptimin e kësaj fjale të fundit, mbassi e ka zakon që të përdorë si e pamë dy fjalë sinonime, duket se kjo fjalë lidhet me fjalën *zyrë-a — dobiti e ngadhënjei,* dy fjalë sinonime që kanë kuptimin: *fitoj* — t'i nçelnjë sytë = t'i hapë sytë, të kuujdeset, t'i ketë mend aty, të venë roe, si thotë mâ parafjala *ndënë* ndërtohet këtu me lokativ, si edhe ke Naimi — *të ndierrëtë* = vdjerrje, prishje, shkatërrim — të vdierrëtë e grigjsë = prishja, ndjerrja e grigjës të turmës, të gjëndjes, të popullit — *të lajmitë,* âsht shumës i fjalës *i lajm* që e përdor Budi me këtë mënyrë mbiemni të nyjshëm me kuptimin: *lajmëtar, lajmës — qishdo të tjera zyrëtë e vet;* për t'u vumë re këtu se përemni qishdo ndërtohet me numër shumës, *në vend të; qishdo: tjetër zurë të vet — të vee me e*

paam = të vejë me e pa, ma poshtë ka *të vvetë* me pamm — pa të vonuom = pa vonesë — Atij shpijrtit e përindij vobëzisë — janë daam e larguem *ndime* = prej ndihmës — ndër gjithë duortë begatijvet = në gjithfarë begatish — për gjithë anëshit — në çdo anë, në çdo mënyrë, me çdo mjet — ndër gjithë zyrët e nevojët; fjala zyrë-a ka kuptimin e fr. *fonctoin*, pastaj edhe të nji pune të nevojshëme, të nevojës, thuhet edhe: jam *zyrshëm* = kam nevojë për nji gjâ — saa mundën e saa i *vjen ndore;* fraza e fundit âsht sinonime këtu me të parën *mundën; ndierë nd'anët* = krejt, së gjithash.

FRANG BARDHI (1606-1643)

Lindi në Zadrimë prej nji familjeje që deri atëherë kishte dhanë katër ipeshkva. Studimet e mesme i kreu në kolegjen iliriane të Loretos dhe ato të theologjís në kolegjën e propagandës në Romë. U emnue ipeshkëv i Sapës, ku u shque për punën dhe zellin e tij. Vdiq mbas shtatë vjet shërbimi.

Vepra e Bardhit ka titullin latinisht „Dictionarium latino-epiroticum" (Fjaluer latinoepirotik), ka 222 faqe pos 16 faqeve të fillimit dhe dy të mbarimit që s'janë numrue. Ka gjithsejt 5000 fjalë prej latinishtes në shqipet. Nganjiherë fjalës latine, veç shqipes, i ven përkthimin italisht dhe fjalët shqipe që përktheinë ato latinishte i shpjegon a i forcon me fjalë turqishte. Në fund të fjalorit auktori ka shtue nja shtatë kapitna, ku ka renditë: 1) emnat e numrave themelore deri në 400.000 dhe ata rendore deri në 100.000: 2) emnat e gjinive; 3) disa emna vendesh; 4) ndajfolje; 5) parafjalë; 8) pasthirrma e 9) proverba e sentenca.

Mbas gjitha këtyne viinë disa formula të përshëndetuní shqip e të përkthyeme latinisht dhe masandei dy dialogë shqip me pyetje e përgjegje të përkthyeme latinisht. Kësaj vepre Bardhi ja nisi qysh kur hyni nxanës në kolegjë.

Asht e vërtetë se fjalori i Bardhit âsht hartue cekët dhe nuk âsht i plotë, por disa gjana që ka mbrenda, si fjalë, proverba e tjera kanë vleftën e tyne dhe përmendën për herën e parë në gjuhën shqipe. Si fjaluer i parë i shqipes, prej të cilit ka marrë dhe fjalori i „Bashkimit" ka nji vleftë dhe randësi të veçantë.

Gjuha e Bardhit âsht, të thuesh, po ajo e Budit në shum pika e vise. Edhe ke Bardhi gjejmë po ato karakteristika gjuhësore si ke Budi.

GJITHË ATYNE T'ARBËNESHËVE QI TA MARRËNË ME E ZGJEDHUNË E ME E XANË

Tue pasunë ditë e për ditë (të dashunitë e mij mbassi hiia ndë Kolegjë) kuituem me qish coppë librë keshë me ndimuem mbë nja anë gjuhënë tanë qi po bdaretë e po bastardhohetë saa maa parë të ve; e maa fort me ndimuem gjithë atyne që ianë nd'udhënitë Tinëzot e të shintessë Kishë Katolike e s'dijnë gjuhënë letine, paa të ssijet askush s'munë shërbenjë si duhetë, paa të madh error e fai, hesapetë, zakonetë e ceremonitë e shintessë Kishëssë Romësse; më ndy io pak mirë e me marrë e me nkëthyem n'gjuhët ci letine mbë gjuhët t'arbëneshe nja Ditionaar, qi tietrë s'ashtë veçëse nja librë qi kaa ndë uetëhe saa fialë e saa emëna ianë e gjindenë ndë këte piessë shekulli: possi kuur me thanë të nierëzet e të shtassëuet, të uiënauet e të malevet e të fushauet e të saa tiera kafshëue, qi gjindenë ndënë qiellt ende mbë qiellt, possi kuur të Tinëzot, të Engjet e të shintënet. I silli librë më pëlqei e m'uduk se kishte me uqenë për ndoonja ndimë, ndoonëse të moritunë e të pakë. Praashtu mbassi udashë Kolegjet cë zonjëssë ndë Lurijt e erdhë mbë Romë për urdhënit të Kuvendit Shint e të Ndriçimit Ndeershimit zot Upeshkëpit Zadrimëssë tim ungjë, për emënë Gjeçi i Bardhë, fissit sinë e ndoret sonë shumë i urtë e i vëjyeshim, i cilli prej së dashunit së Tinëzot e së shintit Atë Papë Urbanit VIII ashtë tash krijuem e baam argjupeshkëpi i Tiuarit, e hina ndë Kolegjë të ianë shkollarëtë oo ata qi xanë me votë mbasandai ndër të pafeet me çtuem shintenë e të vërtetënë feenë tanë, zuna fijll tue këthyem këte Ditionaar mbë gjuhët tanë e këtheva nssi gjithë qish mmita, e mbassi e sossa m'uduk i pakë e i vogëlë; praashtu hina tue kuituem e shkrova mbë gjuhët tanë maa parë do të falunazë, qi kanë zakon e banjënë t'Arbëneshëtë, kuur së largu oo shtektie mb'udhë mpiqenë, tue vum për ngjat tyne ende mbë gjuhët të Latinjet; ashtu ende do proverbia oo të thana ncë sijashit dissa kanë zakon e thonë Latinjtë e dissa Talianëtë; do adverbia ende, e gjithë saa kafshëzë ianë ndë këte copëzë libre i vuna fialë për fialë, e maa parë mbë dissa visse vuna latinisht, ani për ngjat oo për fundit vuna arbënisht, ani për fundit latinisht, ashtu qi ata qi të fëdigenë e të duenë me xanë gjuhënë latine, maa mirë e maa udob t'u vinjë. Përse veçe dyy kafshë (të dashunitë e mij) më shtynë e më ncitnë me ufëdigunë e me nkëthyem këte librëzë: e para ie me shtijm beleg gjithë atyne qi mundnjënë me nkëthyem ndonja coppë libre për ndimë të feessë e të dorëssë sanë; e dyyta e maa e zellshime kie të

paadijtunitë e gjithë atyne (possi preka ndë të zanët fijll të kësaj lettere) qi shërbenjënë kishëssë shinte, populllit e famulljssë e thonë shintenë meshë e këndojënë shintetë officia mbë gjuhët e mbë hessapit të Latinjet e të shintessë Âmë e Kishëssë Romëssë e se nuk ndëgjonjënë as nuk marrënë vesht qish thonë e qish cgjedhënë, e cia ashtë të paaditunë, possi thotë Katoni, legere et intelligere negligere est, si kuur me thanë cgith e mos ndëgjo oo mos mer vesht qish cgith të paaditunë ashtë. Prashtu u lus të dashunitë e të vërtytshimitë e mij e për të mirët taaj, qi t'i vini kryetë e menttë me gjithë zemërë e fuqij këtij Ditionari e të mos e lëshoni ndoret e mendjet, ke tue ta merni besht, të xini qish thotë e qish mbson; e une u përmentoinj qi për të vërtetë ndë dashi pakëzë me ufedigunë kini me xanë kësi libri, ndë mos tirtrë, me ndëgjuem qish urdhënon Kalandari oo Ordinari e gjith Rubrikënë. Rubrikë s'do me thanë tietër veçëse ato fialëtë e kukiqe që ianë shkruem e shtampuem ndë Missalt, Breviaart e Ritualt, të cijatë dëftojënë e mbësonjënë qish duhetë me thanë e qish duhetë me lanë e mbë ç'arësye me thanë officiatë e meshëtë këte ditë, këte iavë e këte muej, etj. e ianë possi kuur kalauzi qi dëfton udhënë luftëtarëvet oo shtekëtarëvet, e me goditunë gjukata e keqe e tyne qi t'u dilte oo t'u vurit kush kallauzinë paa renë t'errëtitë s'dijnë ç'udhë me marrë; mbë këte shemëltyrë ianë gjithë ata qi këndonjënë oficiatë e meshëtë e minstronjënë oo shërbenjënë shintetë Sakramente e s'dëgjonjënë, ndemosse Rubrikënë, përse tue mos dijtunë me marrë udhënë e dërejtë e si duhetë me uthanë sod e si nessërë thonë një kafshë e një fialë për nja tietërë e ngarkonjënë faie e mkate e dbarenë ndër kafshëtë Tinëzot e të shpijrtit tyne, possi udhëtarëtë paa kallauz. Ndieri m'tash ini skuzuem ndër këto kafshë me të paaditunë të trashë, se s'patëmë ndimë e s'patmë librë ku e cgidhni; ma tash e kini përpara syyvet, ndësse mundeni me xanë e me marrë vesht ngjuhet cë letine qish u ashtë nevojë; prashtu ndë mos dashi me unquem e me olodhunë pakëzë, u thom të dini se këndyy tutie as n'ditët së gjyyqit përpara faqesë Tinëzot s'kanë me u vëiyem mbofijtë e skuzetë.

S'desha me lanë pa u baam me dijtunë, sikundërse mbassi e sossa e për udhë e vuna këte Ditionarth, e shpuna këshijlltarit Kuvendit shint e i ulutshë qi të flite zotënivet Kuvendit shint (të citte ianë Kardinaj) me ma shtampuom, i cilli e pa i ndy fort mirë se e keshë nkthyem ngjuhet ce letine mbë t'Arbëneshët, e më përmetoi me folë e me ma rekomanduem qi të shtampohetë; ashtu ndër pak dit foli zotënivet Kardi-

naivet, të citë mbassi e ndëgjuenë të baamenë e dërguenë mieshtrit Pellassit me e paam e me e provuem e urdhënuenë me e shtampuem. Prashtu une u bana e u shkrova këte lettërë qi asht përpara kësaj mbë gjuhët latine, me të cijet e dedikova e u fala këte librëzë possi ashtë zakoni i Latinjet e me të përvuntë u porësita *të nevojshminë* dheenë Arbënit, possi mundën me pam kush ndëgjon latinë. Me tietrë ç'ju thom s'kam, veçëse u lus gjithëve me të prunjëtë të më ndëieni e të më skuzoni, përse s'mujta maa mirë me e nkthyem, me e ndrequnë, disa tue qenë gjithë herë nxanë ndë lettërë e ndë studie, e disa tue mos pasunë shumë mot me ka me razënuem e me folë mbë gjuhët tanë, possi kuur harruen s'm'ërdhnë ndë mend shum emëna e shum fialë me i vuum arbënisht; e zini-ma bessë së hina me e lanë e me mos votë parë me tà, maa mbë tietëret anë kuitova e më ndy maa mirë me nkthyem gjaakafshë se as gjaa, përse, ndë mos gënjehem, mendiesë ndër t'errëtit e pakë dritë vëien e kushton shumë. Vullndetnë e kuidesnë veçë Kriimessi i qiellet ma di, vëllazënitë e dashunë, si e kam passunë e si e kam ndë më *rantë* fuqia me dhanë dorënë e me ndimuem së pafatëssë dorësë arbëneshe, prashtu përzonima më këtë fëdigëzë saa dorësë arbëneshe, prashtu përzonima *më* këtë fëdigëzë saa shime e mos u binjë fështijr me uruem për mue. Jteni shëndoshë.

Prei Rome, dit ndë Maaj 30 ndë vietët Krishtit 1635 Shërbëtori i zotënijssë saaj, unë D. Frangu i Bardhë shkollaar ndë Kolegjë të Shintessë Fel.

SHËNIME:

Bdaretë e bastardhohetë, për foljet *bdarem, ndierem* shif f. — saa maa parë të ve = sa ma shumë shkon moti, koha përpara, sa ma shkojmë përpara, gjithënji; të ve = të vejë, të shkojë — *hesaapetë* = mendimet, konceptet — *më ndy me marrë...*, kjo âsht fjalija e parë e gjithë kësaj periode të gjatë; folja me ndy që e përdor edhe ma poshtë e që e përdor edhe Bogdani, si do të shohim, do *të* thotë *më duket — të shtassëvet* = të shtazëvet, *kafshëue* = kafshëve — *të moritunë;* mbiemni (i, e, të) *moritun* do të thotë (i, e, të) dobtë nga trupi, (i, e, të) ligët, (i, e, të) pakë (nga fuqija, nga trupi); këtu âsht sinonim me mbiemnin *të pakë* që vjen mbas — ershë për erdhshë, erdha; *udashë, ershë* e ma poshtë *ulutshë*, kështu edhe Buzuku edhe Budi — *ndoert sonë* = prej dorës sonë — i *vëjyeshim*, krahaso këte fjalë me ato të Budit *i vejejtëshim* — *prej së dashunit* = prej dashunisë — *hina tue kujtuem* = zuna, fillova të mendohem — *do të falunazë* = disa përshëndetje — *shtektie* = tue shtektue, tue udhëtue, — *ncë sijashit* — nga të cilat — *me shtijm beleg;* fjala beleg, këtu ka kuptimin e emulacionit — të padijtunitë = padija, mosdija — mbë hesapit, si ma nalt: mbas kuptimit, mbas mendimit — ndëgjonjënë = kuptojnë, âsht sinonime e frazës marrënë vesht që vjen mbas kësaj — *t'i vini kryetë* = të kujdesinë fort; i ve krye nji gjaje do të thotë: kujdesem tepër për nji gja — ke tue ta merni vesht; fjala ke duket se âsht rasa kallxore e përemnit kush për: të cilin, kjo mënyrë

të thani âsht nji latinizëm e italianizëm — me kuptue, si edhe mâ nalt — me goditunë = në qoftë se godit, në qoftë se ndodh; krahasoje, këte fjalë (që përdoret edhe sot) ke Budi — gjykata = ndodhja rasa — t'u vurit = t'u vinte; për t'u vërejtë âsht kjo trajtë e foljes me vu — *Minstronjënë âsht* sinonim i fjalës shërbenjënë, që bashkohet me të — ngarkonjënë faje e mkate = ngarkohen me faje e me mkate udhëtarëtë, mâ sipër përdori fjalën sinonime shtekëtarëtë — mbofijtë = pretekstet, shkaqet; — të nevojshiminë dheenë Arbënit; fjala nevojshiminë ka këtu kuptimin që ka nevojë, që âsht i vobegtë, i vorfën (f.) indigent; pra: tokën, botën e vorfën të Shqipnís — *me ka* = me ke, me kë, me cilin — *me razënuem* = me bisedue, me folë; duket se âsht slavishte — *hina me e lanë* = zuna sill, fillova, mendova, desha me e lanë — *me mos votë parë me ta* = me mos shkue përpara me të, me mos e ndjekë ma gjatë punën e tij — *mendiesë* ndër t'errëtit... = n'errësinët edhe pakë dritë i vlen e i kushton shum mëndjes — *ndë më rante fuqia* = në qoftë se kam fuqi; për këtë frazë piqet me shprehjen e sotme: *më bie puna, në qoftë se më bie puna,* në qoftë se ndodh, në qoftë se e sjell puna, etj. me dhanë dorën, jap dorën, i jap dorën, ja ngjis dorën = i ndih, i ndihmoj: âsht sinonime e foljes me ndihmuem që bashkohet me të — *dorësë arbëneshe* = fisit të Shqipnís, fisit shqiptar; ma sipër tha: fisit sinë e ndoret sonë — *përzinima* = ma qasni, ma pranoni; folje përzâ si edhe ke Buzuku, ka kuptimin e përkundërt të të sotshmit, kështu kemi edhe të tjera folje në shqipet: qas=afroj e largoj, qis=shtie e nxjer, etj. — *e vëjyetëshime* = e vjefshëme; mâ sipër tha: *i vëjyeshim* — *itëni* = ini, qofshi.

PROVERBE

Nierij mbëledh, zotynë përderdh. Qish të bajsh bane urtshim e shuko si kaa me dalë. Gjithë kafshëve me tëpërkuerm. Të këqijatë mbsonjënë. Mbassi të kesh nxanë, ani mbso. Ato kafshë qi s'të kanë hie e s'të përkasënë s'duhet me i dëshërue. Qish do zogëla e bilbili ja bie prendvera. Kush ve ndë mullij doemos do përmielletë. Dita e mirë njifetë ndë natënet. Kush leen këmbyem, këmbyem des. Maa mirë me pasunë anëmiknë e shtruem se miknë e mbuluem. Të sosunitë prit. Si të ndërnjësh ashtu ke me qenë nderunë. Ende deleshit së njeftunash ha uku.

SHËNIME:

Nierij mbëledh, Zotynë përderdh; si ky proverb kemi edhe të tjerë në shqipet; nieri mendon, e Zoti punët e vendon; robi dëshëron, Zoti urdhënon; robi mati shortën, fati mbushi shportën; ndrysh' e mat i zoti, ndrysh' e ka thënë Zoti — *gjithë kafshëve me të përkuerm* = çdo gjâ bane me masë; mbiemni (i, e, të) përkuem a (i, e, të) *përkorë* del nga fjala: *kuer-ori* ose *kor-i* ose *kurë-a* = radhë, sira, sërë — *natënet,* ndajfolje që i përgjegjet ndajfoljes brémamet — *këmbyem* =çmendur, shkalluar — *të sosunitë* = mbarimin, fundin.

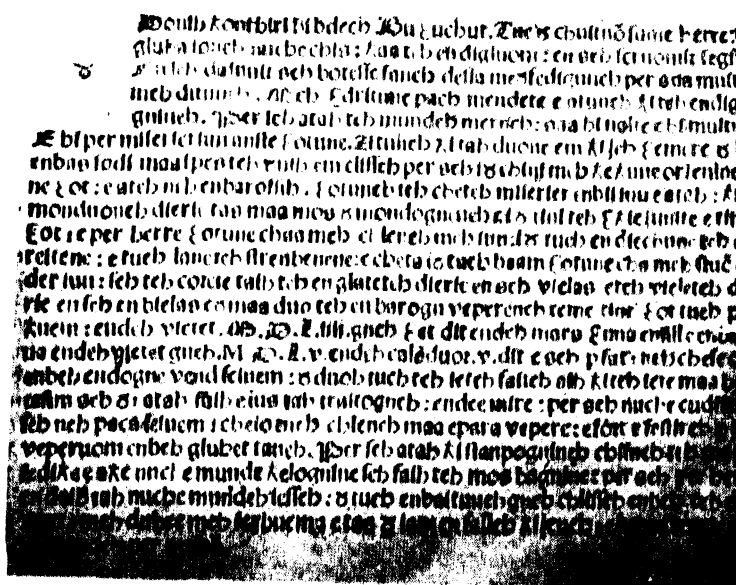

Faksimil prej shkrimit të Buzukut
„Të mbytunit e botës nd'ujë"

PJETËR BOGDANI (1630-1688)

Lindi në katundin Gur të Hasit të Thatë prej njij familje të madhe. Studimet e mesme i kreu në Kolegjën e Loretos dhe ato të naltat n'ate të Propagandës, ku muer edhe doktoratën e filozofís dhe të theologjís. Me 1651 u emnue si misionar i dioçëzit të Pultit, mâ vonë ipeshkëv i Shkodrës e mandej përfaqsues i Vatikanit në Shkup. Kur ishte në Shkodër ra në grindje me autoritetet turke dhe u detyrue me u arratisë.

Me 1677 zu vendin e t'ungjit në Shkup dhe prej atje muer prap arratín mbas luftës që ngjau ndërmjet Turqís dhe Austrís. Në këte ikje i humbi dorëshkrimi i nji gramatike latinisht- shqip, që e kishte hartue i ungji, Andreja Bogdani. Turbullimet politike e shtrënguen me shkue n'Itali pranë Kardinalit Barbarikut, në Padovë, i cili e ndihmoi për botimin e veprës së vet „Cuneus prophetarum".

Mbassi u pashiten trazimet e luftës u këthye në Shkup, ku vdiq me 1688.

Vepra e Bogdanit ndahet në dy volume: volumi i parë ka titullin „Cuneus prophetarum de Christo, salvatore mundi" (Grigja e profetëve mbi Krishtin, shpëtimtarin e botës"), e volumi i dytë titullin: „De vita Jesu Christi, salvatoris mundi" („Mbi jetën e Jezu Krishtit, shpëtimtarit të botës").

Volumi i parë ka 52 faqe të panumrueme dhe 182 të numrueme. Në faqet e panumrueme kemi: falnderime, deklarata, urime e lavdata të ndryshëme që i bâhen Bogdanit për veprën e tij. E, mandej, vijnë porosinat e auktorit për ta lexue pa gabim gjuhën, ndjesa që kërkon për gabime, që mund të hasen si dhe leja e botimit. Mbas këtyne vjen landa e ndame në shkallë dhe çdo shkallë në ligjërata.

Volumi i dytë ka 4 faqe të panumrueme dhe 162 të numrueme. Landa fillon prej faqes 1 deri 162 e ndame në katër shkallë dhe 22 ligjerata. Në fund ka kallxorin e landës.

Këte vepër Bogdani e ka shkrue në rradhë të para për qëllime fetare e mandej, si thotë ai vetë, për ta qitë në dritë këte gjuhë, e cila po prishej tue marrë hua prej gjuhëve kufitare.

Përsa i përket gjuhës — morfologjís dhe fonetikës — i ngjanë asaj të Buzukut, të Budit e të Bardhit. Asht për të vërejtë se Bogdani âsht i pari që dallon *e*-n prej *ë*-s, tue shënue këte të fundit me nji theks të randë; nuk përdor zanoret e gjata n'ate masë si të parët, përdor shum herë mënyrën habitore, participin *kjanë* e jo *qenë*, foljen ndihmëse *me qenë* e jo *me pasë* etj.

Bogdani si shkrimtar âsht mâ i naltë se tre të parët, qoftë përkah landa, qoftë nga mënyra e trajtimit, qoftë edhe për kah gjuha e stili që ka përdorë. Ka randësi, mandej, se nuk âsht përkthim, por vepër e cila nxjerr në shesh kujdesin e madh të Bogdanit që ajo të dali sa mâ e mirë. Me gjithë subjektin fetar meriton të studjohet përkah cilado anë gjuhësore që ta marrish.

NGA PARATHANJA

Ashtu ende prej meje bukurijn' e gjuhësë nuk' e kee ndjerë ndanet; përse tue kjanë une prej Guri ndë Hast, Sanxhakijet së Dukagjinit, Dioçezit së Prezerendit, m'âshtë dashunë, me djersë të mëdha, shumë fjalë me ndërequnë ndë dhee të Shkodrësë, e tue kjanë vepëra fort e naltë, e hollë, gjuha jonë qi me dijet dvuer ende fjalëtë, fështijr mundetë gjithë punëtë ndjerë ndë skanjt me i çtjellë. Prashtu lëftova me ecunë njij udhe të ndërmjetshime... Mbassi kje për hijr të Tinëzot... mbaruem vepëra e kryem gjithë arbënisht, m'urdhënoj S. Kuvend qi ende italianisht ta këthenje, ashtu qi të mundeshinë, jo veçë t'arbëneshëtë me xanë italianisht, po ende këta arbënisht tue u shërbyem posi t'ish nji Kalepij. M'u desh pra, me djersë të mëdhaa, me qitunë mbë dritë shumë fjalë plaka e të harrueme...; andaj po drue se ka me dalë vepëra pakëzë e mërziçime ma fort e frujtueshime për të marrë vesht dijenë nieri mbë gjuhëtë vet e të mos dvaaren fjalëtë, të sillatë, sa e kanë, po ntretenë.

SHËNIME:

Ndjerë = derë, deri, gjer. — *ndanet* = nd'anët; *nuk e kee ndjerë ndanet* = nuk e ke deri në fund, nuk e ke krejt. — *kjanë* = qenë. — *buer*, humbi; krhs. Buzukun: kje *bdjerë* dhe Bardhin po *bdaretë*. — ndë *skanjt* = në fund. — *me i çtjellë.* = me i shtjellë, me i shtjellue, me i zhvillue. — *ma* = por. — *e frujtueshime* = me fryt, me dobí, e dobishëme. — *të mos dvaaren* = të mos prishen. — *po ntretenë* = po humbasin.

3. Bahetë dheu ndë katër pjesë o rathë, ashtu qi njani rethon tjetërinë. I pari qi anshtë ndë zemërëtë dheut anshtë Ferri; i dyjti Limbi; i treti Purgatori; i katërti giiu Abramit. Ferri anshtë ajo shpellë e pafundë, e shemptueshime, ndë thelbtë dheut, baam për ndenjë të Luci-ferrit e gjithë ata qi e ndjekënë. Aty ende dirgjenë gjithë nierëzitë, të sijtë, tue marrë mbrapa tendimet tijnat, largohenë së vërtete së jete jetësë e mundohenë pa mëshëriet për jetë të amëshueshime, ndë shoqëniitë atyne të shemptueme fëtyrave djemënet, si kush bani mâ keq dam ndë 12 rjeshta.

4. Të naltëtë e të gjanëtë Ferrit janë të njimenda, tue kjanë rrotullare; e anshtë përtoqark 7875 milia; larg nesh 3758 milia.

5. Mbij dheet anshtë elementi ujit, i silli anshtë i ftofëtë e i njomë, e dahetë ndë deta. lymëna, kroena, bërraka e lëqenia; nukë ka të ngjyem qi duketë syvet, po anshtë nji boje e fëtyre qi i thonë diafano. E ndë duketë kund se ujëtë rjedh të ngjivem, possi duketë mb' Ianjevë e Shkup' e Novobardhë. ku mbë disa vise rjedh verdhë, goditetë dejshit së dheut, qi janë të arit, kahë ecën e rjedh tue kjanë dheu plot xeha ari, rëgjandi e shumë duer s'jetër gjaje.

16. — Deetit (ma të shumtë) i thonë *oceano*. e kësi kanë të zanë fijll' shumë deta të tjerë. posikur t'ishinë shumë gemba nji kurmi o ranxe; e këta deta marrënë ani amënitë asi dheu kahë përpiqenë; e përse mbë nii arrësye gjithë dajënë-dheenë, prashtu u thonë *detatë* e ndëpër *dheet;* ashtu edhe Detit kuq i thonë ashtu ndëpër ranëtë kuqe qi ka m'breg. Këta deta (passi ndë të njehunitë baam ndër Giulio Cesare, perëndiinë e Romësë) janë 38: ndër të sijtë. katër janë ma të mëdhejtë: Oceani. Detij Iberit. Detij Kuq e Detij Hirkan. Batica e tyne vjen prej hanet ndëpër ate pushtet qi ka mbij ujënat, possi përsipëri; andaj hinjënë dalënë e fryhenë.

17. Ujëtë, prej së nxetit së diellit holluem banhetë shij e për luftëtë të ftofëtit e të nxetit banhetë breshënë e borë. E prashtu ende ndërpër groppat e shpellëtë dheut, së nxetit së diellit leecuem, hippënë ndë majëtë malevet; të sijtë, disa tue kjanë ma të ftofëtë e të ndamëtë. mbanë ujit së shiut e rjedhënë kroenatë për jetë: e disa male, tue kjanë fort zgjue e fort të hollë ndë majet, udob e lëshojnë jashtë ujëtë, e rjedh e banhenë ndë majet, udob e lëshojnë jashtë ujëtë, e rjedh e ban të thatë. Andaj, aish thotë Salomoni se ujënat dalënë n'deti e ndë tan' përsëri hinjënë, mirret vesht se del për forcëtë diellit e të nxetit tijnaj, e jo se dalënë lymëna të ungji-

na, possi Dunavi, Drini e Vardari. Kanë shumë vërtytë ujënatë; prashtu të Peganëtë mbajtinë për të njimende se ujëtë, possi laan baltënë të përjashtshime të mishit, ashtu ende thojnë se ban nierijnë të dëlirë fajesh e mkatesh ndë shpijrt.

19. Mbi ajrit krijoi Zotynë zjarrë, i silli anshtë fort i nxetë e i thatë; nuk ka të daam ndër vetëhe, përse anshtë gjithëkund njimend, aqa ndë të nxetit, sa ndë të hollët; nukë ban flakë ndë tamëtë vet, as djeg; ma jashtë centrit e shtrattit së vet djeg e vepëron ma fort se as ndonji elementash, possi duketë mbë druut, etj.; nukë ban drittë ndë shtrattë vet, se kish me zanë drittënë gjithë yjet e të pianetëvet, possi duketë mbë dyy dritta kundruell shoqeja-shoqes, zaanë njana s'jetërësë drittënë.

27. Bumbullima e vetëtima anshtë nji dorë avulli dheut, e i nandëtë bashkë me avullitë njomë, çuem nalt prej diellit ndë mjesditë ajrit, aty avulli tue kjanë mbështelë mbë gjithë anët ndë kundrështij bashkon vertytn' e vet aqa fort sa me (rr) zjarm e tue baam udhë kahë gjaan ma udob nëpër rentë qi e kanë marrë rreth ban ate bumbullimë possi balla kurdel lumbardhet, e së marrit m'zjarm banketë vettëtima. E nukë anshtë S. Illiu qi shtie mbë kafshë të keqe, possi thonë të paditunitë.

SHËNIME:

3.4.5.— *Anshtë;* këte trajtë të kësaj fjale me bashkëtingllorën *n* e ka edhe Buzuku — *e gjithë ata që e ndjekënë* = e gjithë atyneve që ndjekin Luçiferin, që shkojnë mbas parimevet, mbas urdhënavet t'atij — *tendimet tijnaj* = tentacionet, të shtimet, ngacmimet e tij — *ndë shoqënijtë atyne të shemptueme fëtyrave djemënet* = tue u shoqnue, tue ndenjë bashkë me ato fytyra të shëmtueme të djajvet — *daam:* lidhet me fjalën Ferri, sikurse fjala *baam,* mâ sipër — të *naltëtë* e *të gjanëtë:* mirret gjinija asnjanëse për abstraktin, naltësija, gjanësija; kështu edhe Buzuku — *përtaqark* = rreth e për qark; duket si ndajfolje dhe ndoshta mund të vijë nga: për *të* qark (u), si për *se* largu, se kemi *përsëri* e foljen *përtërij* deta; shumësi i kësaj fjale âsht edhe: *dete e detna* e detëra — *lymëna* shumësi âsht edhe *lumenj, lume;* zanoret *u* e *y* shkëmbehen në mes tyne thuhet: gjurmë e gjyrmë; i përgjunjur e i përgjynjur, etj. — *kroena,* thohet edhe *kroje,* krenj — thuhet edhe *lëqej, lëqenj — ujëtë rrjedh të ngjyem;* edhe sot përdoret gjinija asnjanëse e mbiemnit në këtë mënyrë: ujët është të *ftoftë,* djathët është të *njomë,* etj. *goditë* ndodh, ngjan; shif edhe ke Budi munë *na goditënë — e shumë duer t'jetër gjaje* = e shumë farë gjaje tjetër, e gjithë farë gjaje tjetër; fjala *dorë* ka kuptimin: farë, lloj soj.

16. 17. 19. 27. *Kahë përpiqenë = kur* piqen, kur bashkohen ndë *të njehunitë* = në numërimt — *perëndijnë* = perandorin, mbretin — *Detij Iberit, Detij Kuq;* për t'u vërejtë bashkimi i nyjes i me fjalën det për t'i u shmangë hiatus-it — *për luftëtë të ftofëtit e të nxetit* = nga të përpjekunit, nga kundërshtimi i të ftofëtit me të nxetit — *së nxetit së diellit leccuem* = tue u lehtësue prej të nxehtit të diellit — *zgjue* = (fr.) concave — *ndë tan'* = ndë të, ndë te — *të ungjina* = të plotë, të tanë për *të njimendje* = për të vërtetë; kësaj fjale Bogdani i ka dhanë

edhe kuptime të tjera — *ndë tamëtë* = në butimtë; *tamë-a* = butim, nga të *amë-a*, si tmbël (= qumështi) nga të ambël, *tepër* nga të epër, etj. vërtytn' e vet = fuqin' e vet! fjala *vërtyt-i*, si pamë edhe ke Budi, ka së parit kuptimin e fuqís fizike — ndërpër *rentë* = retë; prandaj fjala *re* shqiptohet me hundë — *lumbardhë-a* = tapi.

SKALA I. LIGJ. VI.

15. Seneka tha: Jo aj qi ka pak, po aj qi dëshëron shumë anshtë i vobek. S. Gjon Gojarti: nuk' anshtë i begatë aj qi ka shumë, po aj qi asnji seni nukë ka nevojë. Doj me thanë se, tue mos kjanë kush i pa nevojë mbë këte jetë, nuk anshtë asnja i begatë. Pra as të begatë, as të vobeg janë mbë shekullit, veçë ata qi vetë duen me kjanë, tue mos u vollëndetunë së paku. Aqa sa me Gojartinë nxiretë këjo e vërtetë: se aj anshtë ma pak i begatë nji s'jetëri e ma i vobeg se t'jetëri, të sillt ma shumë kafshë i mergojnë. Posikur me thanë: nji regi ka me kjanë ma i vobek se njij vobek gjytetas, përse regji, kur se ka me pasë nevojë për dy milionj'aar për të ruejtunë dheen' e vet prej anëmijshit' e i vobeku ka me pasë nevojë për pak aspre me u ruejtunë unjet. Kush mundetë mej raam mbeh se ma i vobek kje Vuça Pasha, i silli, për të mbëledhë nji ushtërij 12 mijë vettësh, nuk' i mbastuen shumë milionj aar, se Kelmendasitë tanë, të sijtë me nji zaan': *eja kush anshtë trim*, mbëledhunë afërë 500 vettë, vraanë Vuça Pashënë, vjetit së Krishtit 1639. E ndë nevojë mpsuen me granë lëkurën' e qarrit, posi të begatëtë majën' e miellit; ende atyne ajo gjellë ma shije u ka se Pashallarëvet e Sangjakëvet mishij kingjavet e vjetavet njomë, pa ndiem kurraj të ginë, tue granë për gjithë herë e tue vottë reth ndëpër rajetë tyne, porsi tha profeta: kanë me ardhunë reth gjytetsë e kanë me pësuem unij possi qentë e gjithë herë ma fort deshërojnë.

16. Po ende nieri i përkorë mbë haet e piet, gjithë herë ma jetëgjatë, porsi kje S. Ndou Abat, S. Hillarieni e S. Romaldi, me të tjerë asso doreje, të sijtë mbetnë gjaall ma shumë se nji qind vjet, e gëzojnë nji drittë të ngushullueme, me nji të madh të dashun e të përziem me Tënëzonë; të sijenë punë e gazëmend bark-këqijtë aspak e dijnë. Të dejmitë e të paginëtë mbi të granë shkurtojnë jetënë vet: pësojnë të kërcitunë, shittë, të dhimtunë barku, jakij e të djegunë, të vjellë, të ndym, të pa t'ditunë, mënij, me të tjera të këqija; e as ndenjë gazëmend i tyne mbërrijn mbë shpijrt, i silli banhetë, me ata të paudha, anëmik me Tënëzonë, e nukë jet mbë gjassëtë tijnaj e nukë mundetë ma me pasunë qish dëshëron e për qish kje krijuem Sinëzot. Pra shpijrti anshtë i pamort

e mundetë me pasë, posi anshtë thanë, i ndëjesë o pendesë; e kurraj vërtet nuk anshtë se mbas këso jetëje ecën prej korpi ndë tjetër korp, possi tha Pittagora. Andaj djalli me gjithë forcë e fuqijtë vet po lëfton me mbajtunë ngulë ndë mendtë dheut këte rrenë, me baam me rënuem ndjerë ndë ait tona.

SHENIME:

15. 16. *Doj* donte *tue mos u vollendetunë së paku* = tue mos u kënaqë, tue mos u mjaftue me të pakën — *unjet* rasa rrjedhore e trjtës *unjë-a,me i raam mboh* = me e mohue — *vjetavet* = viçavet përdoret vetëm në shumës — *rajet;* fjalë turqishte do të thotë: njerëz të mundun e të shtruem ndën urdhënit të pushtuesit — unij = prej unit; mâ sipër këtë fjalë e përdori të gjinis femnore — *aso doreje* = prej asaj fare, prej asaj klase; shif edhe mâ nalt për fjalët dorë—*të dashun* = dashuni — të *përziem;* kjo fjalë këtu ka kuptimin e *shoqnimit,* të bashkimit — *bark-këqijtë;* fjala *bark-keq* ka këtu kuptimin e njeriut që nuk e përmban vehten në të ngranë e në të pimë; âsht sinonim i fjalës i *papërkore= nuk jet mbë gjatsëtë tijnaj* = nuk merr gjasën e Zotit, nuk i ngjan Zotit — *Sinëzot,* rasë rrjedhore, prej Tinëzot — ndë *mendtë dheut* = në mendt të botës.

PAK ASTROLOGJÍ

Per të folë mâ për të çtjellë [1]) permbi vertyt të yj'et [2]) e të Pjanetëvet, thonë astrolojtë: Mbassi të lenjë nieri, hana ka forcë e (e) ruen ndjerë mbë kater vjet; e ajo fëmij kurraj nuk' jet m'paq, posi hana luen. E këtyne vjet' e u thonë: *Kerthînjënia.*

Kater vjetsh e ndjerë mbë 14, e ka nden pushtet Merkuri, e banjën' porsi Merkuri; e atyne vjet' e u thonë: *Fëminjënia.*

Katermbëdhjetë vjetsh e djerë mbë 22, e ka nden pushtet Veneri. E atëherë hin me dijtun shekullin', e deshëron me zanë e me u bam i urtë; e atyne vjet' e u thonë: *Djelmënia.*

Njezetedy vjetsh e ndjerë 41, i ka nden pushtet, Dielli, e u ep gjithë fuqín e tyne; e ata vjetë janë ma të mirët, e u thonë : *Trimënia.*

Katerdhjetenji vjeti ndjerë mbë 56, janë nden Martin', e prashtu aso kohëje nierí âsht' mâ i idhun', se askurraj; e i thonë : *Burrënia.*

Pesëdhjetegjashtë vjetsh ndjerë 68, i ka nden pushtet

Gjovi; e nieri ka kujdesnë (e) shpirtit e ka urtí të mirë, e apen [3]) këshille të mira: e atyne vjet' e u thonë : *Pleqënia.*

Gashtëdhjetetetësh ndjerë 98, i ka nden pushtet Saturni, e nieri asht' plot me kelbazë e kujdes, e âsht gjithë i merzicim e i padurueshim. Atyne vjet' e u thonë : *Pleqënia e mbetun;* e gjithë qish tepër' gjall', posi thotë Profeta: *Mund e të dhimtun'.*

GJON NIKOLLË KAZAZI (1702 — 1753)

Edhe Gjon Kazazi ka qenë nji prift shqiptar sikurse katër të parët që âsht marrë me shkrime kishtare në gjuhën shqipe. Lindi në Gjakovë, me 1 Kallnuer 1702. Studimet fetare i ka krye në Loreto dhe, simbas nji letre të papës Benediktit XIV-të, merret vesht se ka qenë doktor i theologjís dhe i filozofís dhe ka shërbye si zavendës detyrash kishtare pranë selís së kryeipeshkvís së Shkupit.

Kazazi përpos se ka shkrue vetë shqip, por ky qe ai që nxuerr në dritë veprën e Buzukut.

Qysh në vjetin e parë të detyrës së tij botoi nji blê 46 faqesh të historís së doktrinës kristiane, të përkthyeme shqip, me qëllim, si shkruen ai vetë, që të sherbejë për edukimin fetar të fëmijve të kombit shqiptar. Kjo vepër âsht shtypë me 1743 në Romë dhe ka randësi sepse âsht dokument i parë gjuhësuer i shtypun thjeshtë në të folun të Gjakovës.

Kazazi mbas dhetë vjetësh shërbimi në Shkup, vdiq me 1753.

LUTJET E MËNGJEZIT

(Nga libri i Kazazit)

Po të falem, o Zot i verteti e po të bindem, e po të due me giithë zembër. Po të falem ndérs se më ke kriuom [1]) e më ké çperblem [2]) e më ké ruojtun [3]) këtë natë prej ndonji mor-

---

[1]) *kriuom:* krijuem. Ke Kazazi vrehen gjurmët e diftongut të herëshëm — *uo si ke Buzuku:* me steketuom për: me shtektuem; gruoja për: grueja etj. edhe ke Budi (1618, 1621), të cilët i qindrojnë besnikë këtij diftongu, ruejtë sod vetëm arbneshët pranë Zarës e në Malsín e Krajës.

[2]) *çperblém:* shpërblyem.

[3]) *ruojtun:* ruejtun (shif. shen. [1])

tje së pakujtueshme.[4]) Tý, o Zot, po t'i falinj[5]) gjith (a) kujtimet e mija e po të luttem[6]) të më ruojsh[7]) sod e për gjith herë prej gjith fajesh e mpkattesh.[8])

Ani mbasandaj thuoj: O ati ynë, Falemi Mbri e Besonj mbë Tenëzòn.

Kùr të zánsh[9]) fill me bâm ndonjí punë, o zyrë, thuej njekshtu :

O Zotti i math e i verteti, unë po e banj e po t'a falin këtë punë teme, e këtë mundim tem për ndértë tande: epma o Zot, békimn[10]) tand.

Kùr të duosh me ngrënë bukë, thuoj :

O Zotti i mësheriershim, békona neve, e këto nderë e të mira të tua qy (— qi)[11]) po duom me i ngrënun, qy (— qi) të mbahena gjall me të sherbyem tý. Për Emmenit (t') Atit e (të) Byrit[12]) e Shpiertit Sheint.[13])

Kùr të çohesh tryesset,[14]) përsëri thuej :

Po të falem ndérs, o i madh Zot i pushtueshimi për gjith këtë hae e për të gjith(a) të mirat tua: epnae hírn[15]) e ndihmën tande, qy me tonai të mos të fëjenjim. Për Emmenit (t') Atit etj.

VEPËR PENDIMI

Kùr të dro[16]) zembëra të mos të jésh ndë ndonji faj, thuej me zembër të penduome :

Banmë mëshërier, o Zot, për të madhet mëshëriert tande: po pendohem me gjith zembër se të kam fëjyem e po përmetonj mâ para me kienë dvekun,[17]) se mâ me të fëjyem: Se po të due, o Zot, me gjith zembër përmbí gjith kafshë.

---

[4]) *mortje së pakujtueshme;* prej ndonjij vdekjeje së pa—pandehun,
[5]) *po t'i falinj:* po t'i fali.
[6]) *po të luttem:* po të lutem.
[7]) *ruojsh:* ruejsh (këq. shen. [1])
[8]) *mpkattesh:* mkatesh.
[9]) *të zansh:* të zash apo të nisish.
[10]) *bekimn:* bekimin.
[11]) *qy* — qi apo që. Ndër disa fjalë të caktueme të vepërzës së Kazazit vrehet tingulli *y* në vend t'i-s: të Byrit, Kysha, etj.
[12] *Byrit:* Birit (këq. shënimin e përparëshëm).
[13]) *Shpiertit Sheint:* Shpirtit Shejt. Në qindvj. XV: Spertit Senit (këq. fjalët e formulës së Pagëzimit të Pal Engjellit,)
[14]) *tryesset:* tryeset. Kjo trajtë vrehet edhe ke vepra e Zmajevicit· Kuvendi i Arbënit (1706) e në disa botime të Propagandës së Romës të të XIX qindvj.: *tryessa, pjessa* etj.
[15]) *hírn:* hirin (synkopé, si ke shen. 10: *békimin* përdoret si lirí vjershtore në poezi.
[16]) *të dro:* sod thomi: kur *të qan* zemra. Këtu mund të ketë kuptimin e: kur të brén dishka përmbrenda *zemre.*
[17]) *dvekun:* metathezë për: *vdekun,* sikur ke emni: dvorë, vdorë etj.

THEODOR KAVALIOTI (1770) [1]

Theodhor Kavaljoti ka qenë prej Voskopoje, ku ka mbarue edhe mësimet e para. Mâ vonë ka mësue në Janinë, ku ka studjue filozofín e mathematikën. Mbas këtyne studimeve âsht kthye në Voskopojë dhe âsht dorëzue prift. Thohet prej atyne që e kanë njoftë dhe ja kanë studjue veprat e tij, se ka qenë burrë i dijshem dhe me mendje të hollë.

Ka lanë dorëshkrime të nji logjike, fizike dhe metafizike si dhe nji „hyrje në gramatikët" e të gjitha këto në gjuhën greqishte. Vepra e botueme e tij âsht „Protopirija....", që mbrenda ka nji fjalorth greqisht, vllahisht e shqip.

Fjalorthi që përmban kjo vepër ka gjithsejt 1070 fjalë shqip në toskënishte e pak në trajtë gegënishte. Ndër fjalët shqipe janë edhe fjalët turqishte, që përdoren s'od në gjuhën tonë.

Fjalorthi i këtij ka randësi, si ai i Bardhit, dhe ka disa trajta fjalësh të vjetra që shërbejnë për studimin e gjuhës. Si p. sh. emnat femnorë me mbrapashtesë *nj — jë: nisjë, vertetjë, kripjë, rendjë*, etj. Mbiemnat me mbrapashtesën *shim: i zbutshim, i metshim, i ngjashim* etj. Ka disa fjalë të ralla, të cilave duhet me i u vëzhgue të prejardhunit e tyne: *laksoj* = marrë rrufë (flamë, ftofem); e *lagësoj* = lag; *kurralë* = armë etj.

Ky fjalor duhet të studjohet si dokument i toskënishtes së vjetër.

---

[1]) Kur flasim për shkrimtarët e vjetër shqiptarë nuk mendohet vetëm për ata të veriut, por edhe për shkrimtarët e jugut. Vetëm se prodhimet e këtyne të fundit nuk kanë të bâjnë aspak me ato t'atyneve të veriuat.

Sido që të jetë, edhe vlefta e shkrimtarëve të jugut âsht e madhe përkah ana e vjetërsís gjuhësore. Këto shkrime janë të randsishëme edhe pse na japin nji pasqyrë të gjendjes mendore, shpirtnore e kulturore, përpara se të fillojë zgjimi i ndërgjegjës kombtare.

Prodhimi letrar i shkrimtarëve shqiptarë të jugut ka lindë e âsht zhvillue në qendra të ndryshëme të Toskënís, por mâ e randësishmja ka qenë Voskopoja, që ka lulëzue rreth vjetëve 1720-1770.

Megjithëse lëvizja kulturo—letrare, toske, orthodokse u zhvillue edhe në qytetet tjera të Shqipnís së jugut, prapseprap, Voskopoja mbeti si mâ e përmenduna.

Përsa i përket kohës së fillimit të prodhimeve letrare të jugut, âsht marrë periudha e gjysmës së dytë të shekullit XVII-të.

Në prodhimin e shkrimtarëve të jugut dallohet: *karakteri fetar, ndikesa greke* — e kjo për shkak se kanë qenë nxanës të shkollave greke — si dhe *përdorimi i alfabetit grek.*

Qëllimi kryesuer i veprave të këtyne ka qenë përhapja e fés orthodokse. Asht për t'u vû re se te shkrimtarët e vjetër toskë nuk pasqyrohet as doktrina, as vlefta dhe as ndjenjat atdhetare, që shfaqen, aty—këtu, te shkrimtarët e vjetër gegë.

Vlefta letrare e shkrimeve të tyne âsht e paktë dhe në shumicë të madhe janë shkrue në greqishte.

Këtu muerrëm vetëm Kavaliotin.

MUHAMET ÇAMI (SHEK. XVIII)

Për këte nuk dihet kurgjâ tjetër vetëm se ka qenë nga Konispoli dhe ka jetue në pragun e shekullit XVIII.

Vepra e tij ka titullin „Erveheja", si thotë ai, e ka nxjerrë prej nji vepre arabishte „Revzá" (Kopsht): Këte Muhamet Çami e përktheu shqip me shkroja arabishte, por nuk e mbaroi. Mâ vonë, Jani Vretua këte vepër e qëroi prej fjalësh së hueja dhe i mveshi petkun shqip.

Në këte vepër përshkruhet në vargje nji grue e ndershëme, të cilën burri i saj ja le ndore të vllait, i cili kërkon me e çnjerëzue. Kjo i kundërshton dhe ai e ndjek dhe e dënon me e vra me gurë. Prej kësaj së keqe e shpëton nji bujar dhe kështu Erveheja, gjithënji tue e ruejtë nderin e saj shkon duer më duer në përjetime të ndryshëme.

Këtu po vejmë nji pjesë të kallximit nga „Erveheja", ashtu si na e paraqet Vretua në botimin e parë të vjetit 1888:

— — — — — —

Në shtëpi të tij e shpuri
Me të shpejtë q'atë natë,
Gjithë plagëtë ja zuri,
Ju pakësuan' dhëmbjatë.

Dhe e shoqeja ja priti
Me njëqint lloje të mira,
E pastroi dhe e ndriti,
E bëri posi pasqira.

Mori shëndet u shërua
Ashtu, sindëkur [1]) që duhej;
Përsëri u zbukurua,
Sa që dot me gojë s'thuhej.

[1]) *Sindëkur* — sikur;

Kaqë fort u zbukuruà,
Me mirë se ç'qe më parë,
Sa bujari u çartua,[1])
Dashurija e muer zvarë.[2])

Një dit'i lutet, i thotë:
„Nuk vjen të martonemi,[3])
T'ëmbëlë të shkojmë motë,
Sa të rrojmë dhe të jemi".

Ajo përgjigjet'i thotë:
„S'kam bënë të ligë kurrë,
Íshte turp në gjithë botë,
Që të marr burrë mbi burrë.

Këtë turpë mos m'a duaj
Éja kujto Perëndinë.
Këtë fjalë mos m'a thuaj,
Të kesh nder ndë njerëzinë.

Mua shpirtin m'a shpëtove
Prej atij togut me gurë,[4])
Për nd' atë jetë ndërtova
Të gjer'e të madhe urë.

Mua shpirtin m'a shpëtove
Dhe gëzove shpirtin tënt,
Nderinë tënt e lartove,
S'të bje t'a flaç atë kuvent.

Ngaha Zoti k'shtu t'a diç
S't'a humbet atë të mirë,
Ti vetëhenë mos t'a priç
Me këtë fjalë të ndirë".

Bujari kur i ndigjoi
Një nga një gjith'ato fjalë,
Frikën e Zotit kujtoi,
Në gjyq të tij kur të dalë.

Ani[5]) i thotë Ervehesë:
„Falm'u e lutm'u për djalë
Ti që paske kaqë besë,
Perëndija të m'a falë".

(Tubëzat 61-72)

---

[1]) u prish mendësh, u çapërdis; [2]) *heq zvarë a po xvarë* — e muer rrshanë. Këtu: e kapi dashtënija; [3]) polygamija, zakon linduer, ka qenë i përhapun edhe ndër né.

[4]) tog, togu, togje gurësh — grumbuj gurësh [5]) Ani — mandej, pastaj.

LETËRSIJA ARBËNESHE

Me folë për letërsín arbëneshe do t'ishte mirë me cekë mâ përpara gjendjen dhe situatën e Shqipnís n'atê kohë si dhe kushtet në të cilat lindi kjo letërsí.

Sikurse dihet kah fillimi i gjymsës së dytë të qindvjetshit XV, me vdekjen e Skënderbeut, Shqipnija ra në duer të Turqís. Gjatë luftave që bani Skënderbeu kundra Turqve lindën nji varg kangësh e tregimesh popullore, shum herë fantastike në lidhje me trimnít e kryeushtarëve, që kishin luftue sëbashku me Skënderbeun. Gjithë këtê thesar folkloristik e muerën me vehte Shqiptarët, kur banë atdheun dhe emigruen n'Italí.

Të kënduemit e kangëve dhe tregimi i ngjarjeve t'atdheut në dheun e huej, te ata mbajti gjithmonë gjallë mallin e asaj që kishin humbë. Pra, *tue u mbështetë në materjalin e mâpërparshëm folkloristik* — lindi dalëngadalë letërsija arbëneshe, por jo në të gjitha gjinít e saj. Ajo që qiti krye mâ tepër, ka qenë poezija epike dhe lirike.

Letërsija arbëneshe zen nji vend me shum randësi në letërsín shqiptare. Kjo nji herë sepse në tê gjejmë kangët popullore të kohës së Skenderbeut, të cilat mbas ikjes së Shqiptarëvet n'Italí, po thuejse u zhdukën me pushtimin e Shqipnís nga ana e Turqvet. Mandej ka edhe randësi sepse te Arbëneshët, na gjejmë krijime letrare të punueme holl—gjâ që në Shqipní ka ndodhë mâ vonë. Përkah puna e gjuhës në tê kemi pasqyrën e të folmes së toskënishtes këtu e 400 vjet përpara. Me gjithëse letërsija arbëneshe âsht thurë në toskënishte, prapseprap në to kemi edhe elemente të gegënishtes.

Letërsija e arbaneshëve ka randësí historike sepse në tê kemi të përshkrueme luftat e Skenderbeut dhe të popullit shqiptar kundra Turqís.

Letërsija arbëneshe ka tërhjekë edhe vërejtjen e shum shkrimtarëve të huej, të cilët ose i kanë komentue, ose i kanë përkthye.

I gjithë prodhimi letrar i arbëneshëve âsht thurë në dialektin toskënisht. Elementet turqishte ndihen shum pak në dialektin e arbëneshëve, edhe kjo spjegohet me faktin se ata kanë emigrue n'Italí para se të vijshin Turqit në Shqipní.

Gjuha e arbëneshëve âsht e pasun dhe e bukur, e që kur e studjojmë neve sod gjejmë dëshmina të qarta përkah puna e kthjelltësís dhe lashtësís, të cilat nuk përdoren mâ! Të studjuemit e auktorëve që vijnë mâ poshtë, tue i marrë kronologjikisht, do të bindemi për gjithëshka kemi thanë si karakteristike në gjuhën e tyne.

Ndër letrarët arbëneshë mâ në zâ janë: *Jul Variboba, Gabriel Dara-Plaku, Jeromin de Rada, Gabriel Dara-I riu* dhe *Josip Serembe.*

JUL VARIBOBA (1725?)

Për jetën e Jul Varibobës nuk kemi dokumenta të sakta, vetëm se ka le në katundin Shën-Gjergj të krahinës së Kozencës ndërmjet vjetëve 1725 — 1730; ka mbarue kolegjën shqiptare të S. Demetrio Korones dhe qysh në voglí, kundër vullnetit të prindëvet, që si bir dëshirit dojshin me e martue, u dha mbas fés dhe u bâ prift.

Megjithëse, si thonë, ra në mëkat prap ka ndejtë në Romë si sekretar i nji urdhni fetar deri në vdekje, data e së cilës nuk dihet.

Vepra mâ me randësi e që përmendet me lavdí në gjithë arbëneshet âsht *„Gjella S. Mërijsë Virgjër"*, botue për herë të parë në Romë, më 1762.

Kryesisht kjo vepër ndahet në dy pjesë: 1) Jeta e Shën Marís dhe ajo e fëmis së shejtë — Krishtit, që kanë trajtën e nji poeme të tanë. Vepra e Varibobës dallohet për origjinalitetin e vet; sepse âsht endë në nji mënyrë krejt mëvehte. Stili i Varibobës nuk âsht aq i kujdesun ose i punuem me hollësi, por dallohet për rrjedhshmënín dhe forcën e mendimeve, megjithëse struktura e poemit nuk âsht shum organike, në te hasim, herë-herë, nji lirizëm të rrëmbyeshëm dhe të pushtetshëm.

Vepra e Varibobës âsht thellësisht fetare, por trajta e të paraqitunit, pasunija e gjuhës arbëneshe, figurat e forta na japin landë të shumtë gjuhësore për studimin e dialektit arbënesh para dy shekujsh. Variboba âsht ndër shkrimtarët e parë të Shqiptarëve t'Italís.

I

Oj jett e ambël, o S. Mërij
Vjershin e rii ea na mbëso
Si do shërbier: se t'it pëlqier
Ti bashk me nee nga e këndo

II

Na nëng dimi tij të vandonjim
Tij në nderonjim si meriton
Se jee fanmiir, se na do miir
Kta të thomi, këjo baston.

III

SCili njerii saa e lart jee
Sa gracie kee, mund nëmëronj?
Vet Zoti iin të dii vandiin
Jatër gjugë s'dii të këndonj

IV

Kuur ti u leve, e Qiell e Dhee
Bari haree ndër gjith kundat
Hareet i xolle kuur ti dolle
Dolle si dielli e paa mbëkat.

V

Nj'angjel aposta të suall mbashatën
Të suall uratën ndë këtë modh:
O e lumja grua, Ti si e thua?
Ti Zoti iin për amm të zgjoth?

VI

Ti rispëndove: u jam e virgjër
Si nji e virgjër mund jeet amm?
Këjo mbashat'nëng asht usat,
Për nji të virgjër asht maa se namm'
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

VII

Thirri Sabeta porsa e paa:
Lumm'kush të kaa, o e lumja zonj.
Gjith kto grazie e sagurencie
U përkaturea s'i veritonj.

1.2.3.4. *Si do shërbier* = si duhet të jesh shërbier, si duhet të shërbejmë tyj — *se it.*, për: ndë, në qoftë se, t'it = të të (= tyj); *se t'it pëlqier* = në qoftë se të pëlqen tyj — *nga* = ec, eja, nga folja *me ngamë* — *vandonjim* nga it. *vantare* = *me* lavdue — *famir* = fatmirë e lumtun — *baston* nga it. *bastare,* do të thotë *mjafton;* edhe ndër ne përdoret folja *m(b)aston* për mjafton — *vandiin,* nga it. *vanto* = lavdi — *bari* = bani, bëri — *kundat* nga it. *canto* = anë, vend, kënd; *ndër gjith kundat* =ndë gjithë anët.

VIII

Jo, se s'jam dinju te shpia
E S. Mëria maa të më vinj,
Tek u e namura, tek u e gjamura
Si të të rie kjo buk' e grinji.

MAA E BUKURA KOPILE

Maa e bukura kopile
Çi nguçën si trenafile
Jee ti Zonja e Sh. Mërii,
Si jee ti ning aa njerij.

Aa parrais faqea jote,
Kush e ruan banet divote,
Gjith belica e tinn Zot
Ndat faqe u mbioth sot.

Jaan di iles ata sii
Piot amuur e lipisii,
Ka do ruan e namuraar
Çi do sheh e rikriaar.

Piot mee aar jaan ato duar,
Tinn Zonn kaan pir terzuar,
Lipisiare saa jo maa
Ndi parraisit s'i le gja.

Regjeron ti qiell e dhee
Gjith ndi kamb suxhet i kee,
Puru ti, me gjith zamer,
Do si bil, saa jaan ti namur.

Kit shpirt ja nxier armikut
Bannia kit skatt ti likut,
Gjith vinn e gjith monn
Ban ti rri me tinn Zonn.

5.6.7.8. *Mbashatën* nga it. *ambashata*, që do të thotë: lajmim, sikim — *hariqin* — *modh* nga it. *modo*, mënyrë — namm' = namë, nëmë, mallqarja — e *naumra* = e mjera — e gjamura, nga fjala *gjamë-a*, do të thotë: plot me gjamë, me mjerime, e mjera, e zeza —

Kuur t'i ndandijn kta sii
Tit shoh, oi Sh. Mërii?
Kur tivon ditta e miir
Tit ruanj e ti jeem fanmiir?

SHENIME: [1]) *Kopilje* = *vajzë*. *nguqën* = skuqe, je e kuqe. — *nënd aa* = nuk âsht *ruaj* = shikoj, *vërej*. — *divot* (it) = shpresëtar, i dhanë mbas fesë. — *belica* (it) = bukuria. — nd'ate. — *u mbioth* = u mbloth. — *iles* = yje të vegjël. — *amuur* (it) = dashuni. — *lipisi* (greq.) = dhimsuni, dashuni. — *ka do* = cilindo. — *namuraar* = ishte dashuni. — *rikri aar (it* = e gëzon. — *terzuar* (it) = thesar. — *lipisiare* (greq.) = zemërdhimsun. — *regjeron* (it) = qeveris, sundon. — *suxhett* (it) = ndën urdhën të shtruem. — *puru* (it) = edhe. — *të namur* = mjerë, të vobegë. — *kit skatt* (it) = këte zemërim. — *t'i ndandinj* = të dëndem, të ngopem, të ngihem. — *rivon (it)* = *arrin, vjen*. — *fanmiir* = i lumë, fatmirë.

SAA PIR NEE KRISHTI DUROI

I

Biir si të vràan
Mua ku më laan?
Si s'paan' lipissi
Si s't' ndigu mosnjerii

II

Biir si të shënnuan
Biir si të furnuan!
Ku të vate ajo belicë
çë më jip aq legricë?

III

Ruaj si të nxiitin
Shig si të pështitin
Si të baan biir oo
Gjith kjaag mjera u oo!

IV

Kaa t'erth kjo kuroor?
Kush t'e theri at door?
Kto kamb të ngriqësuara.
Cila gëzhdë t'i la të shpuara.

V

Edhe zamërën t'e shpuan
Me nji lanc t'e zbuluan
Oj biir e saa penn
Mirrëm mua me vetëhen.

VI

Paa biir u si të rranj
Këtë thik si t'e duronj
Me tij biir dua të shigem
Ndë këtë varr dua të mbuligem.

SHENIME:

Ky vajtim i Varibobës âsht me të vërtetë i bukur e i mallëngjyeshëm, plot me ndjenja dhëmburije e dashunije. *Pannë* = patnë, si edhe: *vanë* nga vatjnë, *mbenë* nga mbetnë, *mbrenë* nga mbretnë, *monë* nga motnë, etj. *lipissi,* fjalë greq. dhimsuni, dhëmburi — si të *shënnuan* = shënduan = shëtuan, shituan; si të ranë, si të rrahën — *furnuan,* shformim i italishtes *finironon* =mbaruan — *legricë,* nga it. allegria = gëzim — kjaag = plagë — *lanc,* nga it. lancia = heshtë, shtizë — *të shihem* = të fshihem-*të mbuligem* = të mbëllishem, të mbyllem, gëzim — *penn,* nga it. *pena* = mundim — *të shifem* = të fshihem.

GABRIEL DARA — PLAKU (1765-1831)

Gabriel Dara lindi në Palazzo Adriano të Sicilís me 15 Korrik 1765. Studimet e para i kreu në seminarin Italo-arbëresh të Palermos, mandej studjoi mjeksín e drejtësín dhe muer titullin doktor i ketyne shkencave. Qe njerí me dituní të gjanë dhe u dha me mish e shpirt mbas mbledhjes së gojëdhanave dhe kangëve popullore, por mjerisht, nuk mundi t'i botojë. Prej këtyne të paktave që mbluedh nisi të hartojë „Kënket e pleqësisë", që mâ vonë i plotsoi dhe i rregulloi i biri, Andrea. E mu prej këtyne nxuerr landën, kur hartoi veprën e bukur dhe artistike „Kënka e sprasme e Balës", i nipi Gabriel Dara—I riu. si do të shofim mâ vonë. Përpos mledhjes së folklorës, Gabriel Dara ka hartue me mjeshtrí edhe vjersha në gjuhën arbëneshe. Nji ndër këto, mjaft e popullarizueme ndër arbëneshët e kolonive të Siqelís, âsht edhe vjersha e Lazërit.

VJERSHA E LAZËRIT

Ejani, gjinde
Thoni me ne
Me t'math gëzim
E me hare.

2

— Po kloft lëvduar
Për jetë e mot
Embëri e lart
I t'madhit Zot

3

U dua t'rrëfienj
Një të math shërbes
Si na e mëson
Shejtëja besë

4

E bëri Krishti
Në betani
At' dit'çë ngjalli
Prap një njeri

5

Lazri u sëmur
E tmotrat vanë
Te Perëndia
E muarnë e i thanë

6

— Ai çë do mirë
Si një gjëri
Te shtrati i vdekjes
Lëngon e rri

7

In Zot i tha:
— Të m'kini besë
Se nani Lazëri
Ngae ka të vdesë.

8

Se tek ai
Do t'ket lëvdi
I madhi Zot.

9

Ndë shpi u ngëthien
Po u bë më e rëndë
Të vllaut e tire
Ajo sëmundë.

10

Se fryma e drita
Ohta iu ljos;
Te duart e tire
Gjella iu sos.

11

Të mjerat t'motra
U vun ndë lip
Tue rrahun gjirin
Tue shkulur krip

12

Prana e varrzuan
Ndë varr të ri
Me nji dërrasë
Varri u mbëlli

13

E prap u nisën
Me sit' ndër lotë
Të gjejën Krishtin
E i thanë; O Zot

14

S'mënt t'e kish mbjedhur
Në kishe klënë
Vdekëja e shkretë
Vëllauthin t'ënë

15

E Krishti i tha:
— Fshini ato lotë
E kini besë
Se jam u Zot

16

— Të kemi besë
Na për gjithmonë
Je i biri i Zotit,
Si të shkruarat thonë

17

Dritë nga drita
Ti jee ndë jetë
Jee e Larta Fjalë
Gjella e vërtetë

18

E Krishti i tha:
— Mos kini dree
Se n'atë varr
Lazëri flee

19

E me Apostujt
Te varri u qas
Bëri të ngrinjën
Ate dërrasë

20

Me zëë të math
Merr e thërret
— O Lazër, ngrehu,
Eja ndë jetë!

21

Lazëri u ngre,
E rroi pameta
Për disa vjetë
Shëndoi te jeta

22

Gjithë u thamasën
E lavdë i dhanë
Zotit e jetës
E muarnë e thanë:

23

Kloft' i lëvduar
Për jetë e mot
Embëri i lart
I t'madhit Zot!

SHËNIME:

1. *Gjinde*, njerëzi, popull — *hare-ja*, fjalë greqishte që do të thotë gëzim — *muarnë e thanë*, mënyrë të thani, që do të thotë zunë. filluen e thanë; i ngjan frazës së Budit: mbet e tha — 6-15 *gjëri* = afëri, far'e fis — *ngae* = nuk — *ohta* = fuqija e jetës, ofshi — *ljos*; fjalës greqishte u tret, u shkri: *ohta i u ljos* = nuk tha ma ofsh, i ukput jeta — *gjella* = jeta; gjella i u sos = e u sos jeta, i u sosën ditët — 18. u vun ndë lip; *lip* = idhëni, âsht fjalë greqishte; e gjithë kjo frazë âsht italianizëm: si misero in letto shqip: ranë në zi — *krip* = flok — *prana e pastaj* — s'mënt t'e kish mbledhur... ... *vëllauthin tënë* = në kishe klenë (ti), s'mënt t'e kish mbjedhur vëllanthin tënë vdekëja e shkretë = në qoftë se kishje qenë ti këtu, nuk do ta kish marrë vdekja e shkretë vllanë tonë — *u* = unë — *dree* =droe, frikë — 19-23 — *merr e thërret* = zu, filloi të thërresë — *pameta* = përsëri, duket se âsht e ngjitun nga shqipja pa dhe nga greqishtja: meta = pastaj — *shëndoi* = jetoi shëndoshë: duket se kjo folje shëndoj do të ketë dalë nga fjala shëndet: shëndetoj, shendoj — u *u thavmasën* fjalë greqishte, nga thamazo u çuditën. —

JEROMIN DE RADA (1814-1903)

Jeromin De Rada lindi me 19 Nanduer 1814 në Makji (katund i Kalabrís) Studimet e para e të mesme i kreu në Kolegjën e S. Adrianit të S. Demetrio Korones dhe mandej shkoi në Napuli për të studjue drejtësín. Mbassi kishte një dëshirë të madhe për letërsí i u vû studimit të letrarëve të mëdhej botnorë: Shekspirit, Shilerit etj. Për shkak të kolerës që ra në Napuli, i ndërpreu studimet dhe u kthye në vendlindje, ku ndejti dy vjetë. Mandej, kthehet përsëri në Napuli, ku u burgos nji muej si kundërshtar i regjimit. Mbas shtatë vjetëve (1849) u emnue profesor i kathedrës së gjuhës e letërsís shqipe në kolegjën e S. Andrianit të S. Demetrio Korones, që u çel për herë të parë.

Mbas tri vjetë pune u pushue për mendimet e tija liberale. Mbas tetë vjetëve muerr detyra të ndryshëme si profesor dhe drejtor gjimnazi në shum vende. Nga nji anë vuejtjet, nga ana tjetër vdekja e njimbasnjishëme e djemve të tij, së shoqes dhe të vllezënvet, e lodhën poetin e madh dhe vdiq, më 27 Shkurt 1903.

Me gjithë ngjariet e idhta dhe ndjekjet që i bâheshin, De Rada ka punue në fushën e letërsís dhe të zgjimit kombtar deri në fund të jetës së vet.

De Rada, qysh në të rít e vet, muer e mbluedh nga goja e katundarëve kangët popullore, të cilat i hynë në punë mâ vonë për thurjen e veprave të veta. Me 1883 nxuerr nji revistë shqip-italisht: „Fiamuri i Arbërit" me anë të së cilës u njoft dhe hyni në letër-shkëmbin me shkrimtarët dhe patriotët Naim Frashërin, Efthim Mitkon, Sami Frashërin, Kristoforidhin etj. por mjerisht mbas tri vjetëve, kjo revistë u mbyll për shkaqe ekonomike.

De Rada ka botue gjithësejt njizet vepra, mâ të shumtat me subjekt shqiptar. Nga këto njimbëdhetë italisht e tjerat në gjuhë t'Arbëneshëve të Kalabrís. Nga të gjitha këto mâ

të randësishmet janë tetë: *Milosaat, Këngët e Serafina Topisë, Katër historitë, I Numidi, Skanderbegu — i Pa-faan, La veduta della Reggia d'Albania, Uno specchio di Umano Transito, Sofonisba.*

Nji karakteristikë e veprave të De Rades, përpos *Milosaas* dhe të *Katër historive*, âsht se të gjitha kanë lidhje të ngushtë njana me tjetrën për kah puna e trajtimit të subjektit, meqenëse De Rada i ripunoi kohë mbas kohe të gjitha veprat e veta. Po e zamë *Skanderbegu i Pa-faan* âsht pjesërisht nji rishpunim i *Serafina Topisë* etj.

Po ajo që karaktetizon artin e De Radës dhe si vepër mâ e mirë e tij, âsht *Milosaa*, të cilën De Rada e ka hartue tue u frymëzue prej kangëve popullore. Në këte poemë, tregohet se si Milosaoja, i biri i sundimtarit të Shkodrës, takohet në krue me nji katundare, të bijën e Kalogresë dhe ven dashuni më tê. Don me e marrë, por e âma i kundërshton, sepse nuk don që i biri të martohet me nji vajzë, që rrjedh nga nji derë e ultë. Mâ vonë Milosaoja shkon në luftë dhe kur kthehet martohet me tê dhe i lind nji djalë. Prap i bâhet me shkue në luftë, po, kësi hovi, tue qenë larg, i vdes grueja dhe i biri. Milosaoja pikllohet dhe vajton të shoqen, derisa larg atheut, në fushën e luftës i jep fund jetës së vet.

Kjo histori, si e thotë edhe vetë De Rada, âsht e vërtetë. Kyt gjoja këndon ngjarjet e trimit shkodran, por nëj të vërtetë tregon dashunín e tij ndaj bijës së nji bariu të vorfun, pra, Milosaoja âsht njifarë ditari i dashunís së poetit. Kjo âsht botue disa herash dhe ka 30 kangë me vargje të thuruna me numër rrokjesh së ndryshëme, pa rimë.

Duhet theksue se me daljen në dritë të Milosaas, shum dijetarë e poetën t'Europës shprehën lëvdatat dhe admirimin e tyne për këtë kryevepër të De Radës.

KANGJELI I

Lis jetta kishë ndërruar
Uj të rii ndë dejtit
Kalthëruar te dit e ree:
Por lumbaardh e Anakreontit
Ronej Teemp e moçëme.
Nd'uj një dit vatte te mali
E s'u pruar si kish zakon.
Vet çë atë s'e thajti bora
S'e përgjaku akulli
Se m'u resht njera çë raa
Tek e bardha shpia imme.

Kuur të dritta dhëu me shpii
U sbulua je dejti
Si garea çë del për siish,
Mua më zëgjoi, tue fjuturuar
Qelqevet finestërës.
M'u pataksa e ruata jashtin:
Rusht pak skalankuur
Dheut tëën i kiin hjee;
Lule ljin të gapura,
Nd'era i tundën e përzien
nd'at ninul qeshënjën:
Si atto ljulje qieli:
Ti ruaje e së kultoje
Një mbuiin njerëzish:
Kallëzoret mbë dhemat
Mbaiin kangjele. Kaa i goj
Aghiena ndër t'imme motëra
Kishi arrëën; e mëmma imme
Emërin tim thoj për ndë shpii
Një garre m'u rodh te kurmi
Si gareja mbrëmjes te shtratti
Kuur vajza e ngrofët
Ndien për të parëzën
Sist çë m'i frighien

SHËNIME:

Ky Kangjeli i parë ka qenë hartue prej De Radës, si e thotë vetë në Autobiologjín e tij, në moshë njizet vjeç, sa po kishte dalë nga Kolegja dhe kishte vojtë në Makja, në shtëpi të vet. Nji mëngjez, kur zgjohet nga gjumi dhe hap dritaren e dhomës (prej të përplasunit të fletëvet të pëllumbit të Anakreontit), sheh natyrën e stolisun e të lulëzueme, vajzat që këndojnë tue punue nëpër arat dhe për së largu detin e kaltër Jon. I lë mbresë të thellë kjo bukuri e madhe e natyrës, por edhe nga mbresat, nga parafytyrimet e bukura që ka marrë në shkollë nuk mund të shkëputet kollaj; prandaj i vijnë edhe parafytyrimet e vjetra klasike, i shkon mëndja ke pëllumbi i Ankreontit, prej të cilit merr frymëzimin poetik. I joshun prej bukurís së madhe të natyrës e përshkruen këcimthi e shkurtazi këtë bukuri dhe gëzimin që ndien për këtë e krahason me gëzimin e nji vajze, që sa po ka hymë në moshë të vajzënís. E kështu me këtë kangjel, porsi nji hymje, na ban gati për të kuptue dashunín e tij, që do ta tregojë me kangjelet e tjerë.

Lis jetta kish ndërruar; Fjala *lis* këtu âsht emën për mbledhës a kolektiv, do të thotë shum lisa, shum bimë, bimësi, pra: bota, natyra kish ndërruar faqen e saj, petkun e saj, *bimët, bimësín — uj të rri*

ndë dejtit kalthëruer të dit e ree =ujë të ri të kaltër ish te deti për çdo ditë të re, ose: ujë të ri kish kalthëruar te deti për çdo ditë të re: dmth. jo vetëm natyra kishte ndërruar petkun e vet, por edhe ujët e kaltër të detit ishte përtërimë për ditë — *lumbardh' e Anakreontit* = pëllumb'i Anakreontit; ky poet lirik grek nga ujdhesa Teos lulëzon nga shekulli i VI. pr. Kr. me poezit' e tij të bukura **Anakreonti** ka këndue venën e dashurín; disa nga poezit' Anakreontit kanë titullin e pëllumbit; por këtu poeti pëllumbin e merr, figurisht, si shembull të poezís erotike, sado që, si thotë M. Marchiano-i (Poeti Albanesi, f. 3). pëllumbi nuk mund të hyjë në punë si simbol i poezís erotike; por poeti joshet, si me thanë, prej bukurís së natyrës, por joshet, rrëmbehet edhe prej kangëvet t'Anakreontit, me të cilat ai ka këndue dashurín — *ronej Temp* = rronte në Tempo: edhe sod të tilla fraza i thomi pa parafjalën *në*. Tempi âsht nji lugin'e Tesalís në mes të malevet Ossos e Olimb. Nuk kuptohet pse poeti i ka caktue këte vend si banesë pëllumbit t'Anakreontit — e *moçëme* lidhet me fjalën lumbardhë — *nd'uj* =për një — *u pruar*, aor. i foljes prirem — *vet që* = veç, veçse — *akulli* = shigjeta, nga it. aculeo, që do të thotë majë, ferrë, gjemb, thumb—*u resht* = u largue — *njera* = *gjer*, deri — *te drita* = si zbardhi drita — *garea* = gëzimi; fjalë greq. — *u pataksa* = u-ngrita përnjiherë, u çudita; nga greq. patasso që do të thotë bie, siell-jashtin; për t'u-vumë re këtu âsht trajta e fjalës, si me qenë substantiv: jasht-i; kjo âsht nji nga shëmbëllat e shumta, që tregojnë se ndajfoljet në shqipet kanë dalë nga emnat, si edhe nga mbiemnat, dhe jo anasjelltas, sikurse thonë disa gramatika tona — *skalankuur;* si mbas G. Meyer-it (f.) kjo fjalë vjen nga parafjala greq. *kse* (që me metatezë bahet sk) dhe lank; pra: skallankur = pa lank, jo i pjekur mirë; kjo fjalë me këtë kuptim përdoret edhe në disa vise tonat me trajtën ollangur, për pjepërat e sharqijt e vegjël e të papjekur — *dheut tëën* = dheut tanë — *hje* = bukuri — *rusht pak skallankur dheut ëën i kiin hjee* = rrusht sa po i kishin zënë të piqen i kishin hije dheut tanë, e zbukurojshin dheun tonë nd' = ndë — në qoftë se, kur; nd'era i tundënën e i përzien = në qoftë se i tund e përzien era *nd'at ninul* = në atë lëkundje; nga këto dy ndë, njena âsht lidhëz e tjetra âsht parafjalë. — fjala *ninul* = *lëkundje* tundje — (lule) *liu* = zamaku, edhe sot thuhet: lil-i — si ato lule qielli, nënkuptohet këtu folja ish: si ato lule ish qielli — *mbuiin*, rasë kallzore e fjalës *mbui-a* = nevojë; kjo fjalë përdoret ndër Arbereshët edhe me trajtën *mbëhi-a* po me këtë kuptim; këtu ka kuptimin e brengës. të kujdesit, të hallit; pra: *ti ruaje e së kultoje një mbuiin njerëzish* = ti vështiroje e s'të kujtohesh, nuk të vinte ndër mend për ndonji brengë, për ndonji hall të njerzvet; ti vështrojshe e s'dojshe me ditë se ç'hall kishin bota, njerëzit, kaq'e madhe ishte bukurija e natyrës, që të kishte joshë e kallëzoret, ato që mbledhin kallzëza; duket fjalë e bame prej De Radës nga fjala kallëz, kallëzore jadhemat, nga greq. dhemati = demét; edhe kjo fjal e jona e fundit duket prej kësaj fjale të greqishtes ka ardhë; *mbë dhermet* = duke bërë demete, duaj — *mbain kangjele* = mbajshin kangjele, ua thojshin këngëvet; kjo frazë duket italianizëm, kaa = nga — i goi = i huaj; shkronja *h* ndër Arbëreshët kthehet më *g* shum herë, si garee nga greq. herá, gadhii nga greq. hajdhi, etj. aghiena = ahierna, ahiera = atëhere — *kishi 'arrëën* = kishja arritur; pra: *kaa i goi ahiena ndër t'ime motëra kishi arrëën* = atëhere kishnja ardhur te t'ime motra nga vendi i huej — *thoi* = thoshte — *një garee m'u rrodh te kurmi* = nji gëzim më shkoi = nji gëzim më shkoi nëpër trup — *për të parëzën* = për herën e parë — *çë m'i frihien* = që m'i fryhen, që ajen, që ënjten.

KANGJELI II

Vreshtat iin të verdhullore
Erth kaa mali dhelpëra
Me të lodhëta të bilat
Porsa paru inë të vjela
E te gera çë ndër sheshet
Sqepet dielli si te botta
Emma që këntuan një valle
Vet Fokat u m'u himisa
E përveshurëz e lart
Me kështeen të pieksurith
Ndë një jetullëz të baardh
Ish te kroi një vash: te balli
Një këshill i kish hjee:
I lidhun te brezi kalthër
Skemantilj'i nghit mbë truall.
Mua saa më ndieti,
Shtuara vasha m'u pruar
Gjiifritur, piono hjee
Me të trembur një garee.
Tr. Vajz më jep ti një pik uji?
Va. Saa të duash ti, birë Zotti.
Tr. Kuj e bilje jee ti vash?
Mos më jee ti e dheut guaj?
Kuur jesh djaal e Salonik
Vajta vajza neng ishin
Ndë katund me aqë gadhii.
Ndë çerët e dhezurës
Vuccën ajo ngrënej
Va. Jam e bile Kologrees.
Ngrëjti ballët e sbuluar.
Na vejim assaj uudh:
Gjëmbat çë vireshin tek udha
Së gkërvishtëtin at kopilje;
Me lloort të përgjakkura
Kaa baallt u më ja e reshta
Dii buuz të qeeshëme
Njii gherie të baardh
At mbrëma dukëshim.

SHËNIME:

Në këtë kangjel të dytë poeti na tregon se si Milosao-ja vetë poeti) u-poq me vajzën. Me dy strofat e para kallzon kohën e stinës (në vjeshtë, kur ishin vjelë rrusht) dhe kohën e ditës, në mbramjet, kur kishte perëndue dielli; dhe me strofat e tjera na përshkruen idilin e tij — *iin* = ishin — *të verdhullore* = të verdhura; ketë farë

mbiemni me prapashtesën — llor'e e gjejme edhe te të tjerë, veçe këtu e gjejmë edhe me nyjën e përparme *të* — *paru* = kudo gjithkundi — *kaa mali* = nga mali — *porsa inë të vjela* = sa po ishin vjele — *ghera* = *hera, ora: te ghera, çë ndër sheshet sqepet dielli* = n'atë orë kur fshihet dielli ndër fushat, dmth. kur perëndon dielli — *bota* = jeta, toka, dheu — *emma* = nëna; po këtu, kjo fjalë do kuptue si me qenë në numrin shumës: nënat — *si të bota emma çë këntuan një valle* = si sqepet (fshilar) ndën dhe nënat që kënduen në nji valle — *çë këntuan një valle* = që kënduan në nji valle ose që kënduan e hodhën, hoqën valle — prej perëndimit të diellit, poeti, me nji kapërxim të çudiçëm shllimash, shkon ke nënat e vdekuna; duket se perëndimi i diellit, që siell zhdukjen e gjallnís së jetës ditën, i shpie parafytyrimet e poetit ke vorret (ee fshatit, duket), ku dergjen sa e sa gra që ditën kanë punue nëpër arat tue këndue e tue qenë të gëzuershme ose tue heqë valle ndër ditët e kremte a në mbramjet — *Fiokat.* emni i nji kroi afër Makjes, ku ndodhi ky idil përdoret pa parafjalën *në*, si edhe me sipër dhe fjala Temp. për: në Temp. *m'u himisa* (gr.) = zbrita; *më*-ja ësht, si gjithmonë, dhanore etike; — e *përveshurëz* = me llërë të përveshura — *këshe-ja* = gërshti, floku i gërshetuem *të pjeksurith:* prapashtesësen zvogëlimtare-*th* De Rada e përdor shpeshë jo vetëm ndër emna, por edhe ndër folje, si do ta shohim: pjeksur = pleksur = dredhur, gërshetuar; — *jetullëz*; jetullë = lidhcë, sherit, oviskë; që do të thotë nji si kërcyell i nji farë bime, si gjineshtra a shelku, që hyn në punë për të lidhë dishka — kështill; kjo fjalë këtu ka kuptimin: mendim, mejtim; Shqiptarët e Greqís e kanë fjalën kështill e kështif për fjalë; *hjeo* = *hiee* =hie, bukurit; *te balli një kështill i kish hjee* = në ballt i kishte hie një drejtim; në ballt i shkëlqente një mendim i bukur — *skemantil*, fjalë greqishte (a turqishte), që do të thotë shami, rubë — *i ngiht* = i ngiste, i zvarej — *më ndieti* = më ndjeu, më kuptoi — *shtuara*, ndajfolja me kuptim: në kambë; kjo fjalë përdoret ndaj Arbëreshëvet edhe me foljen rri, p.sh. rri shtuara = rri në kambë; ndër ne thuhet: shtruara — *piono* = plot; *me të trëmbur një garce* = me një garqe (= gëzim) të ndruajtur, si me frikë — Salonik, pa parafjalën *në*, si ke fjalët e sipërme Temp. e Fiokat-gadhii, thuhet edhe hajdhii, si e pamë ke vërejtjet, me kuptimin: bukuri, hieshi — *çerë* = nga it. cera — e dhezurës — e ndezurës; ndë çerët e dhezurës = me fytyrë të ndezur, të skuqur — *vucën* = bucelën; ndër ne, po me këtë kuptim, thuhet: bocë-a, bucë-a; ndoshta edhe në tekstin origjinal të De Radës do të jetë bucë (me b) dhe janë këmbye gabim shkronjat — *ngërnej* = ngrinte — *virëshin* = vareshin — *„me loort.....* e reshta" = u me loort të përgjakura më ja e reshta (gjëmbat) *kaa ballt* = unë ja largova (gjembat) me duert (e mija) të përgjakura (nga gjëmbat) — *„dii buuz.... dukëshin"* = atë mbrëma dukeshim dy buzë të qeshëme në nji orë të lumtur = n'ate orë të mbramjes na qeshnin buzët, ishim gjithë gëzim dhe të lumtur. — Për strofën e parafundit kur djali ja largonte gjembat vajzës prej fytyrës me duert me gjak.

KANGJELI IV

Ish e diela monat
E i biri zonjës madho
Ngjitej tek e bukura
Të m'i lipën një pik uj
So ish ett'i djergurith
Vetëm e çoi ndë vutërët
Të kësheen më pjeksënej
Atta dugëshin e s'e thoshin
Vajza me buzën mbë gaz:
Ç'ësht e ikën si ajri?
Tr. më pressën ndë roljet
Vaj. Dii mooll t'ardhura
Qëntro, u tij ti ruata
Me një door ngrëjturith
Mbanej mbii veshin e baardh
Lesht e saj të spjeksurith;
Kalli jettërën te gjiri
E më golq mollëzit
Më ja u vun ndë dorjet
Ndë çerët e dhezurëz.
Thomnie ju të dashurit
Nd'ëmbël aqë të puthurit

SHËNIME:

Në këtë kangjel poeti tregon prapë nji idil tjetër me të dashunën e tij, kur i vete në shtëpi, e gjen në votrët tue krehë flokët, dhe ajo i jep dy mollë që i ka ruejtë për të. Këte idil e tregon De Rada me nji vetishmí me nji shkurtí të thjeshtë të shprehuni plot me njomësín e me shllime të bukura — të *m'i lipën* = t'i lipënte, t'i kërkonte — *ish ett'i djegurith* = ishte i djegur nga etja, e *çoi* = e gjeti — *ç'ësht s ikën?* = ç'është kjo që ikën, pse ikën? — *më pressën ndë roljet* = më presin shokët për të luejtë me rolin; roli âsht nji lojë e zakonshëme e Arbëreshëvet, që e luejnë me nji rrotë dërrase ose má fort me nji rrotë djathi të fortë; kush e fiton lojën merr djathin — *t'ardhura* = që kanë ardhë së jashtmi, që ja kanë sjellë nga jashtë — „me *një door... të spieksurith*" = duke e ngritur nji dorë mbante me të mbi veshin e bardhë, lesherat e saj të çthurura, të pakrehura — *shpjeksurit* = të pa pleksur, të çthurur — *golq* = holq, aoristi i foljes helq = tërhek — *nd'ëmbël* = ndë është i ëmbël (të puthurit).

GABRIEL DARA — I RIU (1826-1885)

Ky âsht i biri i Andrea Darës nipi i Gabriel Darës — plakut. Lindi në Palazzo Andriano, më 1826.

Mbaroi seminarin grek-shqiptar të Palermit e mandej drejtësín u bâ avokat në Xhergjenti. Me 1870 shkoi në Romë dhe për disa vjetë drejtoi gazetën „La Riforma" tue mbajtë interesat e së *majtës*. Mâ vonë u kthye në Xhergjenti ku muer detyra të nalta tue tërhjekë nderimin e të gjithëve për ditunín dhe karakterin e tij deri në vdekje, më 1885.

Gabriel Dara — I Riu ka pasë nji dituní të gjanë: ka qenë letrar, poet, filozof, arkeolog e jurist. Në poezi shquhet për fantazín e tij të gjallë si dhe për vargun e bukur. Ky muer kangët që kishte mbledhë i gjyshi, Gabriel Dara-plaku dhe hartoi poemën e bukur *„Këmka e sprasme e Balës"*, e cila spikat për vlerën historike e folkloristike, sepse në të pasqyrehet jeta, mendimet, ndjenjat dhe traditat e Arbëneshëvet.

Në fillim të kësaj poeme kemi parathanjen dhe në fund mbasthanjen në prozë prej 54 faqesh, kurse vetë poemi âsht i ndamë në katër pjesë me gjithësejt 9 kangë, të cilat dallohen për gjuhën e kullueme dhe frymëzimin e naltë poetik. Secila kangë âsht e përkthyeme n'italishte — në poezí.

1) PARA-THËNËME [1]) T'ARBRÉSHËVET [2])

Prindët t'an, çë kur, ikur [3]) Arbrit, [4]) erdhhn e stisën [5]) katundin [6]) i [7]) Paláz-Adriánit [8]), ndë vitin 1482, ruatin [9]) po [10]) çeljur [11]) ndë zemmërën, kujtimën [12]) e malin [13]) Atëris [14]) sbiérr [15]).

Ati birit, e biri nipit, rrëfiejn [16]) punët të shkëljkjieme [17]) e ljuftat të nderëme, [18]) tsiljat [19]) u ljuftuan ndë mon [20]) e Skanderbegut; se [21]) ahiera [22]) vetëm për-së-pari, [23]) e, aljëmeno, [24]) për-së-sprásëmi, [25]) gjith Buljëria, [26]) gjith trimëria [27]) e Arbrit, burra e gkraa; pljekj e të ri, patën një zëmmër,

tue dashur ndérien [28]) e ljefterín [29]) e dheut ç'i ljeu, 30) e çë do njeri desh e deshën të gjith [31]).

Andai, [32]) asaj [33]) përzitie [34]) shéite, [35]) u ljê fukjia çë për një-zet-e-pes viet frajin [36]) mundien [37]) e Turkjëvet, e përpiti, [38]) njerën pas t'jetërën, [39]) ushtrat [40]) e Zotit Math, [41]) tek-ai [42]) çë Europa e përmisëme [43]) lavej, [44]) sa i gjegjej [45]) embrin.

Pas-andai, [46]) e pra çë [47]) u shua, vit nka [48]) vit, te varri çë e mbljodhi, [49]) zulma [50]) e madhe e ljartit Kastoriotit, [51]) u ftohën edhe shokët tij: ju ljipsë [52]) besa; u sgjëljoth [53]) njeja [54]) e zëmmëravet; kush u shpruar [55]) këttéj, kush atej [56]) zun [57]) e suljën [58]) ndër tâ; katûnd më katûnd, fâr [60]) me farë, çet [61]) me çet; e prâ [62]) sosi [63]) se [64]) armiku i kekj ju ngulj ndë mésët, e si ndodhëshin të ndar, shprishur[56]) e gkërisur[66]) i zepsi[67]) nën njëi [68]) zëgoi [69]) hekuri, e pra i xarrisi [70]) gjith, [71]) të[72]) gjith ljivadhet [73]) e apoljés, [74]) sa [75]) të derdhin [76]) për të huajin gjákun arsitur [77]) horës [78]) vet.

Çë ahíera embri i Arbrit u harrua ndë mon, [79]) e ajo hor e aí gjak, tsiljët kishin thamasur [80]) jetën [81]) bëmashit [82]) urtëris; [83]) kjëntrùan nd'érrët, [84]) njëra [85]) më naní; e daft [86]) Perëndia sa të shuhet nëma [87]) e moçëme, çë gkërisën [88]) gjinden t'ân, ljêr [89]) sa te zotroft [90]) në [91]) shtrëngohëshin [92]) prap ndë përzitën të pâr, Krështênj [93]) e Maomettan,[94]) Katoljik e Orthodox çë të kljofshin [95]) tue lojasur [96]) se jan vet [97]) t'Arbrêsh!

Por naní prirem [98]) atíe nka zura [99]).

Pas vëdékien e Shkanderbegut, e pas çë [100]) me dhiet viêt ljuftash e përrenjësh gjakut [101]) më të kulhuamit, [102]) ruatin ndë Krojen ndèrien e ljefterîn Atërîs, më të mirëte me t'urtit [103]) Buljêr, [104]) dëljpëkuar [105]) fljámurat, e të heljmuar, jo múndur, [106]) u shprishën [107]) ndër te hùajit, [108]) tue sbierr horën, sa mos t'e nderrojn [109]) me bésën e ndèrien. Ndër këtta, të parëshit, [110]) prindët t'ime, [111]) se [112]) nomotísën [113]) njëra sot, Mbërkuri e Njanji i Dharënjëvet, gjërinj Kastoriotit për ân [114]) e Voisavës, së jëmës e t'ij, së biljës e Prënkut, [115]) Mirëditëvet *(Filia Principes Tryballorum* — MARINUS BARLETIUS). Por mbi gjith prindët të mî, te të mbljedhurit kuitimat [116]) të moçëme e „KËNKAT E PLJEKJËRIS", lartonen gjishí [117]) jm, Gavrilj i Dharënjëvet, e ati jm Ndriza [118]) (In-Zot i bekoft!) se naforisën [119]) gjelhën t'ire, [120]) sa të Kokjisin, [121]) nca dërmak, [122]) zulmën e gjindes t'ân, për sa [123]) moti i bustër [124]) s'e shkelji, e s'e pështroi [125]).

Gjishi jm mbljodhi për-së-pari [126]) „KËNKAT E PLJEKJËRIS" tsiljat, pas atë, kan kljën piés e piés tipografisur [127]) nka Peshpëku [128]) Crispi, [129]) nka Dimitri Camarda [130]) e nka tiérët, çë kan ndëljgkúar [131]) sa vëljén ndéria e Arbrit.

Ndë mésët e shkruamevet [132]) e t'ij më të fëshéhurat e më shtréitat, [133]) ati jm gjéti, pas „RËKJIMEVET [134]) E NIK PETËS E PALJ GOLJEMIT“ njétër [135]) kënk, tsilja tek e shkruamia dukej kljuar [136]) „KËNKA E SPRASEME [137]) E BALËS“. Ishin do [138]) viërshe [139]) ç'i xënuan [140]) zëmmërën, pse nxejn [141]) një rëfime [142]) të pljot, të sosëme [143]) e adiásëme [144]) té piesat e s'aj, më mirë edhé se KËNKAT E KOSTANTINIT E TË GARENTINËS.

Vrap ati jm ndljgkoi se këto viérshe cljofshin [145]) do tsopash, mir i ljik, [146]) traposur; [147]) e tue 'sgkëljedhur, [148]) lojasi se ljipsëshin shum piés; pse e shkruamëja ngkë [149]) silëj [150]) t'ietër se tri-zét [151]) viershe e të parës piés; akjë së ditës, e pak më shum e së tretës. Më e më u ndënd [152]) ndë këtë drúetin, [153]) tue pâr, ndë këmbën [154]) e fjétës, këtá porosima. [155])

„Bala, ai çë bëë [156]) këta kënka, klje një ushtor i math, atirve [157]) çë me Gjergjin Mirë-shpin [158]) stisen këtë Katund, ikur [159]) këttu pas vëdekien e Skanderbegut, e pas çë ra Kroja, e, me të, gjith Arbri, ndë duarët e Turkut. Pljekjet e pljakat rëfienjën [160]) njëra [161]) sot (1765) se Bala ish një pljak i gjeljbër [162]) e i rëmashëm, [163]) pa-përzit [164]) me njerëzit, se shkoj [165]) dit e muaj tue vatur mbi çiukat e maljëvet u faljur [166]) Arbrit; e do hêr te velat [167]) e shpatëvet, [168]) tue ligjeruar me vetëhên, e tue vaituar shokët e trimëris t'ij, gjakun athún [169]) derdhur e naforisur atërsis e ljefteris s'aj.

„Her e her, kurë bushtëronej [170]) dimbri, e maljet me fushat sbardëlonshin [171]) borës, kërrusej [172]) ndë ân vatrës, e gkëzonej tue rrëfier vashavet e kopiljëvet punët at'ij moti, çë aî e kljuaj *„Moti i math“*. Bala, çë thom u, shihet njera sot zografisur [173]) te hroaza [174]) nkritur [175]) ndë kljishën e Shën Mëris e Hirëvet, përjashta, [176]) fitir [177]) çeljur, hundngrehur, me shapëkën [178]) të kukje, me majen t'arët ndë karkalin, [179]) si zakona [180]) e ushtorëvet t'ân“.

Tata [181]) s'desh t'ietër; zu e rrioth ljart e posht si kjen ndë gjen, [182]) tue pier [183]) pljekjëvet e pljakarushavet, ndo dishin [184]) „KËNKAT E BALES“ e pak këtu e pak këtie, mbljodhi gkolj nka gkolj, [185]) më të shumat pies çë ljipsëshin shkruamëvet e prindit; e ja shtoi. Ashtu „KËNKA E SPRASËME E BALËS“ muar kurmërë, [186]) e, do thosha, u shpi [187]) e tër ndë gjith piesat e s'aj; e ndo ju ljipset donje tzopëz këtu e këtie, dëmi isht [188]) i ljê, pse me trut t'ân mbljonjëm [189]) ata pak të mbrazëta. [190])

U, prana, [191]) çë arrëita [192]) i treti e i sprasëmi, e kurë gjindia e moçëme s'ish më ndë jetën, pak gjeta e pak i shto-

va, po sa [193]) vetëm „KËNKËN E ZOGHUT“ xën [194]) çë mirenxie, [195]) se pra, sa sgkeljodha „KËNKËN E BALËS“ më duku [196]) e më duket, ljer [197]) e kuluame trush çë paul [198]) t'ierat, e se shtonet [199]) vetem [200]) vendit ték u e kam klitur. [201]).

Veçoritë e alfabetit të Darës janë: gk = g, kj = q, ts = c.

[1]) *para-thanëme*, parathënje. — [2]) *t'Arbreshëvet*, shqiptarëve. Në kolonitë arbëreshe t'Italís fjalët Shqipëri e Shqipëtar nuk ndihen; përdoren vetëm ato më të vjetërat *Arbër e t'Arbresh*. — 3) *ikur Arbrit*, mbassi ikën prej Shqipnije; fjali kohore e përbame vetëm prej participit. Ndër né trajta të tilla ndihen rrallë, e ndër shkrimtarët aspak. — [4]) *Arbrit*, nga Shqiprija; ven ré përdorimin e ablativit të thjeshtë, kurse na përgjithësisht sot, sidomos në gjuhën e shkrueme, e përdorim këtê rasë të shoqënueme me parafjalën *prej*. Po trajta e parë ndihet edhe në gjuhën e popullit. — [5]) *stisën*, ndërtuen, themeluen. — [6]) *katundin*, shum shkrimtarë italo-shqiptarë e kanë me kuptimin qytet „citta“, kurse për kuptimin që i japim na përdorin fjalën *fshat*. — [7]) *i*, âsht nji nga karakteristikat e dialekteve italo-shqiptare përdorimi i nyjës së përparëshme *i* që përcjell gjindoren mbas nji kallxorje, kurse na përdorim gjithnji *e*. — [8]) *Paláz-Adrianit*, koloni shqiptarësh në Siqili. — [9]) *ruatin*, ruejtën. — [10]) *po*, gjithnji, kurse për adverbin lidhor *por*. — [11]) *çeljur*, ndezë; këte kuptim e ka edhe ndër né. — [12]) *kuitimën* kujtimin, shëno gjinín fem. — [13]) *malín*, dashtun. [14]) *Atëris*, atdheut; neologjizëm. — [15]) *sbierr*, së humbur, bjerrun. — [16]) *rëfiejn*. rrëfenin; shum prej këtyne trajtave foljore — po edhe të tjera morfologjike e fonetike — me interes vetëm gjuhësuer për lingvistët, ndërgjohen në krahina të ndryshme të Shqipnís — [17]) *të shkëljkjieme*, e shkëlqyeshme. Sheno nyjën *të* që përciell kallxoren në shumës në vënt të *e*-së që përdorim na. Adjektivat e prejardhun prej emnave në dialektet arbëreshe trajtohen gjithnji me prapashtimin *m*. — [18]) *të nderëme*, të nderueme. — [19]) *tsiljat*, të cilat; Arbëreshët shpesh nuk e përdorin nyjën e përparëshme të adjektivavet. — [20]) *ndë mon*, në kohën; kuptimi ma i shpeshtë i fjalës *mot* pranë auktorëvet âsht kohë. — se, pse. — [22]) *ahiera*, atëhere. — [23]) *për-së-pari*, për të parën herë. — [24]) *aljëmenò*, mjerisht, fatkeqësisht. — [25]) *për-së-sparsëmi*, për herën e fundit. — [26]) *Buljëria*, gjithë bujarët. — [27]) *trimërit*, djalërija; kuptimi më i dëndur i fjalëve *trim trimëri është djalë djalëri*. — [28]) *nderien*, nderin. — *ljefterin*, lirinë, lirimin. — [30]) *ç'i ljeu*, që i lindi, që i polli. — [31]) *e çë do njeri desh e deshen të gjith*, e çdo gjë që deshi një njeri e deshnë të gjithë, dmth. se ishin të gjithë të nji mendjeje e të një vullneti, jo të përçamë. — [32]) *andei*, prandaj — [33]) *asaj*, nga ajo. — [34]) *përzitie*, bashkim. — [35]) *shetie*. e shejtë. — [36]) *frajisi*, dërmoi, theu. — [37]) *mundien*, pushtetin, fuqín. — [38]) *përpiti*, përpiu, gëlltiti. — [39]) *pas tjetrën*, mbas tjetrës; ven re ndërtimín e parafjalës *pas* me kallxoren. — [40]) *ushtrat*, ushtëritë. — [41]) e *Zotit Math*, e Sulltanit. — [42]) *tek-ai*, në sa. — [43]) *e përmisëme*, e përmbysur. — [44]) *lavej*, trëmbej, friksohej, tmerrohej. — [45]) *gjegjej*, ndëgjonte — [46]) *pasandai*, pastaj. — [47]) *pra çë*, mbasi. — [48]) *nka*, nga; na thomi: *vit për vit*. — [49]) *mbjodhi*, me kuptimin ital., „accogliere“. — [50]) *Zulma*, fama, buja, emni, zani etj. [51]) *Kastoriotit* Kastriotit. — [52]) *ju ljipsë*, i u mungoi. — [53]) *u sgjëljoth*, u zgjith. — [54]) *nieja*, nyja. — [55]) *u shpruar*, u suall. — [56]) *atei*, andej. — [57]) *zun*, filluen. — [58]) *suljën . . .*, t'i binin njëri tjatërit, nisen të grindeshin. — [59]) *ndër ta*, në mes të tyne. — [60]) *fâr* ka kuptime të ndryshme, këtu fis. — [61]) *çet*, Dara e përkthen me ital.

„clasee", klasë shoqnore. — [62]) *pra*, pastaj. — [63]) *sosi*, mbaroi, puna muer fund. — [64]) *se*, që. — [65]) *shprishur*, të shpërndam. — [66]) *gkërisur*, të coptuem. — [67]) *i zepsi*, i zgjedhoi. — [68]) *nën njëi*, nën në parafjala a adverbi *nën* do gjithnji kallxoren; kurse këtu gjindoren, ndoshta si mbas ital. „sotto di una". — [69]) *gëzoi*, zgjedhë. — [70]) *xarrisi*, hoqi xvarrë. — [71]) *gjith'*, të gjith. — [72]) *te*, tek. — [73]) *ljivadhet*, fushat, fusha lufte. — [74]) *apoljés*, lindjes, Orientit. — [75]) *sa*, këtu: që. — [76]) të *derdin*, të derdhin. — [77]) *arsitur*, mohuar. — [78]) *horës*, vëndit. — [79]) *ndë mon*, shprehja është ital. „në tempo". — [80]) *thamasur*, çuditur. — [81]) *jetën*, botën. — [82]) *bëmashit*, punë të mëdha historike, shpreh kuptimin e fjalës it. „gesta". — [83]) *urtësi*, kuptimi më i dëndur i kësaj fjale është „trimëri" it. „valore" — [84]) *kjëntrùan nd'érrët*, mbetën n'errësin, fraza ásht ital. „rimasero al buio". — [85]) *njëra*, deri. — [86]) *daft*, dashtë. — [87]) *nëma*, mallkimi. — [88]) *gkërisën*, copton. — [89]) *ljer*, lindun. — [90]) *sa të zotroft*, që të zotnojë, për të zotrue; vën ré se fjalitë qëllimore e lidhore janë ndërtue në këtë dialekt prej lidhzave *sa të*, në vënd të *që të*, — [91]) *në*, në qoftë se. — [92]) *shtrëngohëshin* na thomi: në qoftë se shtërngohen; po folja e tekstit si pas ital. „se si stringessero". — [93]) Krëstenj, të krishterë. — [94]) *Maomettan*, muhamedanë. — [95]) *çë të kljofshin*, thomi má thjeshtë: qofshin. — [96]) *tue lojasur*, tue kuptue; folja lojas, ka kuptime të ndryshme: *kuptonj, mendonj, përfytyronj, vegoj etj.* [97]) *vet'*, vetëm. — [98]) *prirem*, këthehem. — [99]) *zura*, fillova.

[100]) *pas çë*, i përgjigjet ital. „poichè". — [101]) *gjakut*, të gjakut. — [102]) *më të kulhuamit*, vën re se si emni si edhe adjektivi që e pason janë në trajtën e shoqnueme; na thomi: të gjakut má të kulluem. — [103]) *t'urtit*, trimat. — [104]) *Buljer*, shumsi i „Buljar"; vën ré këmbimin e *a-s* në e në shumësin, karakteristikë e shumë emnave në të folët arbëresh. — [105]) *dëljpëkuar*, porsi paluan. — [106]) *jo mundur*, jo të mundun. — [107]) u *shprishën*, u shpërndanë. — [108]) *ndër te huajit*, në dhé të huej. — [109]) *sa mos t'e ndërrojn* . . . , dmth. deshtën má mirë të humbshin vendin e tyne se sa t'a ndërronin këtë me besën dhe ndërin: me besën, pse po të qëndrojshin në Shqipnín e pushtueme prej Turqve duhej ndoshta të baheshim myslimanë, siç u banë shum prej vllazënve tjerë që ndejtën: *ndërin*, pse nuk u dorëzuen. — [110]) *të pareshit*, nga të parët, nënkupto „qenë". Vré ablativin shumës në *shit*. — [111]) *t'ime*, e mi. — [112]) *se*, që. — [113]) *nomotisën*, kuptimi i vërtetë ásht „emnohen" si pas ital. „sinominiano", po na thomi „përmenden". — [114]) *për ân*, na thomi: nga âna.— [115]) *Prenkut*), princit. — [116]) *të mbljedhurit kuitimat*, emnat verboré pasohen ndër ne prej gjindores, këtu prej kallxores, si pas ital.: „nel raccogliere le memorie". — [117]) *gjishi*, gjyshi. — [118]) Ndriza, Ndreu. — [121]) *sa të kok jisin*, që të mblidhin kokrra. — [122]) *nça dërmak*, çdo thërrime-thërrime. — [123]) *për sa*, si pas ital. „per quanto". — [124]) *i bustër*, mizor. — [125]) *s'e pështroi*, s'e mbuloi. — [126]) *për-së-pari*, i pari, ital. „per il primo". — [127]) *tipografisur*, shtypur. — [128]) *Peshpëku*, peshkopi. — [129]) *Cripsi*, mblodhi kangët popullore të kolonive të Sicilís, të cilat u botuen prej Leonard Vigo-s (Catania, 1857). — [130]) *Camarda*, „Appendice alla gramatica albanese". — [131]) *ndëljgkuar*, kuptuar, si pas kuptimit më të vjetër që ka edhe në latinisht. — [132]) *e shkruamevet*, shkrimeve. — [313]) *me shtrietat* má të shtrënjtat. — [134]) *Rëkjimevet*, renkimeve. — [135]) *njétër, një etër*, një tjetër. — [136]) *kljuar*, quejtun, tituelluer. — [137]) *e sprasëme*, e fundit. — [138]) do, disa. — [139]) *viersha*, vargje „versi". — [140]) *xeman*, prekën, goditën — [141]) *nxjen*, nxinin, përmbanin. — [142]) *rëfime*, kallxim. — [143]) *të sosëme* të përkryet. — [144]) *adiasëme*, të përkueshëm, të përshtateshëm. — [145]) *djofshin*, na thomi: t'ishin. — [146]) *ljik*, keq. — [147]) *truposur*, të lidhuna, të shkrueme në fill, të qepuna. — [148]) *tue sgkeljehur*, tue lëçitun, tue lexue. — [150]) *silej*, sillte, — [151]) *tri-zet*, gjatshtëdhjetë. — [152]) *u ndënd*, u var. — [153]) *drúetin*, ndrojtje, dyshim. — [154]) ndë këmbën, ital. „in calce".

në fund. — [155]) *porosima*, vërejtje, oroe. — [156]) *bëë*, bëri. — [157]) *atirvé*, nga ata. — [158]) *Gjergjin Mirë-shpin*, Giorgio Buonacasa, i cili udhëhoq Shqiptarët në vj. 1482 për në Palazzo Adriano. — [159]) *ikur*, këtu: passi u shpërngulën, emigruen. — [160]) *reftenjën*, deftejnë, kallxojnë. — [161]) *njera*, gjër, deri. — [162]) *i gjeljbër*, për të thanë se ish edhe plot gjallësi, plot jetë, i ri. — [163]) *i rëmashem*, i ashpër, i vrazhdë. — [164]) *pa-përzit*, që s'përzihej me njeri, rrinte i vetmuem. — [165]) *shkoj*, kalonte. — [166]) *u faljur*, për t'i u falun, për të përshëndetun. — [167]) *te velat*, te thellësitë, thellsinat. — [168]) *e shatëvet*, e pyjeve. — [169]) *athun*, kot, më kot. — [170]) *bushtëronej*, nga „bushtër" mizor: bahej mizor, italianisën „incrudeliva". — [171]) *sbardëlonshin*, sbardhulloneshin. — [172]) *kërrusej*, strukej. — [173]) *zografissur*, i pikturuem. — [174]) *kroaza*, piktura. — [175]) *nkritur*, me kuptimin: ruejtun. — [176]) *përjashta*, jashtë katundit. — [177]) *fitir*, fytyrë. — [178]) *shapëkën*, tarogzën. — [179]) *karkalin*, stoli sipër tarozgës, ital. „cimiero". — [180]) zakona, fem. për mashk. *zakon*. — [181]) *tata*, im at. — [182]) *ndë gjah*. në gjahun. — [183]) *tue pier*, tue pyetun; shëno përdorimin e dhanores në vënt të kallxores, si mbas ital. „chiedere a qualcun..." — [184]) *dishin*, dijshin. — [185]) gkolj nka gkolj, gojë nga gojë, ital. „di bocca in bocca". — [186]) *muar kurmërë*, italian. „perse corpo". — [187]) *u shpi*, u zhvillue, u shtjellue. — [188]) *isht*, âsht. — [189]) *mbljonjëm*, mbushim. — [190]) *të mbrazëta*, zbraztina, gollë, it „vuoti". — [191]) *prana*, mbassi, — [192]) *arëita*, arrita mërrita. — [193]) *po sa*, i përgjegjet ital. „se non", veç — [194]) *xën*, nxënë, mësuem. — [195]) *çë mirenxie*, që foshnje. — [196]) *më duku*, m'u duk. — [197]) *ljer*, lindur. — [198]) *paul*, polli. — [199]) *shtonet*, këtu: lidhet. — [200]) *vetem*, vetvetiu. — [201]) *klitur*, venduem.

2) KËNKA E SPASME E BALËS

Nga Piesa e Parë

BALA

Mori, bilj, bilj e Ljaljës,
Mori e bukurëz e mbriturës,
Psé më siel ndë mon shkuam?
Njo, miégkula e érrët
Rogkomiset malj, malj ;
Diellit ljér maljit Gkropës
Tundet, kjésh' spati i humbët;
Po, si ti, i bardh, i thielët
Skjépi i kjélit të reshtet
Me një rréth të pa-sosur
I rrimët, si ninëza e jote
Ziarmit i paravérës
Çéljen gjith réhjezit,
E kamënoi hi-fitir
Véte é ljoset me ret
Gkëljan kënkës mëruame
Çë siel era për së largu.
Tas, kopiljëzat par-bréz,
Marr nka njera dor me dor,
Të thërrésënjën ndër Valet :

Pa-kuidés këmba e dieljmëvet
Bredhën rënd ndër kankjeljet,
Se kan zëmmërën tek-ti.
Se ti ljulje e hol e maljëvet,
Se ti e para e Vashërîs,
Ets atié, ku te haréa
Dérdhet ari i motit par,
E dhrossis zëmmërëzën
Ëndrës ëmbljës e mennatës !
Ljëja pljakut, ljeja Balës
Ljiset errëta, shtrushin ljumit,
Çë pataksur maljit egkër
Punon himën me përrenjët,
Si kufia ime e shkrét
Më punon è përvëljon
Me të moçëmet kuitima.
Di-zét hér i dimbrit
Ra mbi Honin e mbi Brinjën
E i pështroi e i sbardhëloi ;
E akjë her bljeruar arat,
Tek argkomazit e Fushës,
Çë kur mbljodhi dhéu i huaj
Të ikurit, pa-fanëmit,
E çë ahirea gkëzim,
Më ngkë shképti kësaj nat
Çë mbi trut m'u kumbis.
Kam te sit, e fljutaronjën
Viet, trima e punë të shkuame,
Si kur era nderron rét,
E përveshur è xarrisur
I përze me frimë e gjî.
Moti shkon i pa-ljojasur
Mbi te shkretin deljmer ;
Por mbi balët e ushtorit
Bien, si pljumb, këta-vo-dit,
Se me duart të ftohëta
Brënta varrit e shtinjën ;
E këta dit ljimontîs
Farmekosëme jam, Vash,
Si vëdékia, Balës
Psè ki krah, nani i njom,
Shumë her stëloi stilin
Nder ushtorët, è bëmat t'an
Shumë her me veljdim
Van ndër gkljuh të bukuravet

Nani ç'etsënj te shkrétira
E kjëntorva gjal è zi,
Fota e rivet më lje
I haruar nd'ankon.
Po ti vet (si rrëmb kjéli
Ljeth è ljeth dimbrit bushtër
Çion të mierin dëljmer
Siberr te Humbia e Lazit
E e gkëzon me oht è drit)
Ljipsiare këkjes s'ime,
Me mua vien nd'errësir.
E njato, përpara sivet
Kam buljèrët, të rrenkëtit,
Të vrërët è të heljmuar,
Si m'u dukën për-së-largu
Çiukat maljëvet harepsuar,
Kur nka deiti ju falja
Për-së-sparsëmi è më ngk'i pash!
Se ju, bilj motit math,
Hapët, nj' udhë lamparisëme
Ndër thelat e vitëravet:
Zulma j'uaj klje diel
Mbi jetën përmisëmen,
E ajo eshtrat ju shkëljkjen
Po si dieli edhe perënduar,
Se me ziarmë è me shkëndilje
Mbljon suvaljat trazuame.
Por ushtorët së duan héljme,
Së duam kljar... Ndo, ti e dafshe,
Embri jit më çeljën
Një përràlëz pljot ljot.

II.— [1]) *Ljaljës*, „Ljalja ish një horë ndë maljët e Morës, e vân t'i jisin (e shkuanë të banonin çë do t'Arbrésh ikur, kur Baljci i tréti, përzën Turkjëshit, u mbloth te Malji-i zi. Pas çë do (disa) viét, zoti i Ljaljës ish një Komnen: një kësih Komnen pât t'ish (që) Kauri, prindi i *Vashës e Ljaljës*, të tsiljës (për të cilën) fljet këjo kënkë." — [2]) *mbriturëz*, e mëritur, auktori përkëthen: melankolike. — [3]) *shkuam*, kaluar. — [4]) *rogkomiset*, rrëxohet teposhtë. — *malj, malj*, mal më mal — [6]) *dielit;* në dhanore si pas ital. „al sole"? na thomi: në diell. — [7]) *i humbet*, i thellë; gjithë frazën ndreqe: spati i humbët tundet, kjesh (në) diell ljer meljit Gkropës. — [8]) *i thielët*, i kthiellët. — [9]) *të reshtet*. të shtrihet. — [11]) i rrimët, i kaltërt. — ninëza, bebja e syrit, minza. — [12]) *ziarmit*, nga zjarmi. — *i paraverës* i prenverës. „Te paravera, te dita e Rëshait, isht zakon e Arbréshëvet te stolisënjën ljuljesh e kururësh diert e parathirat (dritaret) e nusëvet; e pra valet ven mbi réhjët e çéljënjën ziarmin e paravérës". — [13]) *çéljen*, ndizen. — *réhjezit*, kodrat — [14]) *kamënoi*, tymi. — *hifitir*, ngjyrë hiri, i thjermë. — [15]) *ljoset*, zhduket, tretet. — [16]) *gkëljar*, i gjashëm, që i ngjan, që i ngjan, posi. — *mëruame*, mjeruar. — [18]) *tas*, ja, qé. — *kopiljëzat*, vashat. — *paa-brez*,

„Vashat t'Arbrésha së njéthënjën (nukë ngjeshin) brez as sielënjëjn kez; por pljéksënjën (thurin) kështat me fluturaka (kordele) fitir-çeljur (me bojëra të hapëta). Brézi, kéza e shkjépi përkesënjën të martuamët". — [19]) *nka njera,* secila. — [20]) *të thërrésënjën,* të thërresin. — [22]) *bredhën,* këcen. — *kankjeljet,* këngët, po këtu me kuptimin „kécim, valle". — [24]) *e hol,* me kuptimin ital. „delicata": e ajthët. e njomë. — [25]) *e Vashëris,* emër kolektiv, si graris etj., për të thënë „e gjithë vashave", — [27]) *dérdhet ari...* koha e kaluar është gjithënjë koha më e lumtur! — [28]) *dhrossis,* argto. — [29]) ëndrës, dhanore për „në ëndren" si pas ital. „al songo". — [30]) Ljeja, lërja. — [31]) *ljiset,* lisat — *shtrushin,* zhurmën. — [32]) *pataksur,* duke u rrëxuar. — [33]) *punon,* bën hulli, brazë. — *himën,* shpatin, pjerrsinën. — [34]) *kufia,* mendimi. — [36]) dizet her..., dmth. se kishin kaluer dyzetë vjetë. — [38]) Honin...: „*Honi, Brinja,* Muzëkat, Gropa i Shtogkut, Pilia e të tiera janë gjith émbre çë t'Arbréshët, t'ikur kjelëtin te horët ku erdhën të jisin; e fjenden këtu e këtié, pse i kuitonjën Arbrin e katundet, nka u nisën Ashtu, si shkruati Virgilii, beri Eleni me Trojanet e t'ij, t'ikur ndër Haonët (Çiamët të sonëmet) Liber III Aeneid „*Procedo et parvam Trojam, simulataque mangis — Pergama et arietem Xanthi cognomine rivum — Agnosco Scaeaque amplector limina portae*". — [39]) *bljeruar,* nënkupto „u patën bljeruar". — [41]) *argkomazit,* ital. „maggese": disa prodhime që dalin në muej të Majit, ase ara a toka e papunuar një vit. — [43]) *pafanëmit* fatkeqët. — [45]) shkepti, shkrepi. — *m'u kumbis.* kuptimi i fjalës është „mbështetem", po këtu si pas ital. „posarsi"; na thomi: më ra. — *Xarrisur,* të hequra xvarë, nënkupto „ret". — [52]) i *pa-ljojasur,* i pakuptuar, ashtu siç thomi edhe na: s'e kuptova fare, aqë shpejt më shkoi koha. — [53]) *te shkretin,* të vetëmin, pa njeri. — *dëljmer,* bari. [57]) e *shtinjën,* e shtyjnë. — [58]) *ljimontis,* papunësije. përtacije. — [59]) *farmékosëme;* të hidhura. — [60]) *Balës,* dhanore vargjet 58—60 ndreqi: „E këta dit ljimontis, Vasha, farmekosëm jan Balës (për Balën) si vëdékia". — [61]) *i njom,* i ligshtë, i lodhur. — [62]) *stilin.* heshtën, patërshanën. [64]) *veljdim, lavdim.* — [65]) *vandër gkëljuh,* shprehja është ital. „corsero nelle bocche...", do të thotë se vajzat bisedonin. zinin, në gojë punët e tyre të shkëlqyera. — [67]) *zi,* si pas ital. „oscuro", i panjohur, i papërmëndur. — [68]) *fora,* guximi, krenija. — *e rivet,* e të rinjve. — *ljé,* më lë, më braktis. — [69]) *ankon,* në një cep, në një këndi. — [70]) *vet,* vetëm. — *rrëmb,* rreze. — [71]) *dimbrit,* në dimrin. — *bushtér.* mizor. — [72]) *çion,* gjen. — [73]) te *humbia,* te lugina. — [74]) *oht,* ngrohtësi, voksi. — [75]) *ljipisiare,* e mëshiruar, — [77]) *njato,* ja që. — [78]) *të rrenkëtit, të* fuqishmit. [81]) harépsur, të gëzuara. — [82]) *ju falja,* përshëndeta

„Këta fialj na kujtonjën zakonën e t'Arbreshëvet e Palaz Adrianit, se nka vit, ndë ver, hipin mbi Maljin e Trëndafiljëvet, e andai, pier Apoljes i faljëshin Arbrit e Koronit i Morés, nka u nisën të ditët e t'ikur, tue këntuar kënkën, çë zij fil:

O e bukura Morè,
Si të ljura (të lash) e më ngkë të pê! (Pash)
Atié kâm zotin tat,
Attié kâm zonjën mëmë,,
Atié kâm t'im vëlézër,
Atié kâm motrat t'ime!
O e bukura Moré,
Si të ljura è më ngkë të pê!

[84])*bilj, bijë.* — [85]) *lamparisëme,* të shkëlqyeshme. — [90]) *thelat,* thellësitë. — [91]) *shkëndilje,* shkëndija. — [92] *trazuame,* të trazuara. — [94]) *së duan kljar,* nuk duan të qahen, të vajtohen. — ndo, në, qoftë se. — *e dafshe,* e dashur. — [95]) *jit,* yt.

JOSIP SEREMBE (1843-1891)

Lindi në S. Kozmo (nji katund arbënesh i Kalabrís), më 1843. Përmendet si poet i urtë e me nji fantazi të ndezun. Në leximin e vjershave të Serembes, dallojmë nji art të hollë si edhe nji frymzim të vetëvetshëm, sëbashku me nji harmoní të vargut plot ndjenja. Serembe në vjershat e tij ka këndue, simbas rasës dashunín, miqsín, atdheun e tij, tue derdhë nji valë ndjenjash fisnike njerzore.

Ky poet ka kalue nji jetë plot me trazime, brenga e ngushtica ekonomike; ka provue aratín dhe udhtimet nëpër Europë e Amerikë, shum herë kambë, deri kur vdiq në S. Paolo të Brazilit, në vjetin 1891.

Kjo ka shkaktue që në vjershat e tij të përshkojë melankolija e jetës së poetit me plot vuejtje.

Serembe ka shkrue shum, por na nuk do të kishim trashëgue kurgjâ prej tij, po të mos kishte qenë i nipi, Kosmo Serembja, i cili mbluedh nja 39 nga vjershat lirike të t'ungjit dhe i botoi në nji libër të veçantë, më 1926.

KANGJELA E MAALIT PAARË

Gjegje vash kangjeelnë e paarë
çë të thot një djaal bulaarë;
Gjegje vash ti kiët kangjeele
ç'eshtë e butë porsi deele.
Ishte një e dielë menate,
dritmadhe, gazëgjate;
Doola jashtë e s'ish njerii;
kisha angime e jo gëzii:
E një vashezë u kërkoonja,
po hajdhaarezë u s'e çonja.

*

* *

Mesha e madhe njoo se bie
e nga qisha tuët i shtie;
Doola: vashazit çë vinin
qet e leer te qisha hinin.
As nje vash m'u duk e mirë
emosnjeera m'ipë dëshirë,
E këjo zëmer sherëtonnej
se ngë gjënnej çë kërkonnej.
Po këjo zëmer u gëzuua
kuër një vashezë u buthtuua;
Kuër te sheshi ajo vo shkontej
i terë sheshi dritësontej.
Lambarisin ata sië
çë së ruuanin ndonjeerië.
E si fjuturezë e lee
veej mbë qush e bênnej hjee.

*
* *

Kuër e ruuata e kuër e pash
„Saa e bukur!" mbajt' u thash.
Çë atë heer së pat pushim
kië i mjeeri shpirti im.
Dit e nat une e kultoonjë;
nat e dit e dëshiroonjë;
Posi hjeeza pas i rrië
edhe e ruuanjë me dashurië;
Kuër më ruuan e më ve ree,
ndienjë të madhe një haree.
E kuër fjaalëzen më prier,
të Parrajsit hapen dier;
Kuër më ruuan e kuër më fjet,
më hynë te zëmra një shydçet.
E kuër vjershin ajo shtije
duket se më vjen të bije!

*
* *

E kuër gjuumi praa më ze
u mbë paq së mund të fje:
Më vjen nd'ender m'ata sië
çë fëshehtë kaanë magjië
Se më do mirë ajo më thot
edhe nxier dië pika lot:
Praa te veshi më rrëfien

se saa maal për muua ndien:
Asaj doorëzen u ngas,
buuzë me buuzë asana fjas;
Edhe mesin ja shtrëngoonjë:
duke e puthur u gëzoonjë.
Praa si nj'ender vete shkon,
po te zëmra më qëndron.
Kush e dië ndë kupëtoove,
ndë se maalin ndilëgoove?
Kush e dië ndë tina fjaau
maali e zëmëren t'e ngaau?
Me gjith zëmer u të duua
përse fort pëlqeve muua.
Ti me muua ni vashezë eeja
se të duua si vet heeja.
Bashkë e shkoomi te kië dhee,
si ndë lip, si ndë haree.
Rrimi bashkë ndë djalërië
rrimi bashkë ndë plakërië.

Shënime:

Bular-i = fisnik. — ***angime*** = ankime. — ***gëzii*** = gëzim. — ***hajdhaare*** = e përkëdhelur, e dashur. — ***njo*** = ja, qe. — ***nga qisha truët i shtie*** = çoj mend, më shkojnë mend te kisha. — ***leer*** = me të lehtë lehtazi. — ***shërëtonej*** = psherëtinte, shamtinte. — ***ngë gjënnej*** = nuk gjinte. — ***u buthtua*** = u duk, pa; ***buthtohem*** = dukem, dëftehem. — ***ruanin*** = shihnin, shikonin. — ***e lee*** = e lehtë. — ***mbajtë, mbajt'u*** (nga: mbi ate) = përnjiherë, sakaqë. — ***më prier*** = më kthen, më drejton. — ***shydçet*** = shigjetë . — ***dilëngove*** = kuptove; ***dilgoj*** (nga lat. intelligere) = kuptoj. — ***fjaau*** = foli. — ***lip*** (greq.) = hidhërim, idhnim.

JOSIP V. RELA

Lindi me 16.IV.1895 n'Arbënesh të Zadres, në familje të vorfun bujku me shum anëtarë. Josipi ka qenë fëmija i tetë i Nikollë Relës, i cili âsht marrë me punimin e tokës. Me gjithë se të vorfun, prindët e Josipit, mos me i lanë edhe fëmijt mashkuj që kur të rritën të jetonjë shum mâ keq se prindët e vet, të pashkollë, vendosën me i shkollue ose me u dhanë ndonji zanat?

Josipin, e dërguen në shkollën normale, e mbassi muer maturën u emnue si mësues në Drazë të Supetarit, n'ishullin Rab. mandej u transferue në Vinjerc, Zadër, mandej në Kashtel Novi, Svijanë e Sllatinë të rrethit të Splitit, ku shërbeu deri në ditët e shlirimit.

Gjatë luftës së parë botënore pushteti austrijak e dërgoi Josip Relën në Mal të Zi — Plavë, Gusi, — e mâ vonë në Priftën e Trijesh, rreth i Tuzit, ku austrijakët hapshin shkolla shqipe me qëllim propagande. Populli i këtyne vendeve nuk kqyri me sy të mirë hapjen e këtyne shkollave, mbassi e kuptoi qëllimin e tyne, prandej këto u mbyllën mbas nji kohe të shkurtë, pra edhe shërbimi i Relës në to nuk zgjati shum.

Mbas Luftës së dytë botënore, prej Sllatine Rela u transferue në Preko të Zadrës si mësimdhanës në kursin pedagogjik e mâ vonë u emnue si drejtor i shkollës normale të Zadrës, drejtor i theatrit populluer e mâ vonë si drejtor i internatit të shkollës normale. Në vjetin 1950 duel në pensjon.

Rela filloi me u marrë me shkrime, v j e r s h ë z a , qysh se kur ka qenë nxanës, por veprimin e parë serioz e ka fillue gjatë qëndrimit të tij në Mal të Zi me dramën „Të mbetunt peng" (Taoci) të cilën nuk e kreu, e si atê ashtu edhe çaklat e tij të vorfuna ia muerën Hungarezët kah mbarimi i Luftës së parë botënore me rastin e kalimit të tij prej Gjekenjeshtës në Koprivnicë.

Si mësues Rela âsht marrë me sqena diletante e fëminore, kështu që në vjetin 1920, në Zadër, shkroi dramën dyaktëshe për fëmij: „Jožinov kaiš" („Rrypi i Jozhës"?) me përmbajtje

nga jeta fëminore në Vinjerc. Kjo pjesë ka qenë komponue prej muzikantit të ri Shime Deshpalit, por kjo pjesë âsht zhdukë tue kalue prej dore në dorë. Në vjetin 1937 ka shkrue komendin dyaktëshe: „Deri në tetë ditë", me 1938 i dha fund dramës triaktëshe „Provat", në vjetin 1942 shkroi trembëdhetë pamje nga jeta e vendasve me titull „Pamje lufte" si dhe pesëmbëdhetë vjersha me titull „Kunorat e lavdís së vendit t'im", disa prej të cilave janë botue në revistën e Zadrës gjatë vjetit 1952/1953.

Mbas shlirimit Rela u këthye në vendlindje, n'Arbënesh, mbas 25 vjet qëndrimi përjashta. Qe shka thotë Rela për këtë periudhë:

— Tue pa se vendasit e mij, arbëneshët, nuk dijtën me u orientue në kushtet e reja, tue vû re se po humbë e po zhduket dialekti ynë shqiptar, këjo gjâ më shtyni me u përpjekë të shkruej dishka në gjuhën t'onë të bukur (ndonse të vorfën), dhe t'ua këthej kështu bashkëvendasve të mij besimin në vetëvehte, besimin në jetë, besimin në socjalizmin u përpoqa me e ngjallë dashunin për gjuhën e vet, për vendin e vet dhe për ardhmënín e vet mâ të bukur. Kështu lindi „Martesa", dramë katëraktëshe, e botueme në revistën letrare „Jeta e ré" në vjetin 1952. „Martesa" flet për jetën dhe zakonet e arbëneshve t'anë kah fundi i shekullit XIX dhe në fillim të shekullit XX. Mendojshim me e bâ si operetë, por kishte shum pertubacjone (?). I trimnuem me suksesin e saj, në vjetin 1952 mbarova dramën triaktëshe „Kungulli", të botueme gjithashtu në revistën „Jeta e ré" në vjetin 1953.

Qëllimi i Relës me dramën „Kungulli", ka qenë me përshkrue jetën e arbëreshëve, me dashje që ndër njerëzit të zhvillojë ndershmënín, burrnín dhe mburrjen e cila po prishet mjaft (mendohet për arbëneshët e Zadrës).

Drama e fundit e Relës âsht „Nita" Botue në „Jetën e ré" nr. 1/1954 që flét për jetën dhe zakonet e arbreshëve të parë të vendosun në Zadër, e që autori mendon se kjo âsht drama e tij mâ e suksesshëme gjatë periudhës që ai merret me shkrime.

MARTESA

Melodramë në katër ndodhina

Në kujtim të gys të natës —

P u n o j n :

TATA — puntori i pasun	46 vjet
NANA — grueja	42 vjet

SHANDROA — i biri	23 vjet
EFA — nusja	20 vjet
VANDA — e bija	18 vjet
SKENDRI — i biri	5 vjet
MAKU — miku i Shandros	26 vjet
PIMI — puntor i vorfun	22 vjet
MINOA — miku i Pimit	21 vjet
KUMBARA — njeri i poshim	50 vjet
LENA — e bija	20 vjet
DILLA — mikesha e Lenes	19 vjet

Darzmort, vajzat, djelmët, fmija
Puna ndodhet në Arbënesh rreth 1890

NDHIMI I PARË

Udha për Pus të Madh. Poet „Stolli i Zonjës", „mocira" me pipa; mo larg gardnjet afër udhe për pus.

Afër pusit plepi i madh.

Kaptimi i diellit. Puntort kthejn pe fushat. Vajzat, njanady shkojn me „kaba" nër sjetulla në Pus të Madh për uj. Ato flasin, sullacaten, qeshen. Tjerat kthejn me uj e shkojn mo shpejt.

POUMA E I

PIMI: (me shot në kra, kthen pe fushat tuo këndua):
Në notje edhe para drite
Në ty mendoj!
Në pun kur vet i shkreti nisem
Ty të këndoj:
Për ty kam me u mundue
Vano, për se të dua!
Me ndjers në ball, e me shot në dora
Vet ty të poj;
Në fusha të vorfuna të mija
Ty të këndoj:
Me mbet djoll kam me u sua,
Vano, për se të dua!
Në mbromje i munduoshim mas darke
Nuk t'aroj!
i vetum kur me fllet u çitem
Ty të këndoj:
Me ty vet kam me u lua,
Vano, për se të dua! (shkon).

POUMA E II

(Tata, njeri i fort, i bukur i veshun, e „Kumbara", njeri i poshim, mo i forfum, kthejn pe fushash).

TATA: Silli ësht moj djall?

KUMBARA: Noj, çish prbiu?

TATA: Noj, çish këndoj ....

KUMBARA: Më baet se ësht i biri i Bengës.

TATA: I Bengës të ndyem? ... I ati i ko ken njeri i mirë ... pak i vorfun.

KUMBARA: E Pimi, i biri ësht djal i mir. Në shpi s'ko por nanën të vetum.

TATA: Më baet se nuk ësht puntor i mir, kur tue këndua shkon në shpi.

KUMBARA: Jo, kapitan, afër mee ri. E njo fort mir ... shum er punon naj mua ... I vieshim djall ...

TATA: Nuk ta begenitnjesh, kumbar ... Njeri i munduoshim nuk këndon ...

KUMBARA: Jo, kapitan. Djalli i Bengës të ndyem nuk ësht si tjer djelmoçat. Në punë i shton të gji, e në mbarim i pari e ze kangën.

TATA: E si jeton? Si përbi? Si mbetën gjoll?

KUMBARA: Ashtu, ashtu ... Pak dhe ko. Punon t'uojve. Matet si di, ko pak ... Detyra, nuk jo e kanda ...

POUMA E III

SKENDRI *(nget me rath para tate)*

SKENDRI: Tate, tate!

TATA: O, trimbi jem i vogël ...

SKENDRI: Trimb.. si Pimi... (ulet me kap rathin)

KUMBARA: So vjet të ko?

TATA: E gjashta jo. (Skendrit) Ama dorën.

SKENDRI (Në nji dorë e mbon rathin, e tjetrën ja shtrim tatës): Ajme! ...

KUMBARA: Shkoni me të mir!

TATA: Të lom të mir! (Doen e shkojn).

---

shot — shat-i
notje — nate-a; nadije = nadja
djol — djal-i
lo (*m'u lo*) — me luejtë
pe — prej, nga
e njo — e njoh, e dij
shton — kalon
përbin — kalojnë; perbijnë
uojve — të huojve; tjerëve

POUMA E IV

(Prbin dy vaza me kaba për sjetulla tu u qesh, mos sosh Lena e Dilla)

LENA: Dilla, Dilla! Pritum! Diq kam me të gaxua.

DILLA: Shko, vlizu! Von m'o! Plaku më ko me sho

LENA: Prit, bona. Nuk të digjet darka.

DILLA: E goti m'o darka, por s'kam uj për dark.

LENA: Dje kam ken në fusha... e... e kam folë me Makun të Luçit... e, a di çish me ko than?

DILLA: E çish „të urt" ko mujt me të than?

LENA: Më ko than, se s'të mirte për kurgja në jet... ha, ha, ha.

DILLA: Ajd në mut ti e aj! Çish më ko ritë mua për te. Tek to ty, mere ti! e ashtu kurkush nuk po të shigon.

LENA: Makun se do?... Ma Pimin të Bengës e dojne, a?

DILLA: Të lus, mos arço fjalë. Gji jeta po di se ësht namorat në Vanon të Kapitanit...

LENA: *(frk):* Nuk ësht e vërteta!

DILLA: O,... ashtu po ri puna?

LENA: Si po ri puna?

DILLA: Par ke than, se Pimin e dojnesh un, e tash po poet kuj i po drydhet zembra.

LENA: An çish? Kur të më donte, me gji zemër shkonjesh mas si.

DILLA: E... „kur të donte..."

LENA: E përse nuk munte me më dash?

DILLA: Përvete at, e jo mua. Aj ko me dit mo mir se un.

LENA *(në mendime):* O, Zonja jeme, po bukur kente...

DILLA: Po të thom: I qe pe krenit. I mort ko dall mas Vance... *(shigon mbrapa):* Aje, ik, ikna. Tuk ësht. Do të na ko ndie... *(Ikën para në pus)*

LENA: Ku ësht, nek e poj... *(Ikën e ajo).*

POUMA E V

PIMI e MIMOA *(afroen kodal)*

MIMOA: A i ke po noto dy?

Ajme — eja të shkojmë
vet ty të poj — vetëm ty të shoh
gaxua (me) — me kallxue, me tregue
ësht namorat — âsht dashunue *(it. è inamorato)*
bona — e mjera
noto — ato

PIMI: Po, i pova.
MIMOA: Bënjësh bé, se të dya kan foll për ty.
PIMI: Kush jetës ja mrshillte gojën?
MIMOA: E vërteta ësht. Ma prap, nuk donjesh se follë për mua gji katundi...
PIMI: Ater?
MIMOA: A di si t'o: Dikush kështu, dikush ashtu, njani këta, tjetri ata...
PIMI: Mos e priz në giat.
MIMOA: Më mer vesht. Un nuk thom s'e ti s'e miriton Vanon, o, s'e s'je i kapac me mbo, o mo mir, si i thonj sheknisht: „hraniti i od zla braniti"... Van, ata të soj... ata s'ta japin. — Fort të nallt jan... Shum të mëdhej mboen. Ti je për ata i vogëll, i vorfum, i shprazët...
PIMI: Ndall.i, ndallu. Ke vot shum në giat, gati si ato në komp.
MIMOA: Kam dasht me të shti para sysh...
PIMI: Gji ata un e di vet, ma e ke arua nji pun...
MIMOA *(Do diq me than...)*
PIMI: Mos ma kput fjalën... Ti ke arua... se un Vanon e dua!
MIMOA: Di, di, ma...
PIMI: Lee, Mimo, ata! — A më je mik?
MIMOA: E nuk e vllo. —

POUMA E VI

(Ata e Vanoa me „kaba" nër sjetulla. Kur i pou, u ndal ni moment, afër shpejtoj).

VANOA: *(Tue shkua)* A po bjesedoni?
PIMI: *(Vetit):* Vanos...
MIMOA: Adio Vano! Ku po nget ashtu?
VANOA: Presh kam *(shkon per uj).*

POUMA E VII

MIMOA E PIMI

MIMOA: Tek to, na.
PIMI: Mir. Të poveta: „a më je mik i besës?"

---

bënjesh bé — bâj bé, të përbetohem
Presh kam — po ngutem, s'kam ngê.
kapac me mbo — me qênë i zoti me bâ, me qenë në gjendje me bâ.

MIMOA: Bë kont në mua si në vete!
PIMI: Mir. Ea kan. *(E shpje në njon e fllasin nër zo. Deri ata fllasin, përbin dy vajza tu u qesh' e sullacat për uj)*
MIMOA: Mir! Pat bes! — Tash më dyet me vot. Kam diq pun naj Kumbarën.
PIMI: Shko. Un mbes edhe pak këtu.
MIMOA: Me shpndet!
PIMI: Me shëndet kjosh! *(Japin dorën).*

POUMA E VIII

(U ngrys. Pimi e gjet nji vend në „kant", e zue kangën).

PIMI: Dje e nesër si e sot
Me këndua un nuk t'aroj.
Dje e sot e deri mot,
Me të dash un nuk mbaroj.
Vano, i vorfum jam,
Vano, un gjoja s'kam.
Me ty, Vano, un mallnje rxoj,
Për ty, Vano, në fer un shkoj!
Me këndu, m'u qesh, me kjo
Për sy të tua, un nuk të rej,
E engjullin muj me vro
Deri zembrën mos ta thej!
Vano, i vorfum jam...
— — — — — —

POUMA E IX

PIMI, LENA E DILLA (m a n d e j) VANOA

LENA *(Tu shkua)*: Ajme, kemi vonua. Më vret pllaku.
DILLA: Thuoj, se s'ko pat kush me të dimua.
LENA: E, kur të donte me më zan bes!
DILLA: Gji më baet diq ko m'u ndodh sot... *(Shkojn para kodal, e nuk poen).*
VANOA *(Me kabà në krujë, shkon mo frk)*
PIMI *(Dell pura soje)*: Vano, ndallu.
VANOA: Lem në paq, presh kam.
PIMI: Ndallu, nek të thom dy fjall.

---

bë kont në mua — mundesh me u mbështetë në mua
dor — dorë-a; *dort* — duert
me kjo — me qajtë

VANOA: Tjetrën er, von sot jam.
PIMI: Sot të dyet bash me mbet!
VANOA: Në dark po më presin sot puntort.
PIMI: Sot mo zembra pllot me zjarm.
VANOA: Ujt puntort në shpi nuk më kan.
PIMI: Gji ujt të jetës nuk ma ndallin zjarmin të zembrës. *(Dell para soje. — Poen Lena e Dilla si po shigojn).*
VANOA: Tash më lisho!
PIMI: Jo, mos shko!
VANA: Sh' t'o'ndodh sot?
PIMI: Po të dishroj shum mot!
VANOA: Çish po thua?
PIMI: Un të dua! (D o m e p u t h)
VANOA: *(U priq mbrapa e në ta u shpraz kabaj me uj në Pimin):* Mba çish ke kërkua!
LENA: Bash m'o kanda se kam po!
DILLA: Ha, ha, ha, ha — ho, ho, ho!

POUMA E X

MAKU (O r d h i): Tuk më jan vajzat — Ho, ho, ho! —

Kaba-i — buril, kënatë druni (për ujë), bucelë.
nek — po të, nëqoftëse
dyet — duhet
mo — mâ; *m'o* = m'âsht, (m'osht-Kosovë)

ZANI I T'BIRUMIT

I vetun jam. Si barka n'detë i birum...
Po gji onah tjetës[1]) me 'era[2]) i shtypum...
Me gjifar emnash të mbarjes jam i thirum,
Pe kërkee i dashun, as pe kee i lypum...

Gjithvar punësh kam punua un si qeni...
Mundët, ndjersin m'i kethejti vetum — dheni...
Dheni...? Dheni tem, gaxom, nanë, ku'sht, ku?
Zanin të fjalës jote kush ma ko me pru?

---

[1]) *të jetës* = të botës
[2]) *me'era* = me erna, stuhi

O, nanë, e ku më je?
Syt të tua kur s'i pova...
O, nanë, pse më ke lé?
Prenden jote kur s'e njova!

Ol, ti, nanë, s'je su tierat nana jan?
Pe zembre kur të dola, zembrën s'ma ke dhan?
Ol, nanën të vet — gjindja — dyet shum me lutë,
Deri zembrën je ndien, e dorën të butë? —

Këtu rrasat un i prita, pos s'i dojsha:
Me dhamb, si gjarpni, deri sot e projsha
Emnin të dridh[3]) e faqen, gjakun të thiesht
E gynë: Dyqindnjizët e pes vjet s'kam esht!...

O, nanë, e ku më je?
Syt të tua kur s'i pova...
O, nanë pse më ke lé?
Prenden jote kur s'e njova!

Nan' nanë! A më ke le motr' e vllazni:
O, për fat të keq, nuk jan motra as vllazni:
Kur vllaj i tyne kaç mot zanin po e pret;
Kur vllajn të tyne kështu p'e lëshojn me tret...

I vetum jam, o nanë! Shum mor po pres...
U dolla fort. Frym mo s'kam... Po tres, po tres.
Në kambë s'po muj. Zembra m'u ngri, dora — tho.
Me dek më dyet po të njoth, po me të po...

O, nanë, e ku më je?
Syt të tua kur s'i pova...
O, nanë pse më ke lé?
Prenden jote kur s'e njova!

Zadër — Arbënesh, maj 1951 *J. V. — RELA*

[3]) *të dridh* = të dlirtë, të pastër;

RILINDJA KOMBTARE E POPULLIT SHQIPTAR (1878-1913)

Lëvizjet kulturore dhe letrare

Megjithëse prodhimi letrar i shkrimtarëve të vjetër të letërsís shqipe, ka mâ së shumti vulën fetare, vendase dhe të veçueme, prapseprap, na tue e studjue ate mundemi me pasë nji pasqyrë të qartë të zhvillimit të gjuhës shqipe nga nji anë dhe të forcave letrare nga ana tjetër. Këto nuk janë pa randësi, sepse paralajmojnë qenjen e nji gjuhe të nji populli me tradita, zakone, folklorë dhe historí të vetën në Ballkan.

Mandej, veprat e vjetra të shkrimtarëve shqiptarë përbâjnë nga nji anë, nji pasqyrë të zhvillimit të vetëvetishëm e të lavrimit sistematik të gjuhës shqipe gjatë shekujve XVI, XVII e XVIII, e nga ana tjetër nji trashgim relativisht të lashtë të përpjekjeve të Shqiptarëve për kulturë e art.

Këto vepra u banë mâ vonë me të vërtetë hallka historike për zhvillimin e letërsís shqipe.

Revolucjoni françez (1789), që mbante në gjiun e vet edhe xixen e parimeve kombtare, depërtoi jo vetëm n'Europë — Ballkan, por edhe në vetë Turqín. Mâ së pari vehet ré në shtetet fqîj të Shqipnís nji lëvizje e fortë kombtare, e cila kunorzohet me shkëputjen e këtyne popujve prej sundimit otoman dhe në formimin e shteteve të tyne të pamvaruna. Shqiptarët të shpërndamë gjithkah nëpër Ballkan i kanë ndjekë me interes lëvizjet, kryengritjet dhe luftat e popujve vllazën të Ballkanit dhe janë frymzue dalngadalë me parimet e luftës për pamvarësín e vet. Inteligjenca shqiptare, që n'ate kohë ishte pjesa mâ e ndritun në luftën kundër okupatës turke, filloi me mbjellë farën e dashunís për atdhe, kombsí dhe gjuhë, e nga ana tjetër me mbjellë urrejtje kundër shkelësit dasís fetare, krahinore e tjera. E përnjimend këto mendime kjo frymë nisi të depërtojë nëpër zemrën e popullit shqiptar dhe i shtyni ata me mendue për gjendjen e tyne si komb, edhe si popull që duhej të fitonte pamvarësín e vet. Tue kqyrë

sod letërsín shqiptare të Rilindjes, shofim se ajo ka vulën e luftës për shlirim. Kjo âsht e natyrshëme kur të mendohet se vetëm Shqipnija rrënkonte endè n'atë kohë prej shtypjes otomane. Njerzit e mendjes dhe të pendës u çuen dhe shkrimet e tyne, prodhimin e tyne letrar ja kushtuen kësaj çashtje-je. Sod veprat e tyne pa marrë parasysh vollumin, vleftën gjuhësore, alfabetin — janë nji kushtrim nxitës për shlirim — ashtu si mâ përpara kishin bâ letrarët dhe shkrimtarët e popujve të Ballkanit. Shqiptarët në këte luftë nuk qenë vetëm, por u ndihmuen së jashtmi nga kryeqytetet e ndryshëm të Ballkanit dhe të vendeve tjera. Këto ndihma nuk kanë qenë spontane, të rastit dhe të parandsishëme, por rrjedhim i bu-çitjes së ndjenjës për lirí, i dashunís për njani tjetrin dhe i urrejtjes kundër anmikut të përbashkët. Popujt e Ballkanit i dhanë ndihmën e vet popullit shqiptar, tue pranue në gjiun e tyne puntorë të gjuhës, revolucjonarë, luftarë të drejtpër-drejtshëm, letrarë — vetëm e vetëm për me i ngjitë dorën këtij populli të vogël fqî për me u shlirue.

Për popujt tjerë të Ballkanit, të shliruem para Shqipnís nga zgjedha turke, vazhdimi i sundimit turk në Shqipní, përbante nji kërcnim të përhershëm edhe për konsolidimin e pamvarsís s'atyne shteteve.

Këto lehtsina morale e materjale ishin të njij vleftës së paçmueshëme, sepse, mbas periudhës së shkurtë të tolerimit të parë, reaksjoni turk nuk vonoi me bâ mbrenda kufijve të perandorís së vet, të pamundshëme çdo fushatë t'organizueme për lavrimin e gjuhës shqipe dhe për zgjimin kombtar të Shqiptarëve.

Shofim, pra, se qytete të ndryshëme në Ballkan dhe jashtë bâhen votra të luftës për pamvarsín kombtare.

Tue i gjykue veprat letrare nga kjo anë, nuk na habit puna që shkrimtarët shqiptarë të Rilindjes kanë synue me shkrimet e tyne drejt rritjes së ndërgjegjës kombtare, kanë sulmue pushtuesit e nganjiherë kanë rá edhe në kërkesa të teprueme dhe shovenistë.

Mâ në fund veprat e shkrimtarëve dhe vjershtarëve të Rilindjes shqiptare nuk janë gjithmonë në naltësín e duhun letrare, kajherë lanë mjaft me dëshrue përkah vlefta esthetike. Kjo spjegohet me ate që këta shkimtarë janë gjetë para vështirësinave shum të mëdha, qoftë nga puna e gjuhës, qoftë përkah nevoja imediate për me shkrue. Ata atëherë janë kënaqë që veprat e tyne të lexoheshin prej njerëzve të kulturuem përvujtnisht vetëm e vetëm të përhapej dashunija për gjuhën e urrejtja kundra pushtuesit.

Tue u gjykue letërsija shqipe e Rilindjes përkah ana e luftës për shlirim çdo vepër e çdo shkrim ka shpjegimin e vet të logjikshëm për qëllimin dhe daljen e saj në dritë. Nji popull që âsht i përçamë prej dasinave shekullore fetare, krahinore, sundimit të bajraktarëve e feudalëve tjerë, kërkon medoemos, në rend të parë, zgjimin e ndërgjegjës kombtare, ndoshta edhe tue e teprue, vetëm e vetëm për nji luftë frontale kundra errësinës dhe shtypjes.

Kjo luftë nis mâ së pari me formimin e shoqnive të ndryshëme — shoqní që i kishin caktue vehtës për detyrë hudhjen e gurëve të parë për ngritjen e ndërgjegjës kombtare, e kjo mâ së pari kërkonte pra përhapjen e idés kombtare me anën e fjalës e të shkrimit, kërkonte rishthemelimin e nji kultureje nacionale të mbështetun në gjuhën dhe alfabetin shqip.

Zani i parë i kësaj lufte ndihet mu në qendër të Perandorís otomane, në Stamboll, me formimin e shoqnís „Drita" — me 1879, nji vjet mâ vonë mbas Lidhjes së Prizrenit. Me këte nis të lëvizi Shqiptari për shlirimin e vet. Nis realizimi i andrrave shekullore për nji atdhé të lirë, pa dasí fetare dhe krahinore. Kjo shfaqet dhe me karakteristikën e themeluesave të shoqnís „Drita", që kanë qenë nji muhamedan, nji orthdoks dhe nji katolik: Sami Frashëri, Jani Vretua dhe Pashko Vasa.

Ushtima e formimit të kësaj shoqnije, që i kishte vû vehtës si barrë trajtimin e alfabetit të gjuhës shqipe, muerr hov edhe në vendet tjera ku kishte Shqiptarë. Puna që kjo shoqní e filloi veprimtarín e vet me vendosjen e nji alfabeti, ka qenë se shkrimtarët e deriatëhershëm shqiptarë patën përdorë alfabete të ndryshëme që paraqitshin të meta dhe ishin pengesë e madhe për përhapjen e kulturës.

Vepra e parë e shoqnís „Drita" të Stambollit qe abetarja: „Allfabetare e gjuhesë shqipe" (1879) dhe nji rregullore: „Kanonismë e shoqërisë të shtypuri shkronja shqip" (1879) dhe mâ vonë botimi i së perkohshëmes „Drita" e drejtueme prej Petro Pogës dhe Naim Frashërit. Mbas kësaj u botuen edhe vepra tjera, të cilat në përgjithësi janë rrjedhim i shoqnís „Drita" të Stambollit.

Shoqnija mâ e vjetër mbas kësaj, âsht ajo e Bukureshtit po me emnin „Drita" — që zhvilloi nji aktivitet të madh përsa i përket botimit të librave dhe fletoreve në gjuhën shqipe. Mâ vonë u themelue shoqnija „Dëshira" në Sofje, e cila pati edhe shtypshkrojën e vet „Mbrothësija", n'Egjypt shoqnija „Vllazerija shqiptare" dhe n'Amerikë „Vatra", e cila qe përmbledhja e shoqninave të mapër-

parshëme: „Besa Besën", „Flamuri i Krujës", „Shoqërija kombëtare" dhe „Dallëndyshja". Shoqnina të këtilla u formuen edhe në Shqipní qysh në vjetin 1885.

Ndër këto shquhet shoqnija „Bashkimi" e Shkodrës, e cila qe e përbâme thjeshtësisht prej antarësh të klerit katolik, me përjashtim të Luigj Gurakuqit. Kjo me veprat e veta dha shum për zgjimin e ndjenjes kombtare. Mbas kësaj shoqnije, po në Shkodër, u themleue „Agimi". Me gjithë themelimin e shoqninave të ndryshëme, prap ka egzistue lufta për vendosjen e nji alfabeti të përbashkët në gjuhën shqipe gjâ që u vendos në kongresin e Manastirit (Bitolit), me 1908.

Shfaqjet e ndryshëme të veprimtarís kulturore e kombtare, pos shoqninave janë edhe fletoret, revistat dhe librat e botueme si jashtë ashtu edhe në Shqipní.

Nga të përkohshëmet janë për t'u përmendë gazeta „L'Albanese d'Italia" (1849) dhe „Fjamuri i Arbërit" (1883-1887) të drejtueme nga De Rada, „Albania" (1897-1909) që drejtohej prej Faik Konicës, „Kombi" n'Amerikë dhe „Hylli i dritës", botue me 1913. Këtu u numruen vetëm të përkohshëmet dhe revistat mâ kryesore, sepse të këtilla u botuen me shumicë në vende të ndryshëme.

Veprat e shkrimtarëvet shqiptarë të Rilindjes mâ tepër se gjuhë e letërsí, pasqyrojnë luftën për lirí e pamvarësí të nji populli të dergjun shekuj me rradhë nën shtypjen otomane.

KONSTANDIN KRISTOFORIDHI
(1827-1895)

Kostandin Kristoforidhi lindi dhe vdiq n'Elbasan. Mësimet i ka bâ në gjimnazin Zozime të Janinës, të naltat në Maltë dhe në Londër. Kristoforidhi, kur ka qenë në Janinë i ka mësue shqipen albanologut të njoftun austrijak J. G. Haln. Ma të shumtën e jetës së tij e ka kalue tue kërkue jashtë, ku edhe âsht martue me nji Greke, në Tunis. Në Shqipní ka qenë si mësues i greqishtes në Tiranë dhe Elbasan, por gjatë kësaj pune u ka mësue nxanësave, tinzisht, edhe shqipen.

Kristoforidhi merret si nji nga puntorët mâ të mëdhej të gjuhës shqipe. Ai për mâ se 20 vjetë, pa u lodh kërkoi e mbluedh, katund më katund, si në verí ashtu dhe në jug, fjalët dhe frazeologjín popullore. Posë kësaj përkëtheu në shqipet librat e shêjta, tue qenë i paguem prej shoqnís biblike të Londrës.

Vepra në të cilën Kristoforidhi spikat jo aq si shkrimtar se sa njoftës dhe lavrues i fellë i gjuhës shqipe, âsht Fjalori shqip—greqisht me 40.000 fjalë, botue mbas vdekjes së tij, me 1904 n'Athinë. Ndër veprat tjera përmendim: Gramatika e gjuhës shqipe (1882), kjo ka randësi të madhe sepse hyn në studimet e para të gjuhës shqipe. „Gjaja e malsorëve" ka vleftë jo vetëm si tregim i parë në gjuhën shqipe, porse edhe për ate që âsht shkrue në të tri dialektet kryesore të shqipes dhe që âsht e pasun me frazeologjí thjeshtë popullore, tue qenë e mbushun plot synonime. Thjeshtësija me të cilën âsht thurrë ky tregim na ban me mendue se Kristoforidhi, ndoshta, këte e ka nisë për fëmij.

Kristoforidhi ka pasë studjue edhe shkrimtarët e vjetër, Budin dhe Bogdanin, prej këtyne ka mësue shum, por ka trashigue edhe njifarë arkaizmi n'orthografí. Kristoforidhi ka qenë nji gurrë e madhe mësimi për shkrimtarët e mâvonshëm të Rilindjes. Mâ shum se ke të gjithë, ndikimi i tij shihet te Naim Frashëri.

Fjalët e frazat që mbluedh Kristoforidhi dhe që i botoi në Fjaluer kanë qenë mbështetja për punët e ardhshëme kësisoji. Përkëthimi i librave të shêjta që bani Kristoforidhi, nuk

luejti rrolin, që kishte mendue ai për zgjimin e ndjenjës kombtare, sepse hynë në përdorim dhe u përvehtësuen shum vonë.

Kristofordhi me punën e vet âsht mundue me kontribue për formimin e nji gjuhës së mesme në dialektin e Shqipnís së mesme.

Kristoforidhi përpos veprave që muerëm mâ naltë, ka shkrue edhe shum libra shkollore, si: „Jetëshkronja e njerëzve ndriçim", „Sistema diellore" etj. të botueme e të pabotueme.

Kristoforidhi âsht nji nga patriotët e parë të shekullit XIX dhe me te fillon Rilindja në Shqipní.

GJAJA E MALSORËVE [1])

Mark Shalëgjati u ngre në kambë e tha:

— Pa ndëgjoni, o gjahtarë, rrethonie pyllin qi keni përpara, qarkonie dendun, mos të na shpëtojë gjâ e gjallë pa vramë; zini pritat gjithë secili [2]) pre jush e qëndroni njizet e pesë hapa kambësh [3]) larg njeni-tjetrit [4]); mos shtini mb'ijë se vritni shoqi shoqin, po shtini drejtë. Lëshoni qent e langojt ndë [5]) pyll të binë mbas erës, e të çojnë egërsinat nga strofqet, ende kur të ndëgjoni zan' e trumbetës së parë, asaj trumbetës së madhe prej brinit të kaut qi kam me i ramë unë [6]), atëhere zbrazni pushkët të gjithë përnjiherë, e ndërseni qent, këlthitni me zâ të trashë qi të tremben egrësinat e pyllit e të dalin jashtë, ende mbë ç'anë t'ia mbajnë, epuni zâ shoqi-shoqit tue i ramë trumbetës. Shkoni pra, e zini pritat, e mos lu-

---

[1]) Me qëllim që të shkruejë dialektet e ndryshëme të Shqipnís që ai i njihte mirë (taskënishten, dialektin e Shqipnís së mesme dhe ate të Shkodrës) dhe qi të mpiksi në shkrim disa fjalë e të foluna — K. shkruejti tregimin *Gjahu i malsorëve*, ku flitet për nji gjah të madh rrazave të Tomorrit. Tregimi nuk âsht tërheqës e i gjallë vetém për gjuhën e tij të hieshëme, po edhe për dialogët e bukura dhe humorin qi e përshkon aty—këtu. Asht i pari tregim në literaturën tonë dhe e para përpjekje për nji prozë artistike. — Dialekti i pjesës së botueme këtu, âsht ai i Shpatit t'Elbasanit, mâ fort se i Elbasanit vetë. Ka disa përziemje shkodranishte të ralla dhe ndonji formë toskënishte, qi edhe përdoret në Shpat.

[2]) „Gjithë sejcili": K. nuk e shkruen me nji fjalë të vetme siç bâhet sod. Kështu edhe për shum të tjera forma të të njejtit lloj.

[3]) „Hapa kambësh" vetëm fjala „hapa" do të mjaftonte. Në se të dy fjalët përdoreshin së bashku, sod nuk dëgjohen mâ kështu.

[4]) „Njeni": formë e veriut, përzien dialektet.

[5]) K. përdor format arkaike *ndë mbë* të cilat edhe në kohën e tij duket të kenë qenë të ralla fort në shqipen e folun — në veri po se po. Mbas K. i muerën të gjithë shkrimtarët toskë, po edhe ata gegë.

[6]) „Qi kam me i ramë unë" në dialektin e Shqipnís së mesme, do të thuhej mâ mirë: „qi kam për t'i ramë unë".

eni vendit fare, qindroni si burra të fortë, gjueni si gjahtarë të mirë, armët mos i nxini.

Ty-ty-ty, ty-ty-ty, ty-ty-ty ! — bije brini i gjahut.
Ha-ha-ha, ha-ha-ha, ha-ha-ha ! — ndërsejnë qent.
Kam-kum, kam-kum, kam-kum ! — lefin qent.
Taf-tuf, taf-tuf, taf-tuf ! — kërcet pushka.
— Prite, o Mark!
— Prite, o Gjergj !
— Prite, o Gjon ! [7])
Taf-tuf, taf-tuf, taf-tuf ! — kërcet pushka.
Ha-ha-ha, ha-ha-ha, ha-ha-ha ! — ndërsejnë qent.
Kam-kum, kam-kum, kam-kum ! — lefin qent.
Ty-ty-ty, ty-ty-ty, ty-ty-ty ! — bije brini i gjahut.
— Prite, o Kolë, se po të vjen nji thi [8]) i math, qi m'i ka dhambët nji pëllambë e nji bërxhik jashtë nofullash. Vene pushkën mbë sy, shëno mirë ! Bjeri në lule të ballit! A e vrave? Të lumtë!

Ha-ha-ha, ha-ha-ha, ha-ha-ha ! — ndërsejnë qent.
Taf-tuf taf-tuf, taf-tuf ! — kërcet pushka.
Ty-ty-ty, ty-ty-ty, ty-ty-ty ! — bije brini.
— Prite o Ndrekë, se të duel përpara nji dre me nji palë brinjë të mëdhenj ! [9])

Taf! i ra drenit mb'ijë, edhe e dëpërtoi plumbi tej mb'at anë. Dreni ra mbë gjunj, edhe derdhi lot prej syshë.

— Ah! seç bana unë — thotë gjahtari. — Mâ mirë të mos e kishje vramë at dre. Shif si derdh lotët prej syshë e qan posi njeri !

Ha-ha, ha-ha ! — ndërsejnë qent.
Kam-kum, kam-kum ! — lefin qent.
Taf-tuf, taf-tuf ! — kërcet pushka.
Ty-ty-ty, ty-ty-ty ! — bije trumbeta.
— Bjeri atij kaprolli qi po të shkon përanë !
Taf ! — e goditi me plumb.
— Bjeri atij ujku qi po shkon aty drejti !

Mos e vra! — thotë tjetri. — Le t'i lëshojmë qent ta shqerrin e ta bajnë copa-copa.

Ha-ha-ha, ha-ha-ha ! — ndërsejnë qent e lëshohen tue lefë.

Kam-kum, kam-kum ! — e i hidhen mbë shpinë e e venë

---

[7]) Emnat e malsorvet janë emna të Shqipnís së veriut, që përdorin katolikët.

[8]) Fjala „thí" nuk përdoret në Shqipni të mesme po „derr".

[9]) Shqipnija e mesme thotë „brij", „mëdhej". *Nj* përdoret në toskënisht.

poshtë, e kafshojnë me dhambë e i shqerrin barkun e më ta bajnë copa-copa.

— Seç mirë ia batë atij ujku qi na ha dhent!

Ha-ha-ha, ha-ha-ha! — ndërsejnë qent.

Kam-kum, kam-kum! — lefin qent.

Taf-tuf, taf-tuf! — kërcet pushka.

Ty-ty-ty, ty-ty-ty! — bije brini.

— Prite, o Mark, se e ke!

— Bjeri, o Gjergj, se po të vjen!

— Vraje, o Gjon, se po të shkon përanë!

Taf-tuf, taf-tuf! — kërcet pushka.

— Bjeri, o Filip, asaj dhie t'egër qi po shkon mb'at breg mali! Asht trembun prej qensh. Shënoje mirë!

Taf! — e goditi me plumb mb'ijë! Dhia e egër, porsa ndjeu plumbin qi e shpoi tej për tej, u hoth që nga shkamb'i naltë, e ra poshtë mbë dhet pa frymë.

— Të lumtë dora, o gjahtar i mirë!

Ha-ha-ha, ha-ha-ha! — ndërsejnë qent.

Kam-kum, kam-kum! lefin qent.

Taf-tuf, taf-tuf! — kërcet pushka.

Ty-ty-ty, ty-ty-ty! — bije brini.

Nji ku u duk nji harushë e murgët! Ishte e madhe si gomar edhe ecte dalë nga dalë mbi të katër kambët [10]). Posa e panë qent, e rrethuen përqark. Atëherë harusha ra ndë bisht edhe u ngre mbë kambë posi njeri. Hapte gojën nji kut të gjanë, e pëlliste si lopë, edhe pështynte si qen, e i lakte me pështymë.

— Bjeri, o Gjergj, se e ke përpara! Shënoje mbë krahnuer, se po të rri mbë kambë posi njeri!

— Vraje se po të përqesh!

— Mos e vritni! — thotë Gjergji — se po vete vetë e po e zâ të gjallë.

— Mos, o Gjergj, se të kafshon me dhambë.

— Pushoni! Ju s'dini gjâ. Harusha nuk kafshon me dhambë, po të shtrëngon me të dy duert prapa e të merr frymën. Të pështyn me gojë e të lak e të ban qull. Sill ende me gurë e të godit. Po sill gurë së mbrapthi, jo së mbari. Ngjitet ende në majët të drunit posi njeri, po nëpër ato dega qi janë shul s'mundet me ecë [11]). Unë s'e kam frikë harushën — thotë

---

[10]) Të vihet re se sa bukur âsht dhanë fëtyra e kësaj harushe qi „ecën mbi të katër kambët".

[11]) Spiegimet qi Gjergji ep mbi harushën e randojnë tregimin. Duket sikur K., tue shkruejtë *Gjahun e malsorëve*, ka pasë ndërmend të bâjë edhe nji vepër per fëmijt. — Fjala shul, qi do të thotë këtu *shtrembët* dhe qi, përgjithësisht, ka kuptimin *tej, tutje*, âsht nji fjalë tipike e Shpatit.

Gjergji, ende vete përmbi harushën e i fut nji thikë ndë zemrët ende harusha bije pa frymë mbi dhet.

— Të lumtë, o Gjergj! — thonë shokët — se qenke burrë me të vërtetë...

Kam-kum, kam-kum! — lefin qent.

— Prite, o toskë, ate skile, se e kanë vumë përpara qent e po ta bijnë drejtë!

Taf! — sill me pushkë toska. Po i shkoi plumbi kot, s'mundi me e goditë, sepse skileja bani dredha e ndërroi udhën.

— Ah, e mallkuemja! — thotë toska — se ma la pushkën mbë faqet pa vramë ate! [12])

— Bjeri, ti o gegë, asaj skileje!

Taf! — sill gega mbë skilet e i këputi bishtin plumbi, po ate s'mundi me e vramë.

— Ah, ajo dinake qi vjeth natën, se më turpnoi pushkën! — thotë gega.

— Prite, o arbën [13]), se po të shkon përanë!

Ah! ndë të lansha të gjall' unë ty, Zoti më marrtë jetën! — thotë arbëni, ende shtie me pushkë — taf! — ende e godit ndë kryet.

— Të lumtë, o arbën, se na e zbardhe faqen! — thonë shokët.

Kur venë gjahtarët me e marrë ate, atje ku dirgjet mbi dhet, ajo u ngre përnjiherë mbë kambë, ende iku me vrap, sepse bante sikur kishte cofun [14]).

— Bini, o gjahtarë, bini asaj skileje se u turpnuem!

Taf-tuf! — shtijnë pushkë të gjithë gjahtarët ende e vrasin!

— Prite se po të vjen!

— Bjeri se e ke përpara!

— Vraje ate lepur se po shkon përanë!

— Mos e vritni, mos e vritni! Le ta zanë qent të gjallë se e kanë vumë përpara.

---

[12]) Qe ku duket ma mirë humori i tregimit. K. rrëfen diçka për të qeshë, qi, mendon ai, do t'i interesojë fëmijt, se flitet për dhelpnën dhe dinakërin e saj.

[13]) Ka bashkue në këte gjah K. të tre „ndamjet" kryesore të Shqiptarëve gegët, toskët dhe arbënit (d.m.th. shqiptarët e kolonive të Greqis e t'Italis.

[14]) Si u tallë pak me toskën e me gegën, K. tallet edhe me arbënin. Së fundi e mbyll shakën tue e bâ dhelpnën qi të vritet nga të gjithë. S'âsht çudi që kjo pjesë e tregimit të jetë simbolike me dashje. Dhelpna duhet të përfaqësojë atëherë anmikun e Shqipnis turkun. Shqiptarët, nji nga nji, s'e vrasin dot (nuk e mundin dot anmikun); po të bashkuem, e vrasin (e mundin).

Posa e pa me sy langoni, [15]) u lëshue me vrap, ende me dy-tre hapa kambësh [16]) e zuni për qafe, ende po e binte të gjallë. Po qent ia rrëmbyen prej goje ende po e ndukin me dhambë.

— Rrëmbenja qenvet ate lepër — thonë gjahtarët — ase po i hanë misht, mbasandej s'gjuejnë mâ.

Ende ata e shkëputën lepurin prej dhambësh të qenvet.

Ty-ty-ty !

Ty-ty-ty, ty-ty-ty, ty-ty-ty !

Ty-ty-ty !

Ty-ty-ty, ty-ty-ty, ty-ty-ty !

— Kush i bije kësaj trumbete kështu? — pyesin gjahtarët.

— Lini pushkët, lini pushkët e mos gjueni ma, o gjahtarë ! — urdhënon Mark Shalëgjati, i pari i gjahut. Mjaft mâ, se u ngrys e po na ze nata këtu në pyll. Mblithni gjahun qi kemi vramë, ende bini n'atë bythë lisi se nashti vijnë shërbetorët e e ngarkojnë.

NJË LETËR [1])

Zoti i nderçëmë Nikolla Naço
Bukuresht

Kartën' e Zotërisë sate, shkruarë më 16 të Vjeshtësë tretë e prita me gaz të math. Bashkë me atë mora edhe tetë kora (2) të Shipërisë për t'i përndarë. Po ata dhjet' Abetare që më shkruan se po t'i dërgonj, s'më kanë rë në n'dorë ngjer mbë sot, as s'kanë për të më rënë, sepse mirretë vesh se i ka ndaluar gjymryku i Stambollit, a gjymryku i Selanikut. Zotërija jote, kur do të më shkruajsh, a të më dergojsh ndonjë vivli, a tjetërë gjë, të m'i dërgojsh me anë të Trieshtësë, nga Austria, me udhë të hekurit, që të dalënë në Durrës të Shqipërisë, pas adresës që po ta mbyll brenda në kartët time.

Sot shtatë tetë viet, kur qesh unë sëmurë në Stamboll, dërgova Jano Vretonë në Vllahit e në Misir për të kërkuarë ndihmë mb'emërit tim, që të shtypetë L e k s i k o j a e g j u-

[15]) Në Shqipní të mesme thohet ma fort „langoi".

[16]) Shih sh. 3.

[1]) Letra i drejtohet patriotit Nikolla Naço, prej Korçe, që asohere ishte në Bukuresht të Rumanís, kryetar i shoqnís „Drita" të Shqiptarëvet të Bukureshtit. Letra âsht nisë prej Elbasani dhe mban datën „mbë 25 kallënduer 1888". Këtu i âsht shkëputë nji pjesë nga fundi.

[2]) *Kora:* do të thotë ikona. Përdorë për „h a r t a g j e o g r a f i k e". Duket se në këte kohë fjala „h a r t ë" s'ka pasë hymë ende në shqipet ose, në ka hy, nuk âsht imponue.

hës Shqipesë që jam munduarë njezet vjet për atë punë, edhe kam mbëledhurë 40.000 fjalë shqip. Edhe u mbëlothnë katërqint napoleona t'artë mb'emërit tim, edhe u vunë në Bankët të Bukureshtit, sepse nuk dilin' aqë para për të shtypurë leksikonë. Atëherë, pa pyeturë mua, pa shkruarë mua, pa dhënë zë mua, vëllezërit që gjendenë në Vllahi, ngrehnë Shoqërin' e Shqipesë në Bukuresht, edhe bënë dasme e gosti, e gëzim të math, dhe thërritnë bij e bija, vëllezër e motra, nipër e mbesa, kushërinj e kushërira, miq e miqësi, po kryet e punësë, tanë e gjuhësë shqipesë, nuk' e ftuanë. Po ç'bënë ata? Muarnë ato para që qenë mbëledhurë mb'emërit tim për të shtypurë leksikonë, edhe shtypnë ca vivla shqip, ato që kanë shtypurë ngjer mbë sot [3]) zunë të bëninë mur pa vënë themeli më përpara. Nuk' u menduan' ata vëllezër të bekuarë se muri pa themeli nukë qëndron, po rëzohet' e shëmbet' e bie përdhe; nuk'e zunë kalinë nga freri, po nga bishti që shpëton e ikën.

Shqipëria ka shumë njerës të diturë që kanë kënduarë në Elladhë e në Evropë, edhe duanë të shkruajnë vivlia shqip, po nuk' e dinë shqipenë mirë, sepse shqipeja është më e gjërë dhe më e thellë se gërqishteja që flitet sot. Këta njerës të diturë presënë të shtypetë leksikoja e shqipesë, që të mësojnë mirë gjuhën' e shqipesë, edhe të zën' e të shkruajnë gjithë çëfarë vivliash shqip. Përandaj thashë përpara 'se zunë të ngrehënë shtëpi pa vënë më përpara themeli.

Desha t'u flas juve shumë fjalë, edhe t'u shkruanj juve për shumë punëra, sepse unë jam i rrahur' e i djegur' e i pjekur' e fort i stërviturë në punët të shqipesë, edhe kam njëzet viet që po shkruanj gjithënjë gjuhën e shqipesë, edhe kam shtypurë përmbi njëzet copë vivlia shqip, gegërisht e toskërisht. Po s'janë fjalë që të shkruhenë të gjitha në kartë. Në paça fat të vij në Bukuresht, atëherë do t'ua them me gojë.

Përmbi gjithë këto, sido të jetë puna, ashtu qoftë, neve këtu në Shqipërit kemi dëgjuar' e kemi marrë vesh se Shoqëria e Shqipesë që qe ngrehurë në Bukuresht, sot gjendetë ndarë dyshë. Edhe që kanë gjejtur' e çë kanë koditur' e çë kanë bërë nder vëllezërit, se si, e se qysh, të tëra e kemi kupëtuar' e i kemi dëgjuar' e i kemi marë vesh. Edhe e dimë se janë grehurë dy shoqëri në Bukuresht, njëra quhet Dritë e tietëra Diturí, edhe e dimë se njera shoqëri vete kundër

[3]) Aluzion te librat e Naimit, botue më 1886. K. e nënçmon — dhe këtu ban gabim — botimin e atyne librave qi do të ndizjin zemrat. I gjithë qëllimi i tij âsht t'i vejë „themelet" gjuhës nji herë dhe këto themele i vihen gjuhës tue botue nji fjalor — fjalorin e tij.

shoqërisë tiatër. Edhe e dimë se Dituria do të shkruhenë vivlia me alfaviten' e Jano Vretosë, që janë gjysëmat' e shkronjavet gërqisht, e gjysëmatë llatinisht, edhe duanë që të hapënë skolira ndëpër gjithë Shqipërinë nga shqipëtarëtë vetëmë, e të mos përzihetë tietërë komp mb'ato. Po shoqëria e Dritësë do të shkruhenë vivlia shqip me alfavitënë llatinisht edhe duan që të hapen skolira shqip në Shqipërit me anë të rumunëvet e me ndihmë të vllehëvet. Ndë më pyetshi mua, unë pëlqej më fort alfavitëne llatinisht 4) sepse me atë alfavitë munt të shtypen vivlia kudo, sepse gjënden më çëdo vënt që të kërkojsh edhe ësht një alfavit' i kuptuar' e i njohurë nga të tërë kombet' e Evropës. Po ndë dashtë njeri të shtypë ndonjë vivli shqip me alfavitën'e Jano Vretosë, nuk'i gjen ato shkronja as mbë ndonjë vënd, po gjan të derthnjë shkronja të ra e të prishnjë dy tre lira t'arta. Edhe ajo që do shoqëria e Dritës të hapen skolira ndë Shqipërit me anë të rumunëvet e me ndihmë të vllehëvet, nukë më duketë se është keq për shqipëtarëtë, sepse shqipëtarëtë vetëmë s'munt të hapënë skolira. Përveç kësaj vllehëtë s'kanë ndonjë sy të lik, a ngonjë mendie të keqe për shqipëtarëtë, sikundër kanë grekëtë që duanë të punonj' e të urdhërojnë Shqipërinë. Po edhe ndë paçinë vllehët një të tillë mendie, s'munt ta nxierënë mbë krye, as s'munt ta bënjënë dot, sepse kanë ndë mest Bullgarin' e Maqedhoninë nga Shqipëria. Prandej s'kam ndonjë frikë nga rumunët sa kam nga grekëtë që janë fëqinjë me Shqipërinë, edhe po përpiqenë me nat' e me ditë qysh ta bënjëne për vete.

Po e mbyll brënda ndë kartët adresënë time qysh të më shkruani edhe të ma dërgoni kartënë me anë të Trieshtësë, nga Austria, me udhë të hekurit, edhe m'u përgjigji pa mënuar kohënë që, po qe për të ardhurë ndë Bukuresht, të bëhem gati e të vinj, e ndë mos, të më shkruani shpejt që të vështronj punën time.

Të falem me shëndet e të përqafonj vëllazërisht. U falem me shëndet të gjithë vëllezëret që gjëndenë ndë Bukuresht.

Kostandin Kristoforidhi
Elbasanasi

---

4) Të vihen në dukje gjatë letrës: dëshmja e K. për njohunin e tij të shqipes; si e shikonte ai botimin e një fjalori punë bazë për lavrimin dhe shkrimin e gjuhës; si ishte për alfabetin latin (me këte rast, të flitet për mendimet e ndryshëme që kishte ndër Shqiptarët asohere për alfabetin); ndjenja e zhvillueme patriotike e K.

Të flitet dhe të tregohet se si K. e njihte shum mirë toskënishten.

PSALLM' E DAVIDIT 103

Beko Zotinë, o shpirti em: edhe gjithë të përmbrendëshimet' e mia, emënin' e ati të shenjtënueminë. Beko Zotinë, o shpirti em, edhe mos harro gjithë të miratë, qi të ka dhanë: ate qi fal gjithë pa-udhënit' e tua: ate qi shëndosh gjthë sëmundjet' e tua: ate qi shpërblen jetën tande prei prishëjesë: ate qi të kunorëzon me ndëjesë e me përdëllime: ate që ngin dëshëriminë tand me të mira: dielmënia jote dotë përtërihetë porsi e shqipesë.

Zoti u ban dritëni e gjyq gjith' atne qi u bâhetë pa udhë. I diftoi udhët' e veta Moiseut, edhe punët' e veta të bijvet Israelit. Zoti âshtë i dhimpshim e i përdëlyeshim, zêmërëgjan'e përdëllim-math. S'ka me uzemëruem për-herë, as s'ka me mbaitunë mëni për gjithë jetënë. Nukë na e bani mbas paudhënivet t'ona, as na e shpagoi mbas paudhënivet t'ona, as na e shpagoi mbas fajevet t'anë. Se sa i naltë âsht qielli prei dheut, kaqi i math âsht përdëllim' i ati mb'ata qi e kanë frikë. Sa dan të lemit' e diellit prei të perënduemit, kaqi largoi prei nesh pa-udhënitë t'ona. Sikurse i dhimbet' atit për dielmt, kështu i dhimbet' edhe Zotit për ata qi e kanë frikë. Se ai ngjef krijesënë t'onë, e mba mend se jemi baltë. Dit' e nieriut janë porsi bari: porsi lulja e fushësë, kështu lulëzon Se shkon era mb'ate, edhe s'âshtë mâ: edhe vendi i ati s'e njef mâ. Por përdëllimi i Zotit âsht jetë mbas jete mb'ata qi e kanë frikë: edhe dreitënia e ati mbë bijt e të bijvet qi ruejnë dhiatën' e ati, edhe mbanë mend urdhënimet' e ati për me i bâmë.

Zoti bani gati shkambin' e vet ndë qiell, edhe mbëretënia e ati zotënon mbi të gjitha. Bekoni Zotinë ju engjujt' e ati, të fortë me fuqi, ju qi bani fjalën'e ati, qi ndigjoni zanin'e fjalës' ati. Bekoni Zotinë, ju gjithë fuqiat' e ati: ju punëtorët' e ati, qi bani dashunimin' e ati. Bekoni Zotinë, ju gjithë punët' e ati, mbë çdo vend të pushtetit ati. Beko Zotinë, o shpirti em.

PSALLMË 104

Beko Zotinë, o shpirti em: fort umadhënove, o Zot Perëndia em: je veshunë me lavdurim e me madhëni. Ai qi heth përmbi vetëhe dritënë, porsi petk: ai qi shtrin qiellinë, porsi kurtinë. Ai qi mbulon me ujë të naltëtë vendet' e vet: ai qi ban retë qerren' e vet: ai qi ecën mbi fletët t'erënavet. Ai qi ban engjujt' e vet fryma, edhe shërbëtorët'e vet flakë ziarrmi. Ai qi themelon dhenë mbi qindrim t'ati, për mos me utundunë jetë mbas jete.

Mbulove ate me abyssënë, porsi me petk: ujënatë qindruenë mbi malet. Prej qirtimit t'yt iknë: prej zanit bumbullimësë s'ate uhoqnë me nxitim. Hipnë ndë malet, sdripnë ndë fushat, nd'ate vend qi i themelove. Vune sinuer qi s'kanë me e kapërcyem, as s'kanë me u këthyem, për me mbuluem dhenë. Ai që dërgon burime ndër shpellat, që të shkojën' ujëna ndërmiet maleve. Pinë ujë gjithë bishat' e fushës: gomarët' e egrë shuejënë hetëjen' e vet. Afër' atyneve kanë të ndjenjunit shpezët' e qiellit, edhe apinë zâ ndërmiet degavet. Ai qi ujit maletë prej të naltëvet vendevet vet: prej pemës duervet tua ndigjetë dheu. Ai qi ban me bimë bar për bagëtit, edhe barishtë për shërbimin e nieriut, qi të nxierri bukë prej dheut, edhe venë qi gëzon zemërën e nieriut, voj për me shkëlqyem faqenë, edhe bukë qi forcon zemërën' e nieriut. Unginë drut' e Zotit: duelenjat' e Libanit qi mbolli: atie ku bajënë fole zogjtë, bredhatë janë të ndenjunit, e leilekut. Malet, e nalta janë për dhit e egra: gurëtë janë pshtetëje për lepujt e butë.

Bani hanënë për motet: qielli ngjet të perënduemit' e vet. Lishon errësinë, e bâhetë natë: nd'ate shkojënë gjithë bishat' e pyllit. Këlyshit' e leonëvet ulurijënë për me rrëmbyem, e me lypunë prei Perëndiet ushqimin' e vet. Por sa len dielli, mbëlidhen' edhe bien' e flenë ndëpër shtrofkat e veta. Del nieriu ndë punët të vet e ndë mundimt të vet, ngjer mbramanet.

Sa të mëdha janë punët' e tua, o Zot! Të gjitha i bane me dituni: dheu umbush me krijesënë tande. Ai det' i math e i gjanë: atie gjindenë shtëpij qi s'kanë të ngjehunë, shtazë të vogla bashkë me të mëdha. Atie shkojënë barakatë: atie âshtë ky Leviathani, qi krijove për me luejtunë nd'ate. Gjithë këto shpërejënë mbë ty, për me u dhanë ushqiminë mbë kohë. Kur u ep, mbëledhinë; kur hap ti dorënë, nginjenë së mirash: por kur këthen ti faqenë mbë-nj' anë, përzihenë. Kur u ngre frymënë, ngordhinë, edhe këthehenë ndë baltë të vet: kur u dërgon frymënë tande, ndërtohenë, edhe përtërin faqen' e dheut.

Qoftë lavdia e Zotit për gjithë jetënë: ugëzoftë Zoti për punët' e veta. Ai qi shtie sytë mbi dhet, edhe ban ate me udridhunë: ai qi përket maletë, edhe nxierrinë tym.

Kam me i kënduem Zotit sa të rroj: kam me i psallunë Perëndisë sa të jemi. Mendimi em për ate dotë jetë i amblë: edhe unë dotë gëzohem për Zotinë.

Ushofshinë fajtorëtë prei dheut, edhe të pa-udhëtë mos qofshinë mâ. Beko Zotinë, o shpirti em. Allelluia.

VËREJTJE:

[1]) — Umadhënove: *u-ngrite shum nalt e të quẽjtën njerëzia të madh e të shkëlqyeshëm.* [2]) — Ai qi ban engjujt'e vet fryma,...: ernat (frymat) janë lajmëtarët (engjujt) e 'tij, ernat d.m.th. na lajmërojnë ç'do Zoti, edhe shkreptimat (flakë zjarrmi) janë shërbëtoret e 'tij. [3]) — Ai qi themelon dhenë...: *ai e ka ngulun mbështetun* dheun mbi themelat e veta. [4]) — Mbulove ate *(dheun)* me abyssënë (humbnere) mbulove e rrethove dheun me detin. [5]) — Prej qirtimit: *prej urdhënit.* [6]) — Prej zanit bumbullimës s'ate: *Fjala e jote, o Zot, gjëmon e ndëgjohet si punë bubullime, nji ashtu si të ndëgjuen Israelitët tue folun me Mojsiun mbi malin Sinaj.* [7]) — Hipnë ndë male, sdripnë ndë fusha: kupton të krijeumit e botës. [8]) — voj për me ushqyem faqenë: voj *për me të mbushun e ardhangun nga faqet e me të dhanë shëndet.* [9]) — Libani: *mal i Palestinës* [10])— Dullenjat që mbolli: *këto dullenja janë bir mbas biri në Liban, e kështu Davidi thotë se i mbolli Zoti.* [11]) — Gurët janë...: *shpellat e vogla janë shtrofkat e lepujvet të të butë.* [12]) — Bani hanënë për motetë: *si e dajmë na kohën sot në muej, Israelitët kishin hanën e thojshin „hanë e parë, hanë e dytë etj".* [13]) — Leviathan: *nji farë egërsinë e detit, qi s'dihet se cila âsht.*

NAIM FRASHËRI
(1846-1900)

Koha e Rilindjes në Shqipní i dha atij vendi puntorë të vlefshëm, patriotë të mirë e shkrimtarë me zâ, por pasqyra mâ e ndritshëme e asaj kohe për Shqiptarët âsht Naim Frashëri, poeti — atdhetar, që tanë jetën e tij e shkrini për të mirën dhe shlirimin e atdheut të vet.

Naimi lindi në katundin Frashër dhe vdiq në Stamboll. Naimi përpos që në voglí mësoi gjuhën arabishte dhe persishte, mbaroi edhe gjimnazin në Zosime të Janinës si shum bashkatdhetarë t'asaj kohe. Jeta e Naimit ka qenë e mbushun plot mundime e vuejtje, njiherë për shkak të shëndetit të lig, e nga ana tjetër prej ndjekjeve të shumta që i janë bâ nga ana e qeverís turke. Gjatë gjithë jetës së tij ka pasë nëpunësina të vogla nëpër vende të Shqipnís, por mâ së shumti në Turqí. Ka qenë i dashtun, gojâmbël dhe i afrueshëm ke të gjithë. Veprimtarija e madhe që zhvilloi Naimi me anën e veprave të veta për zgjimin e ndërgjegjës, e ban këte që të fitojë admirimin e të gjithë Shqiptarëve të ndershëm.

Naimi mâ së pari ka nisë me shkrue persisht dhe shkrimet e tija shqipe duken për herën e parë në gazetën „Drita" të Shoqnís së Stambollit.

Naimi shquet mâ tepër si poet lirik.

Lirizmi i Naimit kà vulën e ndikimit të romantizmit francez të qindvjetshit XIX-të si dhe të poetënve të mëdhej persjanë, të cilët Naimi jo vetëm që i ka studjue, por edhe i ka imitue. Pos kësaj poezit e Naimit janë të mveshuna edhe prej nji sentimentalizmi pak a shum të tepruem, e kjo lidhet me shkollat e mbarimit të romantizmit në Ballkan, ndërsa prej Persjanëve Naimi trashigoi mistiqizmin e tij bektashi, panteist, dëshiron me gëzue jetën dhe të bukurën. Nji meritë e madhe e Naimit âsht se ai për nji kohë të shkurtë e përpunoi dhe e mbruiti shqipen letrare, tue këndue me të me nji duf e ambëlsí të rrallë. Gjuha e Naimit âsht e pasun, e zgjedhun dhe e qërueme prej elementesh së huej. Naimi si nji mjeshtër i hollë dijti me pasunue gjuhën me neologji-

zma të bukura, *të krijueme besnikisht simbas të folmes së gjallë të popullit.*

Vepra e tij e parë dhe me vlerë letrare âsht poemi bukolik „Bagëti e Bujqësi", botue në vjetin 1896. Kjo përkah gjuha, forma dhe përmbajtja përban nji njisí të përsosun arti, prandej edhe merret si kryevepra e tij. Në këte vepër Naimi edhe spikat mâ tepër si romantik, ku i glorifikon sendet në mënyrë të teprueme :

— — — — — — — — — — — — — — — —
Atje lint diell' i qeshur edhe hëna e gëzuar,
fat' i bardh' e mirësis n'ate vënt janë mbuluar.
Nat' atje 'shtë tjatrë natë edhe dita tjatrë ditë.
Në pyjet e gjelbruar atje rrinë Perenditë.
— — — — — — — — — — — — — — — —

Kjo gjâ spjegohet me dashunín e madhe dhe etjen që kishte për atdheun e tij të robnuem.

Nji vepër tjetër me vleftë âsht përmbledhja e vjershave lirike: „Lulet e verës", botue me 1890. Vjershat e kësaj, në shumicë, nuk qëndrojnë në naltësín e përsosmënis për kah forma. Megjithëkëte disa prej këtyne janë margaritarë të vërtetë të lirikës shqipe. Po e zamë lirika „Bukuria" po thuejse nuk ka shoqe në letërsín shqipe.

Naimi këndoi ndjenjat e nalta njerëzore: dashunín e atdheut, dashunín ndaj njeriut e njerëzís, dashunín ndaj të dobtit e të voglit, dashunín ndaj grues e ndaj të bukurës, bukurín në të gjitha çfaqjet e saja, natyrën shqiptare, zakonet etj.

Veprat tjera të Naimit janë edhe dy epopét: „Istori e Skënderbeut" dhe „Qerbelaja". Këto dy epopé përpos disa pjesëve të vogla, aty-këtu, kanë të meta të shumta, por megjithate kanë luejtë nji rrol me shum randësi në zgjimin e ndjenjave kombtare.

Përpos këtyne Naimi shkroi edhe libra shkollore. Duhet me theksue se Naimi përmendet edhe si përkthyes, sidomos n'ate të kangës së parë t'Iliadhës së Homerit.

Poezija e Naimit nuk âsht pa të meta e këto nga nji anë janë teknike e nga ana tjetër se Naimi bje shum herë në përsëritje dhe zbraztina. Nji gjâ e tillë shpjegohet nga të ngutunit e madh të tij për me prodhue sa mâ shum. Në nji kohë kur nuk kishte gati kurrgjâ kërkohej zgjimi i ndjenjes kombtare.

Sido që të jetë, vepra e Naimit âsht e para në gjuhën shqipe që përmban cillsina të mëdha artistike. Naimi âsht nji poet që ndien fellë dhe mbërrin nalt.

BUKURIJA E TUFES

O, sa bukuri ka tufa se gas bie bagëtia!
Vinë posi mblet' e plotë — i bekoftë Perëndia!
Nëpër shesh' e nër bregore janë përhapur shqerat
e kecërit nëpër rripat dhe në gjethet e në ferrat.
Sa me vrap e me gas bredhin edhe lozin shok me shok :
aty përapen me nxit, aty mblidhen prapë tok,
edhe prapë tufë-tufë përhapenë duke bredhur,
duke ikur me vrap shumë, duke lojtur, duke hedhur,
nxitojn' e s'lodhenë kurrë, edhe kur i merr uria
secili futet në tufë, suletë në mëm' e tija
Posa gjen mëmën e dashur dhe me vrap i hyn në gji.
ri në gjunjë dhe zë sisën, qumështin e embël pi;
pa e ëma me mall shumë, ndo dhi qoftë e ndo dele,
bir' e vetëm merr në gji me gas e me përkëdhele. [6])

Nga „Bagëti e Bujqësia"

MËNGJESI NË FSHAT

Në fshat posa zbardhëllehet sheh një plakëzë të gjorë,
Ngrihet hap derën ngadalë e del me kusi në dorë,
Rri në derëzët të shtrungës, dhe djali duke dremitur,
I nget bagëtin' e dalën, i mjel plakëz' e drobitur;
Plaku le shkopnë më nj'anë, e bën gardhin e zë shteknë,
Bariu vë tufën përpara, vasha përkëdhel sheleknë.
Nusja pshi e ndreq shtëpinë, edhe bën bukën e gjellën,
I shoqi sheh kanë, lopën, viçin, demnë, kalën, pelën,
Mushkën, që 'sht' e harbuar, edhe bashkë me gomarë,
Rahënë të hedhin murë, të hanë bimën e barë;
Një grua vete në krua, e jatëra zë tëtutnjë,
E vë në krye të vatrës me njerëzi me të math

Nga „Bagëti dhe Bujqësija"

MIKPRITJA SHQIPTARE

Bujku mundohet në verë, po në dimër rri e prehet,
Sheh shtëpizënë me kamje edhe zemëra i bëhet,
Gratë të gjitha punojnë n'avlëmënt e në të tjera,
Edhe jashtë fryn' e bije, po kur ja trokllin dera.
Është nj'udhtar i gjorë, që ka mbetur në dëborë,
I kanë ngrirë të mjerit vesh' e goj' e kemb' e dorë.
Ngrihet i zot' i shtëpisë, edhe të huajthin e mer.
E vë në krye të vatrës me njerëzi me të math nder,

Posa e shohënë që vjen, i ngrihen gjithë fëmija;
Se të huajnë më derë na e dërgon Perëndija,
Pa i bëjnë zjar, e ngrohet, edh'e mbajnë me të mirë
I sjellin shtresë të flerë, edhe të ngrën' e të pirë.
Kështu të huajt, e miqtë njeriu q'ësht'i uruar,
I pret më krahëror hapur e i përcjell të gëzuar.

Nga „Bagëti dhe Bujqësija"

FYELLI [1])

Pa dëgjo fyellin ç'thotë,
tregon mërgimet e shkretë,
qahet nga e zeza botë
me fjalëzë të vërtetë.

„Që kur se më kanë ndarë (2)
nga shok' e nga miqësia,
gra burra kanë qarë
nga ngashërimat e mia.

Krahërorë e kam çpuar,
e kam bërë vrima-vrima, (3)
e kam qar' e kam rënkuar
me mijëra psherëtima.

Dhe me botën e gëzuar (4)
bënem shok edhe marr pjesë,
dhe me njerës të helmuar
bënem mik me besa-besë.

Fyelli

[1]) Nxjerrë nga *Lulet e verës.* — Asht lirika ma e njohtun e N. *Fyelli* simbolizon poetin e mërguem, i cili me kangën e tij prek zemrat e gjithë atyne qi e dëgjojnë (bashkatdhetarët) dhe i mallëngjen, i ban për vete. N. e ka çmue nalt misionin e poetit dhe e di punën e madhe qi âsht tue bâ si vetë me kangën e tij: „po i ep botës dritë". Në nji kuptim mâ të gjanë, të lidhun me koncepcionin pantesit të N. poeti âsht nji çfaqje — ndofta mâ e nalta çfaqje e „dashurisë", e këtij elementi hyjnuer, qi në këte vjershë spiegon ekzistencën e gjanave dhe krijimin e tyne. Dashunia âsht „perëndia" vetë. Ajo âsht „zjarri" heraklitean, „prej të cilit vjen çdo gjâ dhe te i cili çdo gjâ kthen". Teoria e Heraklitit mi kozmosin kaloi në Persi dhe i u përshtat panteizmit persian. Shihet këtu ideja se poeti âsht nji qenje e perëndishme, të paktën inspiracioni i tij âsht i perëndishëm — ide qi ringjallet me romantizmin n'Europë.

[2]) Në strofën e parë fliste poeti, tani „fylli" këndon.

[3]) Fyelli âsht brima-brima.

[4]) Ky varg vjen si artificjal me lidhësen *dhe* mbas strofës tjetër

Puna sido që të bjerë,
unë qaj me mallëngjime ;
në çdo vënt e kurdoherë
psherëtin zëmëra ime.

Gjithë bota më dëgjojnë,
po së jashtëmi më shohin ;
dëshirën s'ma kupëtojnë,
zjarr' e brëndëshme s'ma njohin. (5)

Njerëzit me mua rrinë,
unë qaj e mallëngjehem,
po dufn' e pshehtë s'ma dinë,
andaj kurrë s'përdëllehem." (6)

Gjith' ata që janë ndarë
fyellit shokë i u bënë
shkallët e tij disa farë (7)
na shkalluan mëndjen tënë.

O rrëmet i njerëzisë,
zër' i fyellit s'ësht' erë :
ky 'shtë zjarr' i dashurisë (8)
që i ra kallamit mjerë.

I ra qiellit — e ndriti,
i ra zëmërës — e nxehu,
i ra verës — e buçiti,
i ra shpirtit — dhe e dehu.

I dha erë trëndafilit,
i dha dritë bukurisë,
i dha këngëtë bilbilit,
i dha shijë gjithësisë. (9)

---

[5]) N. e di se kangën e tij shum vetë e dëgjojnë, ndofta dhe u pëlqen, po nuk e kuptojnë, fellë e fellë s'e njohin mirë.

[6]) Kjo strofë e shtatë përsërit thuej se të njejtat ide të strofës së pestë, veç kuptimit „përdëllehem". Strofa e pestë mâ mirë të mos të kishte qenë fare dhe radhitja e strofave t'ishte bamë kështu: e shtata në vend të së gjashtës, dmth. kanga e fyellit të mbaronte me strofën e gjashtë.

[7]) „Disa farë": disa lloj — lloj „shkallësh", notash, tingujsh. Të vihet re aliteracioni i ardhun mirë në mes „shkallë" dhe „shkalluan".

[8]) „Zjarr i dashurisë" âsht kanga, poezia.

[9]) Asht ai „zjarr dashurie" që i ban këto të gjitha, qi ngjall dritën, dufin, bukurin dhe çdo gjâ të bukur në jetë. Sikurse krijestari i botës të pat qenë poet.

Ay zjarr ra dhe në qiej,
edhe duke përvëluar
u bënë kaq' yj e diej
që i mban Zoti nër duar. (10)

Nga ky zjarr Zot' i vërtetë,
që ka ngrehur gjithësinë,
hoth një shkëndijë në jetë
dhe bëri soje njerinë.

— O more zjarr i bekuar,
unë me ty jam përzjerë,
po jam tretur e kulluar,
po të kam shpirt, mos më lerë! (11)

Nga „Lulet e verës"

FJALËT E QIRIRIT (1)

Në mes t'uaj kam qëndruar
e jam duke përvëluar,
që t'u apë pakëzë dritë,
natënë t'ua bënj ditë.
Do të tretem, të kullohem,
të digjem, të përvëlohem,
që t'u ndrinj mir' e të shihni, (2)

---

[10]) Idieja herakliteane e krijimit: Zjarri i krijoi planetët e qiellin. N. flet këtu për një Zot të shkëputun nga bota, i cili âsht Zoti i islamizmit ose i krishtenimit — mâ fortë i këtij të fundit: âsht tamam Zoti qi shohim të pikturuem nëpër kubet qendrore të kishave ortodokse, tue mbajtë botën në dorë. Krijuesi i njeriut âsht Zoti vetë — si te *Biblia*. Njeriu u krijue nga një „shkëndi„ e dashurisë qi krijoi kozmosin.

[11]) Poeti e apostrofon ate „zjarr" qi të mos e lajë. Ky zjarr këtu âsht, me fjalë të tjera, inspiracioni qi poeti kërkon të ketë gjithmonë, „dufi poetik". Edhe inspiracioni âsht prej origjine hyjnore. Për N ai âsht „shpirt" si dhe për çdo poet romantik. Prej atij „zjarri" poeti „digjet" këndon i inspiruem dhe mallëngjen ose gëzon të tjerët. u ep edhe „dritë,'.

Fjalët e qiririt

[1]) Nxjerrë nga *Vjersha*. — Këtu e shohim edhe mâ qartë sa nalt e ka çmue rolin e poetit N. *„Qiriu"* âsht poeti qi u ep dritë të tjerëve me anë të veprave të tij. Këto vepra nuk janë një prodhim i çfarëdoshëm: ato janë prej inspiracioni, siç u pa te *Fyelli;* ato nuk i dalin ashtu në mënyrë të thjeshtë poetit, po e mundojnë, e bâjnë të vuejë — ai „digjet", „përvëlohet": digjet nga zjarri i mbrendshëm prej poeti, po dhe nga malli, dashuria e rrallë qi ka për vendin dhe popullin e vet të robnuem. Dhe puna qi ban, ia bren jetën së munduemi — „tretet" e „kullohet". Megjithëate, ai edhe si të vdesi, do të mbesë i pavdekun me anë të veprës së tij, do të jetë kurdoherë prezent me anë të kësaj vepre, kurdoherë në „shpirtin tanë".

[2]) Poeti e di sakrificën e vetëvetes dhe e ban këte sakrificë pa u kursye.

njëra-jatrinë të njihni.
. . . . . .
Kur më shihni që jam tretur,
mos pandehni që kam vdekur:
jam i gjall' e jam në jetë,
jam në dritët e vërtetë.
Unë jam në shpirti t'uaj,
mos më kini për të huaj. (3)
. . . . . .
E ku shkruhenë në kartë
fjalët e gjuhës së zjarrtë? (4)

ZONJ' E FATIT (1)

O moj plakë lozonjare,
që ndjek fatn'e njerëzisë,
dhe mes' e peshë s'ke sare,
po me shkop të marrëzisë, (2)
moj, po me ç'sy e me ç'faqe
më qasesh prap' e më çfaqe? (3)

---

[3]) Vargu i fundit nënkupton njerzit qi s'e mirrshin vesh N. për së gjalli, qi s'ia vijin vesh fjalën — të gjithë ata qi s'e kishin për zemër çashtjen kombtare. Ose nënkupton ky varg ata qi e ndajnë poetin ose veprën e këtij nga vetja e tyne. N. e di se ai âsht „ata", ai âsht goja nëpër të cilën shprehen „ata" — s'âsht i „huaj".

[4]) Janë dy nga vargjet mâ të bukura të N. Tregojnë konceptin romantik qi ka N. mi krijimin poetik: poeti ate mâ të mirën qi ka në zemër, nuk mund ta shprehi. — Me rastin e studimit të kësaj poezie, të vihet mirë në dukje koncepcioni i N. mi krijimin poetik, lidhjet e këtij koncepcioni me botëkuptimin e tij panteist dhe romantizmin evropjan. Asht i rrallë në shqipet rasti ku poeti shtron çashtjen e krijimit kaqë me kambëngulje dhe disaherë, si ban N.

Zonj'e Fatit

[1]) Nxjerrë nga *Lulet e Verës*. — Titulli simbolizon vdekjen. Vdekja cakton fatin e njerëzve, gjatësín e jetës së tyne — si në lashti Parkat e mitologjís. Vjersha të len me kuptue se, përpara vitit 1890, kur u botuen *Lulet e Verës*, N. mund ta ketë ndie se do të vdesi i rí. Mundet qi t'i jetë dukë sëmundja qi do ta marri — pa harrue se ai ka qenë kurdoherë delikat e shëndetlik. Mënyra me të cilën na flet mi vdekjen âsht e zakonshëme nër romantikët: si këta, edhe N. s'ka frikë nga vdekja. Megjithate, N. e urren vdekjen, si nji gjâ të shëmtueme, si nji shtrigë të keqe, e cila, e verbët, nuk di se ku ve dorën.

[2]) Po vepron me shkop të marrëzís: vdekja nuk di seç ban, âsht e marrë.

[3]) Poeti âsht i ri, po vdekja i qaset; kjo âsht qi e zemëron, me gjithë qi s'e frik.

Të shoh që vjen posi hije,
ngadale, si qen i qetë,
edhe hi syvet më shtije —
t'u thaft' ajo dor' e shkretë!
Ata syt të zgurdulluar
t'i shoh, o e mallëkuar! (4)
S'je e verbërë, si thonë,
që s'qesh, s'di seç bën në jetë;
s'je e shurdhër, pasha Zonë, (5)
dëgjon posi djalli vetë.
Po je e keqe dhe shtrigë,
e pabes' e zëmërligë.
Ti fjalëtë i ke thyer,
prandaj na ke përvëluar,
A, popo, ç'na ke nëgjyer!
Njeri s'të ka trashëguar. (6)
Dhe kur ndrin, ndrin si lugati,
prandaj s'të ka qëndrim fati. (7)
Jakë, se jam dëshëruar
e më nuk duronj dot vrerë.
Qesh, mos rri e zemëruar,
makar për një copë herë.
Qesh një her' o leshra krënde.
Me të qarë nuk u dënde? (8)

---

4) Përshkrue bukur.

5) „Pasha Zonë": tingëllon gegënisht. Mund qi thohet diku në rrethet e Korçës.

6) N. panteist, nuk beson te jeta e pasosun e islamizmit dhe kristianizmit: pas vdekjes nuk ka parajsë e skëterrë. Fjala „ç'.na ke gënjyer" duhet t'i drejtohet superstucionit se pas vdekjes ka nji jetë tjetër për të „trashguar".

7) Vdekja âsht e pabesë.

8) Çast dëshpërimi. Poeti kërkon të vdesi. Nuk dimë përse. Aty mâ nalt, ai çfreu kundër vdekjes. Tani e do vdekjen qi të vijë — ndofta se e di edhe e s'ka ç'të bâjë kundër saj — po e do të qeshun dhe jo me fëtyrë të zezë prej shtrige qi urren. — Asht nji nga poezitë pak a shum autobiografike të N. Na tregon se ai shpirt i butë e i qetë qi ishte. N., i kënaqun nga bota dhe i dehun nga bukuritë e saj, ka pasë edhe çaste fort t'ashpëra në jetën e tij, qi e çojin të dëshpërohet dhe ta shprehë këte dëshpërim.

BUKURIA (1)

2

Zot i vërtetë,
ke mbledhur ditën,
diellin, dritën
në gjithë jetë,
edhe ke bërë
gush' e krahruar,
faqez' e ballë
dhe pulp' e llërë,
sy e qepallë
dhe këmb' e duar. (2)

5

Pashë pjeshkëtë nër fletë
pa m'u mejtua gjiri yt
edhe me mbenë për jetë
në zemrët, në shpirt, në syt. (3)
Jaseminë kur e pashë,
q'ish i bardhë si dëborë,
pse më djek zëmrën, i thash,
e më ngjan me atë dorë? (4)
Dhe në mejtim të math rashë,
më ra në det mendja, m'u mbyt,
më la vetëm e të shkretë,
edhe të mjer' e të gjorë. (5)

Bukuria

[1]) Nxjerrë nga *Lulet e Verës.* — Poemi formohet me disa kangë pak a shum të shkëputuna nga njana-tjetra, ndofta të shkrueme dhe veç e veç, jo me qëllim qi të paraqiten kështu së bashku. Ajo qi i lith këto kangë në mes tyne, âsht se flasin të gjitha për dashurinë dhe të bukurën. Prej njanës te tjetra, kuptimi nuk plotësohet ose zgjanohet gjithmonë. Subjekti âsht mâ se nji herë i njetë në dy dhe mâ shum pjesë. — Gjejmë te *Bukuria N.* qi dashunon. Nuk dimë gja për „të dashunën" e tij dhe kjo na pengon deri diku për ta kuptue mirë poemin. Shohim qi dashunia e tij nuk ishte e kënaqun; kjo e mundonte poetin. Nuk dimë edhe në se poemi flet për nji ose ma shum të dashuna, megjithëqi po njanës i drejtohet. Sensualizmi i N. këtu âsht i math dhe ka vulën e edukatës së tij orientale. Botëkuptimi panteist zotnon gjithë poemin.

[2]) Në këte pjesë duket mâ mirë se në të tjerat panteizmi.

[3]) Shprehun keq. Pjeshkët i kujtojnë gjijt dhe figura e këtyne i mbetet „Përjetë". Fjala „gjiri" duhej të qe shumës qi t'ishte konstrukti i rregullt ë.

[4]) Me dorën e saj..

[5]) Të vihen re rimat e përzieme në mënyrë fort të çregullt ë të kësaj pjese.

6

Qiriri meje ka mësuar
të digjet, të përvëlohet,
edhe duke përvëluar
të qeshnjë e të gëzohet,
të bënetë zjarr e flakë,
të tretet pak' e nga pakë. (6)
Ti e mësove trandafilë
të çelet, të lulëzohet,
të qeshnj' e të zbukurohet,
të përvëlojnë bilbilë
e të bënjë të pëlcasë,
një fjalë të mos i flasë;
dhe nga kjo t'i vinjë mirë,
të zbukurohet më mirë,
e të mos ket mëshirë,
pa ta lerë dhe pa gjumë. (7)

7

Bërthama jote, o hurma
më rrëfen bukur e mirë:
zëmër e buzëmëlsë, më tha,
ësht' e fort' e pa 'mbëlsirë. (8)
Po fjalënë s'ia besova,
nuk ësht, e vërtetë, thashë
Tani hall' e kupëtova,
se me syt e mi e pashë.

9

Zëmra jote në krahrort tënt
ësht hekur brënda n'ërgjënt; (9)
dhe linj' ay krahruar,
si në dhe gur' i paçmuar.
Dielli zënë me rezë,
shpirti brënda në qivure,
Zot'i math nër katër mure! (10)

10

Do të shkrihem,
të venitem

---

[6]) Këtu qiriu digjet njisoj si njeriu, prej dashunie. Përqas me *Fjalët e qiririt,* ku ai digjet prej dashunís më vendin dhe popullin.

[7]) Dashunín e bilbilit më trandafilin qi nuk e do dhe e mundon, e gjejmë shpesh në poezín orientale. S'andejmi ka hy edhe n'Europë motivi.

[8]) Shprehun keq, ose gabim shtypi. Mund të ketë qenë kështu: „Bërthama jote, o hurma — më rrëfen (ose më rrëfeu) bukur e mirë-zemrën e buzëmbëlsë; më tha: — ësht' e fort' e pambëlsirë".

[9] Të dy vargjet e sipërmë nuk janë të rregullë.

[10]) Asht motivi idealist i shpirtit në qivurin e trupit.

Si kandili kur s'ka vaj (11)
balt' e pluhur
do të bënem
    të më shkelnjë këmb' e saj
e të prehem
duke puthur
    atë këmbë pasandaj.
As më thua,
ç'ke me mua?
    Pse të dua paskam faj?
Pse heq unë
hidhërime,
    a në vdekça, ti mos qaj.
Vdekja ime
s'të prish punë. —
    Haj e zeza jetë, haj!

11

O veri, pa hiq i thua (12)
sorkadhesë qafëgjatë:
më ka dhënë pyll mua,
s'mblidhem dot as dit' as natë.
    Pyete vallë përse,
    pastaj jak' e më rrëfe.
Bukuroshe, symëshqerë,
shikomë një herë mua,
trëndafil i kuq me erë,
e di vallë sa të dua?
    E mora vdekjen me sy —
    do të vdes, të vdes për ty!

12

M'iku me vrap djalëria
e më la mi dhe të shkretë;
më erth shtriga pleqëria,
pshehtazi, si qen i qetë.
    Opopo! ç'më gjet, o shokë
    do të qanj me thes në kokë!

---

[11]) S'âsht e pamundun qi këte varg N. ta ketë përshtatë prej nji vargu italisht qi gjindet te romani *La Chartreuse de Parme* (Murgesha e Parmës) prej francezit Standal (Stendhal): *„Come face al mancar dell'-alimento"* (si kandili kur nis t'i mungojë voji). As nuk dimë nga e ka nxjerrë ate varg Standali. Mos âsht i ndonji poeti italian të njohtun? Të vihet në dukje theksi oriental dhe dekadent i pjesës 10.

[12]) Pa ec i thuaj.

O ditët e djalërisë,
që kishit shumë gëzime
rratë në det t'arratisë, (13
Më latë në hidhërime!
Tani jetënë ç'e dua?
Më s'ësht' e shkreta për mua!
Ti, o bukuroshja ime,
të ritë ma paç për jetë!
Kurrë mos pavsh hidhërime,
të dashtë Zot'i vërtetë!
Syri yt mos u venittë,
si hëna u përtërittë. (14)

15

Vera vate, shkoi,
bilbili pushoi,
lulet u thanë;
dimëri u qas,
dëbora vjen pas,
fletëtë ranë.
Gjësendi më s'mbet
thua përmi dhet,
shpeshtë pushuan.
Zëmra ime zjen
e ty më s'të gjen,
pa heq e vuan. (15)

---

[13]) „Rratë": formë korçare për 'ratë". Gjemë të tilla forma te N. Gjejmë „morri" për „mori". Dyshohet qi këto forma të jenë gabime shtypi, sidomos të botimeve Dh. Koti të Korçës.

[14]) Të vihet re bukuria e këtyne dy vargjeve të fundit.

[15]) Pjesa e fundit âsht nji nga vjershat mâ të bukura të N. perfekte e llojit të vet në shqipet. Të vihet në dukje kontrasti i ardhun mirë në mes të heshtjes në natyrë dhe të zemrës së poetit qi „zjen".

TRADHËTORËT

Shokë! kemi në mest tënë
Shum'armiq' e tradhëtarë!
Popo! mos u qoftë thënë!
Veç që s'kanë gjë në dorë!

Haruanë Mëmëdhenë!
Dh'e lanë kombinë tënë!
E një tjetërë na gjenë!
Popo! mos u qoftë thënë!

Lanë Zonjën' e lëvduar!
E zunë një kurvë shtrigë!
Të ndyr' e të mallëkuar!
Të fëlliqur' e të ligë!

Lanë Mëmënë të çveshur!
Dhe mundohenë për botë!
Pa dhe bota duke qeshur
U thotë, mundohi kotë!

Qysh u bënë Efialtë!
E nu' e njohin të mirën,
Uthullën pandehin mjaltë
Edhe dritë errësirën!

Buk' e Mëmëdheut i zëntë!
Tradhëtarët' e pabesë,
Dhe Zoti dërmën u-dhëntë
Kurrë mos paçinë pjesë!

Miqt' armiqt i kanë bërë!
Armikëtë miq i zunë!
Qysh janë fyell të tërë!
Ç'është kjo e madhe punë!

Fajn' e madh kur do t'a njohin
Njerëzit e mallëkuar?
Dritënë pse nuk' e shohin?
Apo janë të verbuar?

Janë së gjithash të marrë!
Dhe të liq me të vërtetë,

Mëmëdheut bëjnë varrë,
Po do të bien vetë.

Se mbretëron e vërteta.
S'del kurrë gënjeshtr' e shkretë,
T'ish ashtu, qe prishur jeta,
S'kish mbeturë gjë e vërtetë.

Ata turpinë fitojnë
Nder' e tyre posht' e hedhin,
Dhe armikëtë gëzojnë
E në errësirët bredhin.

Nuk' është kurrë harruar
E mira dh'e lig' e shkretë,
Të gjitha janë paguar,
S'ka mbetur gjë në jetë.

Lirini, pa do t'a gjejnë
Të vërtetën do t'a njohin,
Se tani s'e dinë ç'bëjnë,
Janë të verbër' e nuk shohin.

O! popo, ç'turp kanë marrë!
Janë bërë tradhëtorë!
Dhe s'janë më Shqiptarë
Se nga kombi hoqnë dorë!

Me të huajnë u bënë!
Me armikun 'e Shqipërisë!
S'duanë gjuhënë tënë
Armikëtë e Perëndisë!

Ndjej' o Zot se nukë dinë
Se ç'bëjnë, janë mahnitur,
Rrahin të prishin shtëpinë!
Pun' e lig' edh'e mërzitur.

Të gjorët janë në gjumë!
Të vërtetënë s'e dinë,
Do të mundohenë shumë,
Pastaj mëntë do t'u vinë.

Vëllazërin' e harrojnë
Dhe kombin e mëmëdhenë

Dhe armikëtë dëgjojnë!
Edhe s'dinë se ku venë!

Hiqni dorë, hiqni dorë!
Mblidhni mënt' e turpërohi,
Mos u-bëni tradhëtorë
Se pastaj do të pendohi.

Nga „Lulet e Verës"

(KANGA V).

U ngrit fat' i Shqipërisë,
si i vdekuri nga varri,
mori udhën e Asisë,
duke ikur si i marri,
me një rrobëzë të çqyer,
me fytyrë të tmeruar,
dhe me gjak lyer e ngjyer,
e me sy të zgurdulluar, [1])
posi hije mori dhenë,
duke ecur me vrap shumë,
papo u hodh përtej denë, [2])
si ajy q'ikën në gjumë.
U shëmbëllye me Gjonë,
mori fytyrën e tija,
shtanë dhe zën' e zakonë,
edhe u derth nga Syrija.
Plaku, me shkop duke shkuar,
posi nata mori dhenë,
pa vëndëthit e uruar,
dh'erth e gjeti Skëndër-Benë;
pa juqas edh'e fërkojti
me mall shum i mjeri atë,
në mes të tëndës që, drojti,
i zi sterë posi natë!
i ligur, i dobëtuar,
i grisur, i çkatëryer,
i shkretë, i varfëruar,
i qar e i mallëngjyer!
ish i venitur, i vdekur,
i rrihte si lumë gjaku,
ishte përgjunjur e tretur
dhe dridhej i tërë plaku!

[1]) *Zgurdulluar:* të dalun jashtë (thuhet për sy)
[2]) *denë:* kallxore për detin.

si ajy lipës i gjorë,
që ka mbeturë pa bukë,
rri në shi e në dëborë
ngjeshur i mjeri me zhukë!
ahere kur fryn e bije,
jeta është gjith e qetë,
reja dëborënë shtije
mbi dhet të ftoht e të shkretë!
— — — — — —
— — — — — —

(Nga „Istori e Skëndërbeut")

SKËNDERBEU NË DYLUFTIM

Na erdhi n'Andrinopojë
Një Tatar i math ng'Asia,
që nuk i flitej me gojë,
i rëndë nga trimëria;
ishte i math sa dy buaj,
i egër e i tmeruar,
kish fuqi sa katër kuaj,
ish si lum' i trumbulluar.
Tatari një trim kërkonte,
me sqimë të madhe delte
po njeri nukë kuxonte
në gjurmët të tij të shkelte;
Po mburohej me një fjalë
dhe i tremte gjithë ç'qenë:
— Kush ësht' i zoti të dalë
thosh, të njohë vetëhenë!
Një njeriu, që tek shkelte
tronditej i tërë dheu,
kush muntte tjatërë t'i delte,
veç trim i math Skënderbeu.
Duallë të dy kaluar,
në hekur të rëndë veshur,
mburonjat muarë nër duar,
kordhat e prehta ngjeshur;
më nj'an' ish fytyrë-qari,
që si nat' e zezë nxinte
m'anët tjerë Shqipëtari
si dielli vetëtinte.
Bota, që e panë djalë,

Prensinë, kundrejt Tatarit,
Hipur si ëngjëll më kalë,
gjithë j'a dhanë të qarit;
me shumë re po shikonin.
lutëshin për Skëndërbenë
se si Perëndi e donin,
gjithë njerëzit që qenë
E dinin q'ish trim Tatari,
s'pandehninë që të mundej,
ish i madh si qipi bari,
Sa nga vendi nukë tundej.
Skënderbe! o jetë gjatë!
i tha: ti mik, mase thua,
me mburrje shum' e lëvdatë,
nukë m'a del njeri mua;
edhe me shpresë gënjehesh,
në mëmëdhet t'ënt të thuash,
nonjë herë kur të kthehesh,
unë kurrë s'u rrëzuash!
po shpeshit q'i është shkruar,
të mos shohë më folenë,
futetë si i verbuar,
e heth në rrezik vehtenë.
Këto tha dhe j'u lëshua,
Prens'i bukurë si ylli,
u derth posi një dragua,
që po suletë nga pylli.
Të dy kordhetë i hoqnë,
njëri tjatrinë të priste,
me fuqi shum'u përpoqnë,
shoku shoknë s'munt t'a vriste,
se ishin veshur në hekur
dhe dininë të lëftonin.
Ishin fort mirë të pjekur,
pa vehtenë e mburonin;
po trimi, q'i lij pas shokët,
hoqi fort mirë një shpatë,
Tatarit i ra në kokët,
ra i ziu si lopatë.
Gjithë ç'qenë atje dh'e panë,
thirr' e thanë shumë fjalë,
pastaj i erdh' atje pranë,
Skënderbeut e j'u falë;
pleqt' u çuditnë nga fati,
dhe i dhanë shum' urata,

me dorë të tij Murati
i fali disa dhurata.
Pas këtij shumë të tjerë
që guxuan e luftuan,
u ndenë mbi dhet të mjerë,
nga vdekja nuk u mërguan.
Dy Persë trima të mësuar
këtë punë e dëgjojnë,
edhe duke ashpëruar
erdhë në Brus' e kërkojnë
nga mbret'i gjithë Turqisë
një burrë që të luftojë,
e në mest të njerëzisë
trimërinë t'a tregojë;
xgjith në gjithë ushtarë,
e nga gjithë, që ke pranë,
të dëgjuar e të parë,
një trim të lëftojm' i thanë.
Murati trimat i psholli,
që kish në mest t'ushtërisë,
po asnjë nga gjithë s'dolli
drejt trimave të Persisë.
Skënderbeu u ashpërua,
u ngrit e hekurat veshi,
pastaj dolli si dragua,
u versul posi rrëbeshi
Persëtë vëllezër ishin,
dhe m'i madhi Jahja thuhej,
trimëri të madhe kishin,
m'i vogli Mustafa quhej.
Jahja së pari qëllojti,
po shigjeta prap' u kthye,
mburonjë nuk e shpojti,
maj' e hekurtë j'u thye;
pastaj Skënderbeu qëllojti
e me rrëmbim shumë shtiri,
shigjeta mi kok' i shkojti
Persit, e në shtat s'e zuri
ahere, posi petriti mi Jahjan u lëshua,
dhe shpatën' e lar' e qiti,
Pers' i varfër u tmerrua.
Ndihmë s'gjeti veç ne vrapi,
se e pa që s'mundej kurrë,
mori dhenë posi çapi,
nukë qendroi dot si burrë.

Mustafaj, q'ishte më nj'anë,
dhe luftën e tyr'e shihte,
e pa, q'u munt, të vëllanë,
u derth fshehtazi t'i ndihte;
Trimi shpejt e kupëtojti,
që po vinte me të qetë,
me bisht të syrit shikojti,
hoqi me vrap një shigjetë;
gjithë fuqinë e mblodhi
dhe Mustafan'e shënojti,
si rrufe me vrap e hodhi,
tej-për-tej të zin'e shpojti;
i çoi hekur e mburonjë
edhe shtatn'e tij shigjeta,
u këput, po si sgërbonjë,
vdekja e mbuloi e shkreta.
Jahja mori shumë frikë,
dhe s'e priti Skënderbejnë,
Skëndërbeu tha mos ikë,
se trimat shpinë s'rrëfejnë.
U derth me kordhë në dorë,
si dragoj i ashpëruar,
e kohë Persit të gjorë
nuk'i la për të mërguar.
Me shumë tmerr e pa shpresë,
Skëndërbeut ju këthye,
hoqi kordhënë t'a presë,
Jahja-trimi u gënjye!
Posi dragonj u zunë,
me kordhatë të këqia
njëri më tjatrin shtinë,
po s'i vrau Perëndia!
Luanin shpatat e prehta,
ndrininë e vetëtinin,
nd'erë si pendë të lehta,
njëra tjatrënë godinin;
po kur e panë Jahjanë,
gjithë bota, q'ish mbledhur,
të shtriturë posi kanë,
mbytur në gjak e verdhur.
Kokën e trupin'i kish çarë
me një shpatë q'i kish hequr
dhe më dy e kishte ndarë,
e pa ndjerë kishte vdekur!
I kish rën'e shkreta shpatë,

për një herë si rrufeja,
ja bëri ditënë natë,
gjaku i vij si rrëkeja,
i venitur ishte nderë,
ishte pa frym, e i qetë,
me të vdekurit përzjerë,
ish i mjeri n'atë jetë.
Gjithë bota u çuditnë
me fuqitë të Skëndërbeut,
s'ja kish njeri trimërinë,
s'kish shok mbi faqet të dheut.
Nderi edhe dashuria
nga gjithë bota i shtohej,
popo gjithë njerëzia
për atë trim përgjërohej
dhe vetë Sulltan Murati
e donte kaq Skënderbenë
më shumë dhe nga i ati,
e me teprë se Mehmenë;
Skënder'e math prap e ngjalli
Zot'i math e i vërtetë,
Muratnë shpresa e talli
prándaj e lartësoi vetë;
ngaha vënt'i Perëndisë,
Skënder'i math prapë dolli
e i dha nder Shqipërisë
se ajo sërish polli.
Skëndërbeu u bë i parë
mi ushtërit të Turqisë,
mi mijëra ushtëtarë
kryeprens'i Shqipërisë.

(Nga „Istori e Skëndërbeut")

FILIP SHIROKA
(1859-1935)

Filip Shiroka lindi në Shkodër, por të gjithë jetën e tij e ka kalue jashtë atdheut të vet n'Egjypt, ku së bashku me nji rreth Shqiptarësh t'emigruem punoi për çashtjen e shlirimit të Shqipnís nga zgjedha turke. Edhe pse larg atdheut, kujtimet e mallshëme të fëminís ja ndezën zemrën dhe e nxitën për me krijue nji varg vjershash, të cilat nën titullin e zgjedhun prej vetë poetit: „Zani i zemrës" — nji dashamirë i tij i mbluedh dhe i botoi në vjetin 1933.

Të gjitha poezít e këtij i përshkon afshi i thellë i mallit për atdhé. Filip Shiroka ka shkrue nën pseudonimin Gegë Postripa.

NJI LULES SË VESHKUN[1])

Que me veux-tu chère fleurette,
aimable et charmant souvenir?
Demi-morte et demi-coquette,
jusqu'a moi qui te fait venir?

A. De Musset (2)

Lulja e bukur — kputë kush të ka,
prej shoqesh tueja — kush t'paska nda?
M'je veshkë e thamun — lulja e shkretë,
qysh se t'kanë tretë!

Si ti edhe unë — nda prej shoqënisë,
larg prej qytetit — tim, prej Shqypnisë,
si ti u dogja — luleja e shkretë,
n'dhe t'huejin tretë!

---

[1]) „*Lulja e veshkun*" simbolizon poetin, qi në mërgim, e ndjen veten si nji „lule të kputun" dhe „të ndame shoqesh". F. Sh. e ka këndue me nji akcent t'ambël mërgimin, tue imitue poetin italian Thoma Grossi.

[2]) Asht nji strofë e poetit francez Alfred de Myse. „E ç' më do lulez e dashun — kujtim i ambël e hirëplot? Gjymës të vdekun e gjymës kokete, — kush të sjell deri te unë?"

Ti, në kopsht tandin — ku ke lulzue,
t'ka ushqye voesa — dielli t'ka gëzue,
por tash je veshkun — luleja e shkretë,
tash qi t'kanë tretë!

Edh'unë n'dhe timin — gjith i gazmue, (3)
prindët më knaqshin — ishe i lumnue;
por tash po digjem — luleja e shkretë,
n'dhe t'huejin tretë!

[3]) Të vihet re vrazhdësia e pjesës së parë të këtij vargu qi del me zor: *„edh un,n'dhe timin..."* F. Sh. s'ka qenë artist dhe s'âsht ngritë nalt si poet.

ANDON ÇAKUA — ÇAJUPI
(1866-1930)

Andon Çakua, që në letërsín shqiptare njifet me pseudonimin Çajupi, lindi në katundin Shepër të Zagorjes dhe vdiq në Kairo t'Egjyptit. Çajupi në vendlindjen e tij ka kalue vetëm fëminín e mandej ka marrë rrugat e mërgimit: në Greqí, Zvicër — ku i ka krye edhe studimet e veta — e mandej mâ së shumti n'Egjypt.

I ati i Çajupit ka qenë tepër i pasun dhe e ka mbajtë të birin si djalë dëshirit. Çajupi i ka krye studimet për avukaturë dhe këte profesion e ka ushtrue n'Egjypt vetëm dy vjet, e mandej âsht tërhjekë tue jetue si âsht mâ mirë nga trashigimet e mëdha që i la i ati.

Megjithëse Çajupi duket të ketë kalue nji jetë të çrregullte, prapseprap ka qenë nji studjues i thellë dhe i zellshëm. Sendet që kanë ndikue mâ së shumti në jetën e tij, janë mâ së pari vdekja e së shoqes, e mandej e të birit të tij të vetëm — Stefanit. Mu kjo e nxiti Çajupin që të shkruejë poemthën elegjiake „Vaje", që âsht mâ e bukura në gjuhën shqipe. Çajupi ka shkrue vjersha të shumta patriotike, dashunije dhe satirike. Vjershat mâ të bukura i ka mbledhë dhe botue me 1902 nën titullin „Baba Tomorri". Përpos këtyne ka përkthye ose adaptue disa nga prrallat e poetit francez La Fontaine. Mandej kemi botimin e nji përmbledhje vjershash të përkthyeme nga gjuha sanskrite, „Lulet e Hindit" (1921) si edhe nji dramë për Skënderbeun „Burri i dheut" botue mbas vdekjes së Çajupit, (1937) etj. E gjithë vepra e Çajupit përshkohet prej nji dashunije dhe malli për vendlindjen si edhe nepër to buçet kushtrimi për lirín e atdheut të tij të robnuem. Njikohësisht në to ndihet vneri dhe urrejtja kundra anmiqve të ndryshëm, që kishin pushtue Shqipnín. Kjo mbërrin nga njiherë deri në shovenizëm.

Çajupi âsht poet gjaknxehtë dhe i rrëmbyeshëm, kryesisht lirik dhe poet që ka këndue dashunín; âsht realist e plot ndjenja. Ai fjalën e thotë copë, tue ra herë-herë edhe në vulgaritet. Ky âsht i pari poet që e ka këndue natyrën dhe njeriun

shqiptar me të mirat dhe me të kqijat e tij. Ai për kah kjo anë âsht nji pararendës i poetënve të mâvonshëm. Çajupi, gjithashtu âsht i pari që përshkruen jetën e vështirë të katundarit dhe të katundares shqiptare si dhe kritikues i disa dokeve të mbrapshta. Bje fjala komedija e tij e vogël „Katrëmbëdhjetë vjeç dhëndërr!" âsht nji fryshkullim kundra martesës së djemve të rij me gra të pjekuna. Kjo vepër mund të merret si fillim i mbarë i theatrit shqip. Çajupi âsht nji poet që e ka gëzue dhe ka dëshirue ta gëzojë jetën, ai ka qenë qejfli dhe shkrimtar i të gjithëve; ka qenë njoftës i thellë i folklorës së Toskënís, të cilës i ka dhanë me mjeshtrí të hollë zdrukthin letrar. Vargjet e shkruem prej tij janë vargjet e popullit. Përdor nji gjuhë të pastër dhe të punueme e që kjo âsht toskënishtja mâ e bukur e shkrueme bashkë me dialektizmat e saja të hieshëme.

MEMËDHEU

Mëmëdhe quhet toka
Ku më ka rënurë koka,
Ku kam dashur mëm'e atë,
Ku më njeh dhe gur'i thatë,
Ku kam pasurë shtëpinë,
Ku kam njohur Perëndinë,
Stërgjyshët ku kanë qënë,
Dhe varet që kanë vënë,
Ku jam rritur me thërrime,
Ku kam folur gjuhën time,
Ku kam fis e ku kam farë,
Ku kam qeshur, ku kam qarë,
Ku rroj me gjas e me shpresë,
Ku kam dëshirë të vdes.

Çajupi (Baba Tomorri)

VAJE[1])

Që ditën që vdiqe, që kur s'të kam parë
lotë që kam derdhur s'më janë edhe tharë!
Shumë vjet u bënë, sot u mbushnë dhjetë
që kur më ke lënë dhe s'të shoh ndë jetë.
Ndë ç'kopësht me lule ke qëndruar vallë?
S'të vjen keq për mua? S'të vjen mall për djalë?
O ëngjëll i bukur, mos mëno në botë,
ktheu të të shohmë, të na mbeten lotë!
S'rrojmë dot pa tynë, ti si rron pa neve? (2)
Motëmot që rrojtim bashkë, s'më urreve. (3)
Atje tek rri janë qipariz'e varre —
ktheu të të shohmë, mos na le për fare!
Mos na le të gjorë, me zëmër të ngrirë,
ktheu të gëzonesh kur të shoç të birë:
e ke lënë foshnjë, tani u bë burrë,

Vaje

[1]) Nji nga elegjitë e para të shqipes. Ç. duhet konsiderue si i pari elegjiak në gjuhën tonë. — Në dhetë vjetorin e vdekjes së grues së tij, Evgjenisë, poeti kujton me mallëngjim e dhimbje të madhe të dashurën dhe nanën e jetimit të tij. Asht vajtimi i burrit për të shoqen, po dhe mâ fort i babës për nanën e djalit. — Nxjerrë nga *Baba-Tomorri.*

[2]) Ende poeti nuk i beson mirë realitetit të vdekjes së grues.

[3]) Shprehja s'âsht e bukur. Fjala „urreve" s'duhej të kish vend këtu. Ia ka dashtë rima — për të cilën Ç. sakrifikon disaherë, si artist jo i përkryem. Duhej të thoshte: motmot qi rrojtëm bashkë, nuk u zemëruem nji herë etj.

s'arrite ta rritje, s'të ka parë kurrë!
Për ty, shumë herë, çoç do të më thotë,
po s'munt t'i përgjigjem, se më mbytin lotë!
Kthej kokën mënjanë dhe vështroj përpjetë,
duke psherëtitur te Zot'i vërtetë:
— O Zot i vërtetë, s't'erdhi keq për djalë
kur i more mëmën dhe më le të gjallë? (4)
Të më keshe marrë do të qe më mirë,
dhe të rronte mëma të rritej të birë.
Me se rrojnë foshnjat? Ç'i rrit çilimitë?
Dashuri e mëmës dhe përkëdhelitë.
O Zot, të jam falë, mos më le të mjerë:
dërgom' Efgjeninë ta shoh dhe një herë!
— Pse s'kuvëndon, mirë, more punëbardhë?
Cili vdiq një herë dhe prapë ka ardhë?
Gjith' humbasën gruan, mëmën a babanë,
po ata që mbetën, si ti nukë qanë.
Të vdekurin lotët s'e bien në jetë
po lutu dhe falu të rriç djalën vetë.
— Doje drit'o Qiell, more dritën time,
dhe më mbushje jetën plot me hidhërime!
Tani rroj pa shpresë, ndaj s'dua të rroj,
se dhe Perëndinë tani s'e besoj! (5)

2.

Ditën e vitit parë
u bë qiamet i math:
nga tëbora që ka rarë
faqez e dheut u zbarth.
Cingërim'e errësirë,
jashtë veriu pëllet;
bie bor'e breshërirë,
dheu duketë si det.
Është natë, nat'e zisë,
Vetëtit edhe gjëmon,
një ëngjëll i Perëndisë
dergjet sëmur'e rënkon.
Ka tri dit' që po mundonet

---

[4]) Poeti fillon të ngrejë krye kundër Zotit. I tronditun në besimin e tij. Ç. ma vonë nuk duket të ketë besue fort. Ndihet ndër vjershat e Ç. nji si „paganizëm" ose ma mirë „ateizëm" i mshehtë, qi shkon mirë me realizimin e tij.

[5]) Pohon mosbesimin e tij total. Për t'a shënue kalimin pak artificial dhe i shpejtë prej besimit të vargjeve të maparshëme te ky mosbesim. Gjest i math, pak teatral, kontrast i kërkuem.

dhe me vdekjenë qërton,
po vdekja s'do të mërgonet,
se shpirtin e saj kërkon.
— Perëndi lemë të gjallë
të munt të rrit këtë djalë,
s'ka një javë që ka lerë!
Kush do ta marrë ta rrijë?
Jetimi qysh do të rrojë?
Kush do t'i japë të pijë?
Si unë kush do ta dojë?
Kush do ta dojë Stefanë? (6)
Më ndje, o Zot i vërtetë!
Se Stefani ka babanë
dhe do ta rritijë vetë.
Ëngjëlli me këto fjalë
nga jet' e rremë shpëtoi,
la baban' e zi me djalë
dhe ndë Qiell fluturoi.

4.

Kur shkoj nëpër varre, ka mbirë bari,
që rritet e mahet me trupinë tënë,
kujtoj kush ka vdekur, mejtoj ç'kanë qënë,
zëmra më lëndonet dhe s'pushon së qari.

Gjithë kanë qënë të gjallë si unë,
të varfër, të pasur, të urt' a të marrë;
mbase kanë dashur, qeshur apo qarë,
po të tërë vdiqnë dhe në varr i vunë.

U lutem moj eshtra të kujt ini vallë?
Edhe kurm' i bukur ç'u bë, ku e latë? —
Kujto djalërinë: një ëngjëll, një natë,
t'iku nëpër duar dhe të la me djalë. (7)

---

[6]) Stefani, djali i vetëm i Ç. vdiq tuberkuloz njizet vjeç. Nuk dimë ta ketë qa ashtu si bani për të shoqen. Shum dorëshkrime të Ç kanë mbetë pa u botue.

[7]) Pjesa e katërtë e *Vajeve* âsht, pa fjalë, edhe mâ e bukura. Argumenti i saj âsht i vjetër fort dhe i përdorun mâ se nji herë. Mban vulën e romantizmit dhe të kujton sidomos francezin Viktor Hygo. Po Ç. ka dijtë ta shprehi dhimbjen e tij me origjinalitet. Evokimi i së shoqes qi iku dhe i la djalin e posalindun, âsht i fortë dhe na jep nji kontrast interesant në mes të jetës dhe të vdekjes: vdes diçka qi të lidndë diçka tjetër.

DASHURIA[1])

Kur jeshmë të vegjël, si moll, e pabërë,
putheshim ngaherë ditënë të tërë
vij e të kërkojë, vij' e të thëresë,
losnim të dy bashkë, rronim me një shpresë (2)
Mba mënt sa të desha? Mba mënt sa më deshe?
Mba mënt si më thoshe e vogël kur jeshe?
Tani që jam burrë, tani q'u madhove,
dashurin' e parë pse vall' e harrove?
Tani q'u poq molla e hanë të tjerë,
mikn' e djalërisë s'e qas as më derë!
Posi dëllëndyshja vete në vënt tjetër
dhe kthenetë prapë në fole të vjetër,
ashtu zëmra jote mundet të kujtojë
mikn' e djalërisë dhe prapë ta dojë.

D.

Digjem përvëlohem
se të dua shumë,
diten mentonem
natën rri pa gjumë.

Luletë të dinin,
mike, sa të dua,
këtu do të vinin
të qajnë me mua.

Zoqtë të ndëgjonin
do t'më rrinin pranë
dhe do të këndonin
të harroj sevdanë.

Asnjeri në jetë
plagën s'ma shëron
përveç mikja vetë
që vjen e lëndon! (3)

Dashuria

[1]) Nxjerrë nga *Baba-Tomorri*. — Këtu duket influenca e madhe e Naimit mbi Ç., dhe ndryshimet në mes tyne. Le të krahasohet me *Bukurinë*.

[2]) Ç. ka ditë ta tregojë, si askush tjetër në shqipet, femininë e tij të lumtun e çapkëne. Pjesa e F. e poemit âsht edhe ma karakteristike me humorin e saj të letë e t'ambël.

[3]) Tri strofat e fundit të pjesës D janë nji imitim ose përshtatje nga nji poezi e Haines, të cilën e ka përkthye shqip F. Konica, me titullin

E.

Bukuria jote, leshërat e tua
posi pëndë korbi, të gjata mi thua;
ballëtë si diell, faqetë si mollë
sisëtë si shegë, dhëmbët si thëlpënj,
buzët si burbuqe, sytë si gështënjë;
dora si tëborë, fjala jote mjaltë,
kurmi yt i derdhur, shtati yt i naltë; —
gjithë më kënaqin, të tëra t'i dua,
po zëmëra jote u bë gur për mua! (4)

F.

E mba mënt, moj Marë,
dashurin' e parë?
Njeri nuk' e gjegji
se jeshmë të vegji.

Unë pa ty s'po rroje,
vij' e të kërkoje;
ti pa mua s'rroje,
dij' e më kërkoje.

Në lule me erë
putheshim ngaherë;
dhe si burr' e grua
losnim nënë ftua.

Një ditë, të dyza
losnim mbyla-syza: (5)
u fshyem pa dukur
në ferra, në gurë,
u fshem' aqë bukur
sa s'u gjetm' dot kurrë...

Dhëmbje. Mos e ka njohtë këte përkthim Ç.? Nuk dimë në se Ç. e njihte gjermanishten. Ja përkthimi i Konicës: „Dhe sikur lulet e vogëla të dijin sa thellë është plagosur zëmëra ime — do të qajin bashkë me mua — që të më shërojnë dhëmbien. Dhe sikur bilbilët të dijin — sa i trishtuar e sa i sëmurë jam — do tingëllojin me gëzim — këngë ngushëllore. — Dhe sikur dhëmbien time — ta dijin yjzët e artë — do të vijin nga lartësia e tyre — e do t'më flisnin për ngushëllim. — Të gjith'-ata s'e dinë — veç një e di dhëmbien time: — ajo vetë ma grisi — ma grisi zëmerën." Të krahasohet përkthimi pak a shum artificjial i Konicës me përshtatjen fort të bukur të Ç.

[4]) Nji nga vjershat ma të çqueme të poetit. Të vihet në dukje influenca e poezisë popullore e përdorun me mjeshtëri në të. Te Ç. poezia popullore nuk âsht nji stoli e jashtëme, po veshje artificiale, po vetë brumi me të cilin poeti ngjesh dhe i jep trup imagjinatës së tij.

[5]) Vështro fjalorin.

G.

O moj lulja manushaqe,
ndëgjo dashurinë ç'thotë:
Të lozëm gushë-për-gushë,
të na përzienë lotë.

Ma do zëmra, ma ka ënda
të lozëm ballë-për-ballë,
se zjarri që kemi brënda
na djek sikur të mos dalë.

Të lozëm gushë-për-gushë,
bashkë të vemi, të vimë,
posi shqerratë në fushë,
se të rinj gjithënjë s'rrimë,

H.

Kam dashur lulet, konxhën, trëndafilë,
zoqtë që këndojnë, thëllëzat, bilbilë;
tani s'më pëlqejnë, më lënë të ftohtë,
se dua një çupë si hënëz' e plotë —
s'ka shoqe në botë.

Kjo është për mua lule trëndafili,
konxhë, manushaqe, thëllëza, bilbili.
Kur më shkon në rrugë, me lule në dorë,
leshrat prapa krahve hedhur si kurorë,
e bardhë si borë.

Më mirrenë mënte nga sytë verbonem
si digjen në zëmër gjithë sa e njohnë,
dhe nga dashuria digjem, përvëlonem, (6)
maniten të tërë trimat kur e shohnë —
mashalla! i thonë.

I.

Pika-pika bie shiu
dhe tëbora flokë-flokë
vetëtin e fryn veriu,
breshëri kërcet mi tokë.

Le të fryjë er'e ftohtë
s'ka ç'më bën dimëri mua:

---

6) Sidomos në këte pjesë vihet re sensualizmi i Ç., i cili çfaqet me të gjithë forcën e tij. Kemi edhe disa shprehje të Naimit — qi janë dhe të popullit — si: „digjem, përvëlohem".

dashuria më mban ngrohtë
se pushtoj atë që dua.

Kur fryn era me tallas,
kur bie tëbor'e shi,
sa fle njeriu me gas,
kur ka mikenë në gji! (7)

FSHATI IM

Maletë me gurë
Fushat me bar shumë
Aratë me grurë,
Më tutje një lumë.

*

Fshati për karshi
Me Kishë e me varre,
Rrotull ca shtëpi
Të vogëla fare.

*

Ujëtë të ftohtë,
Era punë e madhe!
Bilbili ja thotë...
Gratë si zorkadhe.

*

Burrat nënë hije
Lozën, kuvëndojnë,
Pika që s'u bije
Se nga gratë rrojnë!

*

Gratë vënë nd'arë
Dhe në vreshta gratë,
Gruaja korr barë,
Punon dit' e natë.

*

Gratë në të shirë,
Në të vjela gratë,
Ikinë pa gdhirë,
Kthenenë më natë!

---

[7]) Fjala „mike" e përdorun kaqë herë, âsht e erotikës popullore. Të vihet në dukje theksi kryesisht popullor i këtyne pjesëve në krahasim me ato ma „intelektualiste" — si të thomi — *të Bukurisë* së Naimit.

*

Gruaja për burrë
Digjetë në Diell,
Punon e s'rri kurrë
As ditën e diell!

*

O moj Shqipëtarkë,
Që vete nget qetë
Edhe drekë e darkë
Kthenej e bën vetë,

*

Moj e mjera grua
Ç'e do burrë zinë
Që ftoet në krua
Dhe ti mban shtëpinë!

(Nga „Baba Tomorri")

SULLTANI

Jam Sulltan, mbret i vërtetë,
Shoq të tjerë s'kam në jetë;
Gjakëtor e zëmër-derr,
Nga frika më bëjnë nder!....
Dolla nga fund' i Azisë
Si rrebesh i Perëndisë:
Vrava, preva e shkretova!
Botën me gjak e mbulova!
Kur zaptova Anadollë
Erdha mora dhe Stambollë,
Njerzit i shkova në thikë!
Dhe kush mbeti rron me frikë!
Jam i keq si egërsirë!
Të urtët janë të mirë,
Dua të quhem i marrë,
Po puna të vejë mbarë.
Thera Grekër e Bullgarë
Thera Ermenët e mjerë.
Thera sa munda të tjerë!
Egërsirë si ariu,
Me fytyrë si njeriu
Më dërgoi Perëndia
Që të vuaj njerëzia!
Evropa që më shukon.
Të më bëjë gjë s'guxon
Se ka mejtime të tjera...
Prisha, vrava, preva, thera!

Bëra po ç'nuk kam bërë?
Prisha botën të tërë!
Mysliman e të krishterë
Kam dërguar n'atë jetë!
Më tepër se ç'vdiqën vetë!
Jam i zoti, rroj me pallë;
S'dua të sho njers të gjallë!
Nat' e ditë gjak kërkoj,
Pa pirë gjak s'mund të rroj!
Dhe tani q'u bëshë plak
Nukë munt të fryhem gjak!
Ata që kam nën zgjedhë
Të mundjije tok t'i mbledhë,
Me dorë t'ime t'i vrasë
Të pijë gjakun e rajasë!
Pse s'u bë, nga Perëndia,
Me një kokë njerëzija,
Që t'a presë me një herë!
Të mos mbeteshin të tjerë!
Të mbetej dheu i shkretë,
Se doje të rroje vetë;
Me egërsira të rroje,
Pa frikë të mbretërojë,
Se më duan e i dua,
Jemi një gjak e një sua
S'lashë njeri pa të keq!
Gra e burra, djem e pleq
Dridhenë kur më kujtojnë,
Mëmatë më mallëkojnë,
Më mallëkojnë të vatë
Edhe qajnë dit' e natë!
Qajnë! Po kush nukë qa?
Qajnë burra, qajnë gra,
Qajnë maletë për pylle
Qajnë fushat për lule!....
Kudo shkela u-tha bari!
Ç'la puçka e dogji zjarri!...
Egërsirë si ariu
Hëngra dhe u mish njeriu!
Si kam dashur, kam punuar,
Pse nukë jam i gëzuar?
I lik jam, të liga dua,
Nga kush më vjen frikë mua?
Nukë di se ç'kam i ziu,
Nga frika gjaku më ngriu...
Me punëra që kam bërë,

Më duken armiq të tërë,
Mysliman e të krishterë;
Sa dhe trimat Shqipëtarë,
Zun' e më punojnë varrë!
Humba Moren' e Vllahinë,
Bullgarinë me Sërbinë,
Bosnjenë me Mal' e Zi,
Gjiritnë me Thesali;
Keshë kompn' e Shqipërisë
Direk të gjithë Turqisë,
Pse s'më priti sa të vdesë
Pa të më dil i pa besë
Me Shqipëri të lëftonem
Kam frikë mos turpëronem,
Kam frikë nga Skënder-beu
Mos dalë prapë nga dheu!...
Se ç'mentoj e ç'jam i marri
S'më bën dot gjë Shqipëtari,
Dhe sa të jem vet' i gjallë
Nga zgjedha s'ka për të dalë
Pas meje, në këtë jetë
Guri mbi gurë mos mbetë!...

VARFËRIA DHE LIRIA

Jam i varfër po i lirë,
Ndaj më pëlqen varfëria;
Kush do të rrojë më mirë
S'urdhron dot veten e tia.
Mbreti sikur të më thotë:
„Hajde në Palas me mua,
Të gëzosh dhe ti në botë".
Do t'i them, zot nukë dua:
Për të ngrën' e për të pirë
Nukë munt të shes lirinë,
I varfëri rron më mirë
S'ai që do madhërinë,
S'më duet ergjëndi mua,
Dua lirinë dhe nderë,
Dua të bëj si të dua,
Jo si të duan të tjerë.
Kush munt e bën si do vetë
Bën si thotë Perëndia;
Nukë ka në këtë jetë
Gjë m'e vyer se liria.

Çajupi (Baba Tomorri)

ROBËRIA

E dashura Mëmëdhe
Të dua dhe kështu si je!
Po kur të të sho të lirë
Do të të dua më mirë.

Qajni pyje, fusha, gurë,
Qajni male me tëborë
Shqipëria mbet e gjorë
Dhe nuk she dritë kurrë:
Një mjergull e keq' e shkretë
E ka mbuluar për jetë!

Një gazep, një errësirë!
Vetëtit edhe gjëmon!
Rrojmë me zëmër të ngrirë,
Nga frika kurkush s'gëzon!
Njerzitë kurrë s'këndojnë,
Dhe bilbilëtë vajtojnë!

Qiameti shkretërira!...
Zogu vetë zë folenë,
Njeriu le Mëmëdhenë
Se mbretëron egërsira!
Për Shqipëri dëshërojmë
Se në vend të huaj rrojmë.

Robërinë si duron
O moj Shqipëri e mjerë?
Shpëtove vënde të tjerë,
Vetë nën zgjedhë rron!
Shqipëtarë bëni benë
Të lëftoni për Atdhenë.

E dashura Mëmëdhe
Të dua dhe kështu si je!
Po kur të të sho të lirë
Do të të dua më mirë.

Çajupi (Baba Tomorri)

FYELL'I BARIUT

Bariu, shokë, bariu,
Kur gjëmon e fryn veriu,
Është përjashta fat-ziu,
E rre breshëri dhe shiu!

Barinë, shokë, barinë,
Mos e harroni fat-zinë,
Se lë gruan e shtëpinë,
Ti u kullosë bagëtinë,
Kulloni moj bagëti,
ti, ti, ti...
Kulloni biro kulloni
Kur të vdes të më kujtoni
Ndiesë pastë të më thoni
Shikoni barin' e gjorë
Në diell e në tëborë
Bariu, me shkop në dorë,
Ruan deshët me këmborë.
Vështronje barinë mirë,
Me të ngrën' e me të pirë,
T'u kullosë me dëshirë,
Të rrijë bashkë me to,
to, to, to...
Hani moj bagëti hani
Kur të vdes do të më qani
Për mua zi do të mbani!

KATRËMBËDHJETË VJEÇ DHËNDËRR [1])

Pamj' e parë: burr' e grua

(Është natë. Mbrënda ndë një odë për të fjetur, zoti Vangje e zonja Tanë bëhen azër për të rënur poshtë. Në funt t'odës ndrit një llampë afër shtratit:)

[1]) Në këte komedi të vogel në katër „pamje", si i quen auktori dhe qi janë mâ fort skena ase tabello, se akte — gjejmë Ç. realist, qi nuk e paraqet mâ jetën shqiptare t'idealizueme, vetëm të bukur, si Naimi i *Bagëti e Bujqësisë*, po dhe me të këqijat e saj. Kjo komedi zakonesh âsht e para e llojit të vet në shqipet. Përshkruhen e kritikohen në te zakonet e Zagorisë, sidomos ai i martesës së djemve të vegjël me gra të mëdha, të cilat vjehrrat dhe shtëpia e burrit e duen për punë — se gratë punojnë në këto vise. — Motivin e gjejmë në nji kangë popullore (M. Kuteli, op. cit.), qi „këndohet nër gaze për qesëndi". Mbledhësi na thotë se ka dëgjue dhe nji version arumun të saj. Motivi duket të jetë i përhapun në Toskëni.

Çupë Radoneci
martuar Rodostinë —
qysh të mallkoj nëiën
e xhaxha Mersinë,
që më dhanë burrë,
burrë çilininë!

Tana. Ndëgjo, burrë...
Vangjeli. Ç'ke, moj grua?
Tana (rënkon). Jam sëmurë.
Vangjeli. Që kur! Ç'thua!
Tana. Ç'tham? Ja them që iam sëmurë:
koka më digjet si furrë;
s'e keshe pësuar kurrë.
Vangjeli. Po tani vallë ç'pësove?
më duketë se u ftove:
gjithë natën u zbulove;
s'di se sa herë më zgjove
dhe s'më le fare të flerë.
Tana. Gjithë ditën ç'keshe bërë?
Ti për bar e për dru s'vete,
dhe qahej se nukë flete?
Tërë ditënë ngas qetë
dhe drek' e darkë bëj vetë!
Gjithë puna përmi mua!
Vangjeli. Përse të kam marrë grua?
Gratë për punë po janë.
Tana (qesëndis) Edhe burratë të hanë,
dhe të rrinë nat' e ditë! (2)
Vangjeli (me inat). Mos më bën të të godit;

Unë hy në magje,
ay seç më thotë:
— Nënë, bëjm' kulaçe!
— Nuk më ke nënë,
mor purat i paç!
Mua më ke grua,
mos u bëfsh për mua!
Un' vete në krua,
ay seç më thotë:
— Nënë, merrm' kaliqafe!
— Nukë më ke nënë,
mor purat i paç!
Mua më ke grua.
mos u bëfsh për mua!
Qysh ta mallkoj nënën
e xhaxha Mersinë,
që më dhanë burrë,
burrë çiliminë!

[2]) Zakonin e keq të krahinës së vet — qi âsht edhe i shum viseve të tjera të Shqipnís — ate qi gratë të bâjnë të gjitha punët, jashtë dhe mbrenda shtëpisë, Ç. e ka kritikue edhe gjetiu, si do të shohim te vjersha *Fshati im* Ç. ka pasë ide shoqnore përparimtare dhe âsht n'anën demokratike të rrymës letrare në Shqipni. Ai i pari ngrihet në vend tonë për emancipimin dhe të drejtat e grues.

se zakonë s'e harrova.
Sonte shum të durova. (3)
Nga hunda s'më heq dot kurrë,
se nukë jam si çdo burrë!
Jam shqipëtar i vërtetë,
do të bëj si dua vetë!
Ç'ke që s'pushon duke qarë?
Nga u ç'të ligë ke parë?
S'të kam lënë si të tjerë,
vetëm, të shkret' e të mjerë.
Nuk' ika kurrë nga fshati.
Ea, s'të shkoi inati?
Ngrehu të biem të flemë
dhe këto fjalë t'i lemë.

Tana. Bjer e fli, mua s'më flihet.

Vangjeli. Nesër, posa të gëdhihet
do dërgoj djalën me vrap
të bjerë jatronë prapë.

Tana. Cinë jatro?

Vangjeli. Adhamutnë. (4)

Tana. S'e sho dot me sy, çifutnë,
as për mace s'i vë besë.

Vangjeli. Le moj grua ta thëres.
Kokën munt të ta shërojë.

Tana. Nuk' e dua të më shojë!
Të bukur jatro që gjetë.
Më pahir të ruaj qetë.

Vangjeli. Mos kuvendo kshtu moj grua.

Tana (me inat). Nuk' e dua' nuk' e dua!
Pse s'shëron gruan e ti?
Se nga ajo ha e pi...
Ndaj e mori me një sy,
i'dalçinë që të dy!

Vangjeli. Ç'jatro ti të bie unë?
Mitrua s'është këtunë;
dhe Naum kokë-shiniku
këtejë natënë fku.
Në vende të tjera vanë,
këtu vetëm na lanë.

---

[3]) Të drejtën të rrahë gruen, burrit shqiptar ia ep edhe *Kanuni* (v. Kanunin e Lekë Dukagjinit).

[4]) Bie në vulgaritet të math. Doktorri për të cilin flitet duhet të jetë një farë doktorr Adhamidhi, që ka qenë në konflikt me poetin. Ç. e thumbon edhe më keq qjetiu *(Gomari jatro)*

Ikn' e muarë Misirë,
u hante koka për brirë. (5)

Tana. Prapa diellit të venë,
se ç'nderuan mëmëdhenë! (6)
S'jam sëmurë për jatrua,
se s'më ka gjë koka mua;
po të më ndëgjosh një fjalë.

Vangjeli. Folë, ç'do të thuash vallë?
Do t'më lësh dhe sot pa gjumë?

Tana. Kemi ara, vreshta shumë.

Vangjeli. Të gjitha ç'duhen i kemi,
si do vetë Zoti jemi;
si ne s'ka shum të tjerë.

Tana. Sa qe e ndryera vjerrë,
pas takatit pleqërisë
bëntei punët e shtëpisë,
dhe kur ktheheshe nga ara
gieje darkënë përpara.
Po tani ç'të bëj më parë;
në vreshtë të jem a nd'arë?
Të të bëj dhe drek' e darkë,
tani s'munt, se jam më plakë.

Vangjeli. Plakë? S'je plakë moj grua,
po je ashtu si të dua.

Tana (me të lutur). Të të vijë keq për mua:
punëtë janë të rënda;
s'punoj dot jashtë dhe brënda.

Vangjeli. Puno sa të duash vetë,
arat epi më të tretë.

Tana. Kjo punë s'bënetë kurrë.
Po djali na u bë burrë...
Ndaj të lutem ta martojmë,
erdhi dita të gëzojmë
Ne pa nuse pse të rrimë?
Kur të kem nusenë ndihmë,
punëtë bënenë vetë.
Nukë rrojëmë me jetë!
Pse s'më flet?

---

[5]) Bie nga vulgariteti në vulgaritet. Shprehja âsht marrë nga frangjishtja: me të ngranë koka për brij, dmth. me e meritue të të trathtojë grueja.

[6]) Ky varg âsht pa vend. Na duket si gjâ e çuditshëme fjale „mëmëdhe" në gojë të Tanës. Mos Ç. ngrihet këtu kundra ndonji anmiku tjetër të panjoftun të tij — ai Mitrua ose ai Naupi?

Vangjeli. Ç'të them, moj grua?
Çuditem me ç'fjalë thua!
Katërmbëdhjetë vjeç djalë
do ta martosh?

Tana. Sa jam gjallë,
dua të gëzoj si mëmë!

Vangjeli. Ea të biem të flëmë...

Tana. Ti ç'më thua, u' ç'të them!
Sikur të kemi shumë djem!
Me Gjinë mbeti kjo derë.
. . . . . .
. . . . . .
S'je baba si dhe të tjerë.
Thuajmë, për Perëndinë,
Pse s'do ta martojmë Gjinë?

Vangjeli. Ësht' i vogëlë, moj Tanë!

Tana. Ç'thua? Pa shukoi shtanë! (7)
Bota nukë shonë vjetë. (8)
Shihe sa mori përpjetë:
duketë njëzet vjeçë djalë
kur hipën e breth me kalë.
Me mua kur u martove,
sa vjeç jeshe, mos harrove?
Tani, për djalënë tonë,
do të ndërrojmë zakonë?

Vangjeli. Mos kërko ç'bënim një herë,
po shuko ç'bëjnë të tjerë.
Shuko bejnë, rrënjëdalë.
nukë ka dhe ai djalë?
Kur i thashë ta martojë,
„Le të bëjë si të dojë.
S'më ha malli për tim bir,
u' për vete të rroj mirë",
më tha dhe më ktheu kratë.

Tana. I muarë mëntë gratë!
Të bukur njeri që gjete!
Ai të kish mënt për vete,
nukë shkretonte shtëpinë.
s'kish marrë porropotinë.
Mëndjeprishur, zëmërligu,
la të shoqenë dhe iku!

---

[7]) Trajtë dialektale, për *shëko.*

[8]) Id. për *shohim.*

E zeza grua seç hoqi,
njëzet vjet e la i shoqi.
Dhe në pleqëri q'e poqi,
(të mos arrij' të kish ardhë!)
nukë pa ditë të bardhë:
nat' e ditë duke qarë
nga turpetë që kish parë.
E mba mënt ç'grua ka qënë?
S'kishte shoqe në vënt tënë:
e ndriçime, zëmërmirë.
Punoi e rriti të birë.
Ka qënë grua për mbrenë;
burri s'ia diti kimenë.
Dhe tani në pleqëri,
dashuri më dashuri!
E gjetë nga Perëndia,
se prishi shtëpin' e tia.
Gruaja vdiq nga qederi.
Këtë kërkonte dhe derri.
Tani mban disa të tjera.
I vaftë shpirti në ferra! (9)

Vangjeli. Pse kuvëndon kshtu, moj Tanë?
Njerst' e mbëdhej kshtu e kanë:
njerst' e tyre i mundojnë,
duan ata q'i lëvdojnë.

Tana. Në bëjnë kshtu të mbëdhejtë,
djalli t'i marrë për jetë!
Beu djalën ta martojë,
me sy nukë do ta shojë,
se në turpe do të rrojë,
si ka rrojturë ngaherë.
Dhe guxon e mson të tjerë!
Ka lojturë nga fiqiri.
Një ditë më thosh i biri:
„Baban' e mirë nderohe,
dhe baban' e lik durohe".
Do të bënet djal' i mbarë,
se më mëmënë ka gjarë;
pa në gjaftë me babanë...

[9]) Tana, grue qi mban nëpër gojë, nuk le rast pa folë kundër të tjerëve. Këtu Ç. do të vejë në dukje degjenerimin e bejlerëve. Kjo shihet nga fjalët e Vangjelit, „njersit e mëdhenj kshu e kanë"; dhe sidomos nga ato të tjerat e Tanës: beu „në turpe do të rrojë, si ka rrojtur dhe ngaherë". Kështu edhe ma poshtë, kur lavdëron të birin, Tana, thotë: „Nuk është si djalë beu, po ësht'i mir' e i mbarë". — Asht e para herë qi shohim nji poet të ngrihet kështu kundër bejlerëve në Shqipni.

Vangjeli. Minji gdhietë, moj Tanë! (10)
Tani le të bëj mënjanë
dhe hajde të flemë pranë.
Ea se më mori gjumi. (Shtrihet)

Tana. Dhe mua më marrtë lumi!

Vangjeli. Pa dhe nesër kuvëndojmë.

Tana. Djalënënë do ta martojmë?

Vangjeli. Pa të shomë...

Tana. Ço të shoç?
Nukë do të më ndëgjoç!
Ndëgjo dhe mua një herë.

Vangjeli. Të ndëgjoj, po hajde bjerë.

Tana. Të vi, po të më apç fjalën
që do ta martojmë djalën.

Vangjeli. Puna s'bënet me një natë,
do mentuar gjër' e gjatë.

Tana. Ç'do mentuar, pa më thua?

Vangjeli. Ç'vajzë do t'i apëm grua?

Tana. Mos e ki këtë qeder:
djalën tënë kush s'e merr?
Kush nuk' e do Gjinon tim
q'është nga trimat më trim?

Vangjeli. Trimërinë s'ia nxe dheu!

Tana. Nuk' është si djalë beu,
po ësht' i mir' e i mbarë;
kush ta rëmbejë më parë;
s'është nonjë djal' i mbetur.
Unë nusen ia kam gjetur.

Vangjeli. Ia ke gjetur! Po ç'e thonë?

Tana. Çupën e gjitonit tonë

Vangjeli. Cinë çupë, Marigonë?
Çupën e zotitë Kore?

Tana. E bukur e punëtore.
Mos pyet seç grua është.
Si për ara dhe për vreshtë,
pun' e saj s'gjendet në jetë,
punon vetëmë sa dhjetë!
Nukë them mirë? Ti ç'thua?

Vangjeli. Në do të më ndëgjosh mua,
Gjini Katonë të marrë,
të bënem krushk me korçarë.
Ara, vreshta, shumë kanë.

---

[10]) *Minji:* trajtë dialektale, *për tani.*

Tana. Po kanë veqil xhaxhanë,
nuk' u ep bukë të hanë.
Janë për t'u qarë hallë
se të tjer' u hanë mallë.
Tek ata që s'kanë mënt
ergjëndi nukë zë vënt.
. . . . . .
. . . . . .

Vangjeli. Mos ndëgjo bota seç thonë

Tana. Ti pse s'e do Marigonë?
Ajo nuse bën për mua.

Vangjeli. Po ësht' e madhe, moj grua.
Njëzet vjeçe!

Tana. Kaq' e dua!
Nukë marr nuse për sisë,
po për punët e shtëpisë:
të dijë të ngasë qetë
se nukë munt t'i ngas vetë;
të na bjerë dru nga mali.

Vangjeli. Mirë ti, po ç'thotë djali?
Gjini me të do të rrojë.

Tana. Doemos që do të dojë!
Pse kuvendon kshtu, mor burrë?
Pyeten fëmia kurrë? (11)
Ta martojm' ashtu më rruash.

Vangjeli. Moj grua, bën si të duash,
dhe në qafë t'i kesh vetë.

Tana. Em këtu, em n'atë jetë!
Nesër do t'vete të bluaj,
të shëtunë të gatuaj,
të diel të bëjmë darsmë,
gjithë miqt t'i gërshasmë. (Qa).

Vangjeli. Tani pse qa?

Tana. Qa nga gazi;
më shpëtove nga marazi.
Tani po të bëhem vjerrë!

Vangjeli. Shuaj dritën dhe shko bjerë.

(Të dy bien flenë në shtrat. Perdea mbyllet).

---

[11]) Asht e drejta e prindëve t'i apin fëmijt e tyne ku të duen ata vetë. (v. *Kanunin e Lekë Dukagjinit).*

Pamj' e dytë: në mulli

(Brenda në një mulli dy gra presin të bluajnë: Zonja Tanë dhe Zonja Kote. Gur' i mullirit po kthenet. Duken thasët me drithë pranë koshit. Zonja Kote kërkon të bluajë më parë po Tana s'e le).

Tana. Ç'bën ashtu, moj Kote?

Kote. S'është puna jote.

Tana. Moj, mos je e marrë?
Kam ardhë më parë.

Kote. S'munt të rri këtunë,
kam të tjera punë,
po hiqu nga unë. (12)

Tana. Ç'thotë kjo murtajë!

Kote. Ujku të të hajë!

Tana. Tutie, moj mandatë!
Kam ardhur me natë.

Kote. Thuaj si të duash,
se u' do të bluaj.

Tana. Nuku do të bluash,
se u' këtu ç'ruaj?

Kote. Ruaj millonanë,
se kur të ka pranë...

Tana. Ftu! moj gojë-ndyrë,
moj turi-letyrë!
Ç'e kam millonanë?
Kam burrënë pranë.
Ti ku e ke nderë,
që përflet të tjerë?
Po gjithë të dinë
Harrove bekshinë?
Sa herë të zunë?

Kote. Me bekshinë, unë?
S'turpëronesh pakë
se je grua plakë?

Tana. Plakë? Pa hap sytë,
kush është m'e ndytë?
Jeshe ti për burrë?
Ndaj iku i mjerë

[12]) Dialogu âsht aqë i gjallë sa duket sikur të ketë qenë stenografue. Tregohet se Ç. pat ardhë disaherë në fshat të tij prej Egjypti dhe qe marrë seriozisht me të mbledhunit e folklorës dhe të folmeve popullore, tue shënue aty-për-aty dialoget dhe fjalët e fshatarëve qi bisedonjin me të dhe në mes tyne. Repertuarin e të shameve të popullit e njeh mirë fare.

dhe s'të vjen më kurrë,
se i prishe nderë!

Kote. Moj sterrë, moj natë!
Tana. Moj gojë-lopatë!
Kote. Na! porr' ato paç (13)
kur kërkon të shaç!
Tana. Tutje moj zagare!
Kote. Tutje moj murdare!
Tana. Ikë moj bisht dredhur!
Kote. O moj brasnj' e hedhur!
Tana. O moj vjedharake!
Kote. O moj shulanake!
Millonai. Ç'kini që thërrini,
pak turp nukë kini?
Ini Kushërira!
Silli si të pira!
Pse thërret, moj Kote?
Kote. S'është puna jote!
Millonai. Zonja Tanë, ç'patë?
Tana. S'kam ardhë me natë?
Kote. Po sepse ke ardhë?
Tana. Të bluash me radhë!
Millonai. Thotë mirë.
Kote (shtyn millonanë). Ç'thua?
Millonai. Pse shtyn, ç'ke me mua?
Tana (te millonai). Ç'e shukon, ç'i thuaj?
Kam ardhë të bluaj,
se martoj evlanë!
Millonai. Ç'faj të kam, moj Tanë?
Tana. Le thesnë, moj natë!
Millonai. Kthenet guri thatë!
E gjeç më Perëndinë!
Më prishtë mullinë! (bën të dalë)
Tana. Ku vete?
Millonai. Ç'më thuaj?
Tana. Kur të vi të bluaj?
Kote. Kurrë, kurrë, kurrë! (dhe ikën).
Millonai. Kur të skalis gurë.
Ikë në ke punë,
pa ta bluaj unë.
Tana. Sa të ndreqetë mulliri,
do t'vete te zonja Briri.

---

[13]) Shprehja dialektale për me trembë ndonji — këtu âsht e shame.

Ka dy dit' që polli, msova,
dhe akoma s'e urova.
Të vete sot ta uroj
edhe më darsmë ta ftoj.
Shuko mos më lesh pa miell!
Të viç më dasmë të diel.

Skena e fundit e komedís së Ç. âsht nji dialog i tillë për të qeshë në mes të dhandërrit katërmbëdhjetë vjeç dhe të nuses. Dhandëri me nusen janë vetëm n'odë të tyne (Pamje IV, 5):

Dhëndëri: Lozëm nonjë lodër?
Të dua si motër.
Nusja : Ç'motër më ke mua,
o lum' e përrua?
Ti më more grua!
Dhëndëri : Pse u zemërove
dhe u hidhërove?
Kur s'lot nonjë lodër,
s'të dua si motër —
të dua si mëmë.
Po hajde të flëmë,
se më mori gjumi.
Nusja : Fli, të marrtë lumi!

NDRÉ MJEDJA
(1866-1936)

Ndré Mjedja lindi dhe vdiq në Shkodër. Ka qenë prift dhe studimet i ka krye në vendlindje, Spanjë, Poloní e Italí.

Ky qysh me kohë u dha mbas studimit shkencuer të gjuhës shqipe. E për këte punë njifet me albanalogët mâ të mëdhej t'asaj kohe: me Gustav Meyer, Noerbert Jokl e Holger Pedersen. Punën e këtij në këte lamí e dëshmojnë mâ së miri fjalimi i tij në Kongresin e trembëdhetë t'orientalistave në Hamburg, me 1902, ku foli për grykoret qiellzore në dialektet e shqipes; studimi i botuem (1934) me titull „Vrejtje mbi artikuj e prêmna pronës giûhës shqipe" — çelës që zhvillon në mënyrë të qartë e shkencore problemin e ndërlikuem të përemnave pronorë dhe t'artikujve; pjesëmarrja e tij në Kongresin e Manastirit (1908), ku u shque në shêj ndihma dhe roli i tij në vendosjen e alfabetit që kemi sod.

Përpos si linguist, Mjedja njifet në letërsín shqipe edhe si poet lirik i dalluem në botimin e mbledhjes së vjershave me titull „Juvenilja", botue, me 1917. Shumica e këtyne vjershave janë origjinale e nji pakicë e përkthyeme. Pjesa mâ e kandshëme e „Juveniljes" âsht „Andrra e jetës" e thurrun me vjersha të masës së ndryshëme, e që çfaq nji episodë karakteristike të jetës fshatare. Këto vjersha, Mjedja i ka shkrue në moshën e rinís.

Mjedja, përpos „Juveniljes" ka hartue edhe poemthat „Lissus" dhe „Scodra" që kanë për karakteristikë frymën klasike në përmbajtje e në trajtë. Në këto dyja Mjedja ngrihet nalt si poet lirik.

Në këto të fundit mbizotnojnë elemente të shumtë mitologjikë. Në hartimin e poemthave „Scodra" dhe „Lissus" poeti âsht mbështetë në gojëdhana dhe në historí.

Mjedja ka shkrue dhe në prozë, por ky farë prodhimi i tij âsht me përmbajtje fetare.

Vjershat e Ndré Mjedjes dallohen për tonin lirik të përmbajtun, masën fisnike dhe përsosjen teknike të vargut.

„SCODRA"

(Përmbledhje)

Ky poemth nuk âsht tjetër veçse gojëdhana e Kështjellit Rozafat e modifikueme dhe e thurrun fare bukur me mythologjí. Poeti në valën e frymzimit e të fantazís kërkon nji dishmitar shekulluer qi të tregojë ngjarjen e madhnueshëme dhe tragjike të Rozafës, dhe e gjen; dishmitar i vërtetë i njij ndodhjeje mijëvjeçare mund të jetë vetëm Taraboshi, porsi mâ i nalti mal afër kodrës fatale, e cila do të merrte emnin Rozafat. Prandej, katër tingllimet e para janë nji thirrje e parreshtun drejt Taraboshit të pyllzuem, mbi të cilin dikur qëndrojshin zotat ilirjanë e, për rreth, mbarë natyra buzëqeshte në lulzim dhe në harmoní, e bariu i begatun me të gjitha të mirat, zotnonte vetít e Orfeut.

Kundra këtij shkëlqimi ilir ngrehet smira e perendivet helenë, të cilët dërgojnë nji kulshedër për të shkretnuem tokën dhe nipat e Posejdonit. Vneri që lëshon goja dhe trupi i përbindshit helmon viset e Ilirís. Në tingullin e gjashtë e të shtatë kemi nji fuqí përshkruese dhe nji harmoní shkërbyese, të cilat gdhendin në fantazín tonë luftën titanike që zhvillohet në mes të Polifemit, mprojtësit t'Ilirís dhe të kulshedrës. E madhnueshëme âsht skena në të cilën Katallani ngadhnjyes, tue shkelë sukën qi shtrydh përbindshin, brohorit: „Këtu âsht themeli i Ilirís".

Në tingullimin e tetë kumbon kushtrimi i Kodrit, të parit të fisit shkodranë, i cili, i pajisun me vetít e Romulit të mâvonshëm, fton popullin e vet në maje të kodrës fatale dhe atje vizat me gjakun e kulshedrës vendin ku do të ngrehet kështjelli. Mbarë fisi ilirjan epet me shpírt të naltojë themelet e kështjellit, por puna e ditës shkon fare huq natën, pse muret nuk qëndrojnë në kambë.

Priftënt me anën e orakujvet dhe të magjivet lypin prej hyjnish arsyen e atij rrënimi të mistershëm, që ndodh natë për natë, por shortet nuk zbulojnë kurrgjâ. E atëhere në tingllimin e fundit na çfaqet nji skenë besimtare e madhnueshëme mbrenda faltores, prej kah naltohen lutjet priftënvet përziem me fjollat e këmit për të zbutun mënín e perëndivet. Zotat para kësaj madhnije fetare denjohen t'apin gjegje, e nji zâ hyjnuer shungullon nëpër qiell: „Kështjelli do të qindrojë në kambë vetëm atëherë kur mbrenda themelevet të tija të bâhet flî Rozafa".

Tingllim I.

O Tarabosh i mnert', ndêja hyjnore
Ku e rrebt' rrufenat Fromboja [1]) farkote,
E e përzemruem' [2]) gjyteteve mizore
Pshtjell me shtërgata e bumbullim' i lshote.

Andej mbi breshtat [3]) e mbi land't pjellore,
Qi rreze diellit për dishír[4]) s'përshkote,
Ti soditshe [5]) gjarpnues nepër fushore
Kulmin e Drinit me qetí kah shkote.

E kuvendshe me tê madhnín e Ilirit,
Kú t'lir', si shqypet nepër bjeshk', banoshin
Nipat e hyjvet ilirijak' e t'robit.

E n'at zemër u knaqshe pa fé kobit, [6])
E u knaqshin hyjzit qi tinzisht veshtoshin
Npër heshtime t'pamatuna t'ethirit.

---

[1]) *Frombo-ja:* hyjni ilire në gjasim të Vulkanit, [2]) *e përzemrueme:* e zemrueme.

[3]) *Breshtë-a:* pyll brejsh, [4]) *për dishir:* rráll, aq sa me e dishruem [5]) *me soditë:* me vrejtë [6]) *pa fé kobit:* pa farë kobi.

Tingllim III.

Difto si grigjën nepër shpat kur lshote
Me lkur' harushet veshë e njesh' barija.
Gjith rrotuli Krajës e kah merr Rumija
Kumbin trokash [1]) mbi troje tingllote:

E dhênt blegroshin nepër dushk; gjîplote
Gjedhet [2]) ndër megje silleshin me mija,
E t'përmallshme kunruell pallshin, e n'shpija
E ndër peqina [3]) 'i tjetër grigjë ushtote.

Maje currash tu' u pshtetun, me fyll shtogut,
E buz' kronit barít zgaçëm nën hije
Kndoshin, e ndalej fluturimi i zogut.

E i përkdhelun prej kang'sh, shpellë e shkambijë
Lête gjarpni i helmuem, e mjedis t'logut,
Ngrehun kryetin përpjet', vrote me shije.

Tingllim VII.

Ulurote prej dhimbet e përplasun
Ndër balta t'Buens, ku fillon koliku,[4])
E tërbuemja kulshedër, tue i qasun
Stonit[5]) t'përparshëm qi kish xân' kreshniku

Por i veshej prej majevet i rrasun
Nji breshër qetash[6]) si nji rê çeliku
Qi lumbardhat[7]) flakrojn' n'mâ t'idhtin t'hasun
Qi ka me anmikun i tërbuem anmiku.

E mizoren[8]) përfundi 'i mal sa qiella
E nêlt' e shtrydhi për gjith an'sh, e ngeli.
Aq, e madhe për bind u çue gomilla.[9])

E zbriti s'neltit, buzën n'gaz, e shkeli
Polifemi mb'at suk'[10]) e n'zanë t'kthiella,
„T'Ilirijes", kumboi, „â ktu temeli".

(Marrë nga „Scodra").

---

[1]) *troke-ja:* kumbonë gjedhesh; të vrehet harmonija ndjekore e këtij vargu;
[2]) *gjedh-i:* bagti e trashë, si lopa, buelli etj.
[3]) *peqinë-a:* zgavër mali; zguer-i a zgore-ja.
[4]) *Kolik-u* tatpjetë, tërthore, teposhte mali.
[5]) *Ston-i:* mâ mirë *stonë-a* ví uji, hendek, kanal.
[6]) *qetë-a:* shkamb, shkrep.
[7]) *lumbardhë:* havan; *n'mâ t'idhtin t'hasum:* n'mâ t'idhtën ndeshje.
[8]) *e mizoren:* ndrejto; e 'i mal sa qiella i nêlt' *e shtrydhi mizoren* (= kulshedrën) *përfundi përgjith anësh, e ajo ngeli* (= mbet nën të).
[9]) *gomillë-a:* grumbull gurësh.
[10]) *sukë-a:* kodër e vogël.

„LISSUS"

Ndërsa në poemthin „Scodra" faktori kryesuer âsht gojëdhana, në „Lissus" zotnon, veçanisht, historija. Në këte poemth aukori paraqet Lezhën në dy periudha të lulzimit të saj: në kohën e Ilirjanëve dhe në kohën e Skenderbeut.

Tingllim I.

Nepër kodra t'stolisuna me vneshta
Ku vilet arit xhixhillojshin n'dielli,
E, rrotull fushën tuj kanditun [1]) prilli,
Edhè lulzote kur kish himun vjeshta:

Ndër ullishta gjelbnore qi kah Kreshta
E tërthores s'Merqîj's vishin nji filli,
Ku Velja e rrmbyeshme, qi përket te qielli
Ambël me hyjzit mban kuvende t'shpeshta:

Darsmore t'Bahtit, t'Aferdites shkoshin,
Veshun me gunza, e krah't e bardh' t'shpërvjelun,
Vashat e Ilirvet me koshere n'krye.

E ngrehshin valle dora dora, e kndoshin
Kreshnik't e Ilirvet e anmiqt e ngelun,
Gadhnjyes Bardylin e Përdikën thye.

---

[1]) *me kanditun:* me ertue, me kemue.
[2]) *Merqija:* krahinë ndër rrethe të Lezhës.
[3]) *Velë-a:* mal i rrëpijtë afër Lezhes.
[4]) *Bahti: Dionyzi* i Grekvet, *Bacchus* i Romakvet. hyjni e venës.
[5]) *Bardyli:* mbret i Iliris; *Përdika,* mbret i Makedinís.

Tingllim VI.

E u lshuen si 'i njeri t'tanë. Si shprazen shenat
Rrmbyeshëm prej majesh nepër gryka, e zbrisin
Rumbulluesa teposhtë, e tuj mblue dhenat,
Ksolla e ndërtesa shpartallojnë e krisin;

O si lshohen langojt kambshpejt' ndër brenat
E nelt' sa qiella t'bregut t'Tun's, e vrrisin
Për mbas drenave t'frigushëm kur, krenat
Ngatrrue ndër driza, tuj dihatun jisin:

Ashtu kombet e Ilirve turra turra
Ulen prej malesh fluturim pa u rrekë,
E presin rregjin grumbullue ndër curra.

E kur fatosi n'patërshan' tuj prekë,
„Ç'detyr", tha, „kemi për atdhén, o burra?"
Nji t'Ilirvet kje t'gjegjunit: „Me dekë"!

---

[1]) *t'anë*: nënkupto: Ilirët.
[4]) *shpartallojnë e krisin:* mund të merren si dy synoime
[7]) *langojt*: qej gjahu.
[10]) *m'u rrekë*: me u përpjekë.
[11]) *curr*: shkrep.
[21]) *patërshanë*: heshtë.

ANDRRA E JETËS

Molla t'kputuna nji deget
Dy qershija lidh' n'nji rrfanë
Ku fillojn' kufijt' e Gegët
Rrijn' dy çika me nji nanë.

Krekcë [1]) e bre përzie me lisa
Rriten rrotull me çetinë, [2])
Plepa t'butë e qeparisa
Mblojnë e veshin at ledinë.

*

S'ushton mali prej baktijet,
S'fryn murlani me duhi;
Paq i kthiellt prej Perendijet
Paq prej njerit e qetí.

*

Gurra e lugut veç ushtote
Si lahut' me kang' kreshnike;
E ndër pem' bylbyli kndote
Valle darsmet e fisnike.

*

Ngreh, bylbyl' n'at hije valle
Ushto, gurr' trimnesh n'shkambije;
Bulk i nat's, kungall', qi talle
Nepër gemba e për lamije,

[1])*Krekcë* (krekëz-a); nji gjini palnjeje.
[2]) *çetinë-a*: nji gjini pishe s'eger.

*

Kdnoni, kndoni, veç prej stanit,
T'ardhmen Trina mbramje n'shpi,
Tuj blegrue nji Kîj [3]) mbas zanit
T'deles nan' keni me ndí.

*

Veç prej plehit gjel kokoti,
Me nji zâ qi s'ndrron kurrherë,
Ka m'u gjegj' se â tuj ndrrue moti
Se â tuj çue nji tjetër erë.

*

(Nga „Juvenilia")

[3]) *kij-i*: kingj, qëngj.

MALLI PËR ATDHE

Ndër njikto vende për bukuri
Dhen tem i shuemi [1]) jam tue dishrue!
N'qytete t'hueja, porsi n'shkretí,
Rrij tue gjimue.

A e bukur fusha kur çilë prendvera,
Lulzim ka kopshti kur lulet dalin;
E drandofilles ndër fushë tret'era
E përté malin.

Por gjith kto t'mira ngushllim nuk m'apin:
Për atdhé temin zemra po m'shkrihet;
Njatje kur mendja lshon ndo' i herë vrapin
Shendi i përtrihet.

Ndër lisa t'pyjevet, bylbyl, tue këndue,
Për çerdhe tande po ban ankime;
Mue, i mjerë bylbyli, po m'përngjan mue
Me kto dertime. [2])

Sa herë nën hije t'njij farë çinari, [3])
Afër njij kroni qi i shkon për brî,
Për vend mendohem, ku ndodha s'pari,
N'vaj tuj u shkrî.

E pyes tue kjamun erën e kronin
Për fush' e male ku mendja m'vret:

---

[1]) *I shuemi*: i ngrati, i gjori.
[2]) *dertime*: krajata, brenga.
[3]) *Çinar*: rrap.

Por tue rrjedh' uji, si e ka zakonin,
Gjimon e s'flet.

Prej majes s'malit shikjoj larg fushën,
Kah dij se â fisi qi jetën m'fali;
Po prej trishtimit me lot syt m'mbushën
E s'mund t'i ndali.

O bjeshk' o male, fusha t'bekueme,
Ku vetë herherna për shetí shkoshe;
O Maranaji, o Bun' e mblueme
Me bimë gjelbroshe. [1])

Kur kam me u gzue? Ndër njato ksolla
Ma e pagjt' e kandshme më dukej jeta;
Ndër dhena t'hueja, ku mbrapa u solla,
Veç trishtim gjeta.

Na dha ne t'shkretve vetë Perendija
Mallin m'u pamun, me ndejë n'nji votër
Grueja me t'shoqin, me prindën fmija
E vllau me motër.

Njaj zemër njeriut nuk ka qi udhtimin
Për mirakande merr me u begatue;
Larg teje, o Shqipe, kush lypë gjallnimin
Po, do mallkue.

Do vorre t'reja ndodhë qi m'kallxojnë
Ndoshta tue kjamun prej dhimbet gjindja;
Njitu, do t'm'flasin, t'rrijn' e pushojnë
Vllaznit e prindja.

O prind. o vllazën! te 'i vorr me jue
E gjall e i dekun unë do t'rri;
Sado n'gjuh' teme kan' me m'urue :
„Dritë past' n'lumní"!

(Nga „Juvenilia")

[1]) *Gjelbroshe*: të blerta, të gjelberta.

I TRETUNI

Nuk kalon nji nat' e n'andërr,
Porsi zgjandërr,
E shof nanën ktu për brî;
Me krye vjerrt', me lot për sy
Rri tue shfry
Njat idhnim qi don me e ngrî.

Ndejun m'duket prap te votra
Ku me motra
N'drit' t'kandilit qepte e arnote;
Por njat gaz nuk ka qi i shndritte
Kur goditte
Petkat djalit e shendote.

Kqyr njat vend ku mbramje rrishe,
Kur nuk kishe
Fije idhnimi nepër ftyrë,
E ngurron si t'kenke gurit
E, pshtetë murit,
Lott i dalin rrkajë tue kqyrë.

T'kishe dek, mâ mir'o i mjerë,
Thot' sa herë,
Afër nan's qi t'desht e t'ruejti;
T'kishe mbyll' me duer të mija,
Këtu te shpija
Njata sy qi mordja shuejti.

Afër vorrit tand nan-shkreta,
Porsi bleta,
Ishte sjellun tue gjimue;
E n'at bar qi kishte qitë,

Për gjith ditë,
Ndonji lule kish kërkue.

Po nji lule, o dashtëní,
Qi kish bî
Për mjedis të zemrës sote
Kishe mbledh' nji fije bimet,
Qi prej dhimbet
M'ishte duk' se djali m'çote.

Kjo pëlhurë qi vetëm mblova
E punova
Nat' e dit' kurr pa i a mejun,
Kishte mblue kocijt e mij;
Por për brî
Djalit tem i kishte ndejun.

Ë mandej si del nji krue,
Tue bunue
Rreth e rreth prej brijes s'malit,
Rrkaj' i ulen lott për rrudha.
— Nuk âsht udha,
Nan', m'u idhnue për t'zeza t'djalit.

Kur n'ket shekull n'drit' e qite,
Kur e rrite
Me njat mund qi nep hitija,
„Nji nanë tjetër, thoshe, ke,
Bir, n'ket dhé,
Nana e jote â Shqiptarija.

Mend e zemër për te shkriji,
E përtriji
Nam e lavd kur t'i vije „dita".
Mbas fjal'sh t'tua përher' shkova,
E t'ndigjova :
Shqiptarín nuk e korita.

(Nga „Juvenilia")

LEJLEKU

O lejlek, o shpend udhtar,
Qi prej s'largu je tue mrri,
Pash njat frym' [1]) qi merr e t'bar,
Ndalu 'i herë në ket shkretí,
Nji fjal' t'vetme due me t'pyetë,
O lejlek, o shpend i shkretë.

*

* *

Ndoshta ti kah je tue ardhë
Atdhén temin e kalove,
Fushat tona i kërkove,
Ndoshta n'Dri ke la ato fletë
O lejlek, o shpend i shkretë.

*

* *

Edhe un n'kopshtijet t'mija
Nji lejlek dikur kam pasë;
Për gjith dit'tue m'ardh' te shpija
Para dereţ e kam hasë,
Vite let te e mjera nanë,
Vite e lypte 'i send me ngranë.

*

* *

E nan-zeza nuk pritote
Fqinit t'vet me i a mbajt' besën;
E përdit' me shka i teprote
Zogut t'bardhë i shtronte truesën;
Hante e pinte ashtu gjith verës
Ai lejlek, e u falë nderës.

[1]) *frymë-a* ajér, erë.

* * *

Une vet' me njat fatzí
N'oborr t'shpís sa her' kam ndejun
Rrishe e luejshe nepër shpí
Pa u mërzit' e pa i a mejun.
Nji pec' t'kuqe i pata qepë
N'kamb' t'errmakt qi kishte repë.

* * *

Oh! me e pá nji dit' n'kto vende!
Me dijtë ai i mjer' për mue!
Me 'i mij' t'pvetuna e 'i mij' sende
Kishe i mjeri me e rrethue.
Kish t'a shof nji her'... ai vetë
Kenke ti, lejlek i shkretë.

* * *

Mir' se vjen! Vet Perendija
T'paska prumun ndër kto vende;
Se me ty gjith Shqiptarija
Fluturim mue m'erdh, e n'mende
T'tan' me 'i her' njaj dhe m'pertrihet
O lejlek, ku shqipja ndihet.

* * *

Ah! m'kallxo, kallxo t'vërtetën,
A lén dielli edhe mb'at anë?
A xhixhillojn', si para, n'shkretën
Shqiptarí e hyj e hanë?
A lulzojn' me lule t'ershme
Mal e fush' si n'koh' t'at-hershme?

* * *

Për njat plak' qi me buk' t'rriti,
M'difto. zog, a mund t'qindrojnë?
Athue kambën jasht' e qiti
Ndër kopshtije qi lulzojnë,
Rreth e rreth tue lyp' me sy
Diç qi n'zemër ka pa shfry?

* * *

Gjamt' e saja tue ushtue
A i ke ndie nepër at shpí,
Kur shkon ditën tue ankue
Nji djal t'shkret' qi la n'pleqní?
Nji djal të shkret qi e mjera bori [1])
Qi n'dhé t'huej ka tret' mizori.

* * *

Atje prap n'at çerdhen tande
Ke me kthye, lejlek, n'prendverë;
Njato vende qi t'i kande
Ke me i pamun edhe 'i herë;
E n'at shpí ku askurr s'u treme,
„Fal me shëndet" m'i thuej nan's seme.

* * *

Thuej se e pash n'udhtime t'mija,
Përte detin n'nji shkretí;
E kurrgjâ n'ankime t'tija,
Për pos nan's nuk i kam ndí
Thuej: për ty veç kishe drojë
Thuej... por shka? ti je pagojë!

(Nga „Juvenilia")

[1]) **Bori**: humbi.

PRENDVERA

Jeni lodh,' dallndysha t'shkreta,
Je molis', i ziu bylbyl;
Ah, pushoni n'streh, ku u gjeta,
Pusho n'kopsht te njaj zymbyl.

Mbi krah' tuej prej dhenash tjera
Ju prendverën na prut ktej;
Shlodhnju pra, dallndysha t'mjera,
Rri, bylbyl, n'lulzim qi kthej.

Se nji prrue prej malit ulet
E gjith fush's ushqim i nep;
E në bor' po shpërthejn' lulet
Porsi fmij qi zblohen n'djep.

Flladi [1]) i let me vap' dashtnije
Puthi pemën gemb për gemb;
U zgjue pema, e qe prej shije
Buloj mbar' nepër kopsht tem.

Ndej' bri votre njeri myket:
Vrapo' bulk, ku pema t'thrret;
Tue vrue [2]) fushën kau bërlyket,
Lyp' m'u vû për lavër t'vet.

(Nga „Juvenilia")

---

[1]) *Fllad-i*: freski.
[2]) *Vrue*: vrojte, shikue.

VERA

A zverdh' fusha e ndër grunore
Po vlojnë korrcat porsi zogj;
Kndojnë katundcat me malcore
Pa u kujtue se dielli i dogj.

Veç n'at ar' porsi nji e tretun,
Zi ndër petka e në ftyr' terr,
Korr nji cuc' [1]) pa shoqe vetun,
Me hije t'vet qi mbrapa e merr,

Tjera her' ti vetë e treta
Korrshe, o bij, me motra n'shend;
Sivjet vetëm tue korr' t'gjeta
Pa nji motër, pa gazmend.

„Kjen nji ar' qi mbuell nji ditë
Perendija, e i dha shëndet;
U poq ara; i ka goditë
E i ka bajt te shpija e vet".

(Nga „Juvenilia")

VJESHTA

Dhe ju po shkoni,
Bylbyla kshtu!
Prej kndej po tretni
Dallndysha, ju!

Dekën mendova
Se m'vjen kurdo;
Se m'leni vetëm
S'mendova, jo.

Por, mâ fort zemrën
Ma bren nji idhnim:
Çerdhet qi i leni
Kujdesit tim.

[1]) *Cucë-a*: vajzë, gocë çupë, çikë.

Ndoshta, kur t'ktheni
Mue vorri m'mba,
E ju kërkoni
Çerdhen qi s'â!

(Nga „Juvenilia")

DIMNI

Nepër fushë e nepër male
Fryn murrlani me stuhí;
O murrla, njat frymën ndale,
Ndal ti, o akull, mos më ngri.
Mos m'a ngrini ket pik gjak!
— Struku, struku, i shkreti plak.

Po del dimni me kos' n'dorë,
Gjeth e bar i ka kositë
Qet ballkoni pjalm [1]) e borë,
E plak — shkreta tue mërdhitë.
I thot' vedit me za pak:
Struku, struku, i shkreti plak.

(Nga „Juvenilia")

SHTJEFEN GJEÇOVI
(1874-1929)

Ky prift katolik ka lindë në Janjevë, afër Lipjanit, dhe u vra në Zym të Prizrenit nga gjindarmët e Sërbomëdhejve të Jugosllavís së vjetër. Mësimet fillore i kreu në vendlindje, kurse shkollën e mesme në Troshan, ato lyceale dhe të filozofís në Banjallukë e ato të theologjís në Kreshevë. Ka shërbye si prift në vende të ndryshëme të Shqipnís dhe në Jugosllavi.

Gjeçovi âsht marrë edhe me arkeologjí, por ajo që i hapë derën në rradhën e letrarëve shqiptarë, âsht puna e tij e zellshëme në mbledhjen e folklorës, sidomos në mbledhjen e „Kanunit të Lek Dukagjinit" botue mâ së pari në „Hyllin e Dritës" dhe mbas vdekjes s'auktorit në formë libri.

Mbledhja e Kanunit të Lek Dukagjinit, përpos randësís historike e juridike peshon shum për ka ana gjuhsore sepse âsht nji pekul i përnjimendët i gjuhës shqipe.

Në lidhje me arkeologjín Gjeçovi ka shkrue nji varg artikujsh me vleftë. Ka qenë edhe përkthyes i mirë.

Në përgjithësi shkrimet e Gjeçovit kanë vleftë për kah fuqija shprehëse, përkah fjalët dhe shprehjet e kullueta thjesht shqipe.

VRASA E GRUES ME SHTAT ZANË

Grueja me shtat zanë âsht si maza e tamblit

Dy vetë ishin kenë tuj u fjalisë e, përmbassi i trashën fjalët u shkuen edhè duet m'armë.

Nji grue me shtat zanë ndodhi aty n'atë valë të gjakut,[2]) e cila — përmbas dokjet të vendit — me të shpejtë u hini ndërmjet [3]). Këta dy vetë të tërbuem e të verbuem sysh s'e muerën ndore ndërmjetsin e grues; u dhanë zjarm pushkvet, u gjuejten, porsè kurrnjaną lagje [4]) s'u bâ dâm. I a kthyen shpinën shoqi shoqit edhe hikën; grueja edhe ajo shkoi në shpi të vet. — S'ngjati shum, e grueja e bani fëmin të dekun. Grueja u kallxoi gjindes së shpís, se pse i shkoi dâm fmija, dmth. se vetëm prej krizmës së pushkvet t'atyne dyve qi u

---

[1]) Kjo copë âsht nji aso „motërzimesh" qi A. Gjeçovi shtoi mbas etkstit të redaktimit të Kanunit të Lekë Dukagjinit. Fjala motërzim rrjedhë prejse në gjyq mbas kanunit, sidomos ndër çashtje mâ të kapërthyeme qi i paraqitshin gjyqevet mâ të nalta sikur ajo e „Xhibalit" të Shkodrës dhe e Derës së Gjomarkut të Mirditës, zakoni ishte të pyeteshin antarët e gjyqit: *a ka motër?* — kinse: kjo çashtje a ka ndonji çashtje tjetër qi i gjason e qi tue pasë qenë nda parandej prej gjyqtarësh t'urtë të mund të na japë shembull e udhëzime?

[2]) *Vala e gjakut,* nuk âsht të derdhunit e gjakut, por shpejtsimi i qarkullimit të tij qi zen kryet e s'i len mâ shteg urtís; këte, pa dijtë gjâ për punë të qarkullimit, e din populli psyholog i malit.

[3]) *me hi ndërmjet,* âsht fjalë teknike qi difton veprimin e atij qi don të paqtojë dy miq qi shamatohen; t'a shqiptuemen atë fjalë rituale, kush nuk e merr ndore quhet se e ka përbuzë ndërmjetsín e prandej e ka tash anmik. Frazë e cila, kaq e shkurtë e konkrete tue qenë, e tue thanë materjalisht mâ pak se do të tregojë në të vërtetë, difton gjith atë ndiesí të masës qi trajton klasicitetin e gjuhës malsore;

[4]) *lagje,* partí; çdo njerí aso kohe ishte krye në vehte; e prandej, të i a hymen shamatës, ishin si dy shtete në luftë!

gjuejten. — Tash ngrehen 1) gjindja e shpís së grues e u lypin arsye atyne të dyve. — E, si nuk deshtën me u ardhë n'arsye, ashtu hini puna në Pleq. [2])

Muerën e dhanë Pleqt, porsè kurrkund mbë tê s'i bijshin gjygjit e nuk dijshin me i dhanë fund punës. — Nji ndër asi Pleqësh [3]) ndër mâ të regjunt ndër gjygje e pleqní, u tha Pleqvet tjerë qi t'a mirrshin mbrapa. Pleqët i u gjegjën zanit. Ky u prini e i çoi ke çerraniku [4]) i tamblit të ndem nepër enë e me mâzë të ngrîme e të paplasaritun kund [5]). — Përmbassi e panë Pleqët mâzën e paplasaritun e të lëmueme ndër enë, e mbylli çerranikun Plaku, edhe shprazi dy pistole flakë për flakë. Nganë të çerraniku, e çelën, edhè e gjetën mâzën e tamblit krejt të plasaritun ndër enë. Atbotë foli Plaku, qi u prini Pleqvet tjerë te çerraniku: „Grueja me shtat zanë âsht si mâza e tamblit. — Hovi i krizmës së pushkvet e ka trandë gruen si tamblin e çeranikut, e ka trishtue e, prej atij trishtimi, ka dekë fmija në bark të s'amës. — Shkaktarët e dekës së fmís kjèn ata dy vetë". — Të gjith Pleqt tjerë e hangrën ketë arsye [6]), edhè i mblodhën mendimet më nji. tuj i lanë në gjak ata dy vetë, qi u gjuejtën mësa rrekej grueja me da zjarmin [7]).

(„Kanuni i Lekë Dukagjinit. — shtojcë — fq. 122)

---

[1]) Mbas kallximit lakonik, me perjudha të shkurta e të ftofta, të ngjarjes për të njoftun të çashtjes, stili ngjallet në dramaticitet, kur hym në të shoshitun të saj, ku e ka qellimin auktori: këta ndodhë me anën e shëndrrimit të kohës prej auristit në të tashmen.

[2]) Thanje teknike që d.m.th. se çashtja mâ i mbet në dorë gjyqit.

[3]) Hjektore pjesore, si në latinishten *ex illis senatoribus.*

[4]) Rafti ku ruhet tambli (qumshti) gjalpi e djathi.

[5]) *Me plasaritë, prej „me plasë"* difton se plasat do të mendohen të holla fort; *kr. ital. „crepare" e „crepolare". — Kund:* sikurse latinishtes (p.sh. *„sine ulla rima"*) ashtu edhe shqipes malsore i pëlqejnë do adjektiva, peremna e adverba qi zakonisht janë mohuesa, por mbas nji mohimi tjetër e çveshin fjalzën mohuese qi kanë në krye; këta pse i japin jo vetëm: shkurtësi stili, por edhe masën, matunín klasike qi kurr s'i a tepron shprehjes, sikurse kishte për të ndodhë tue përsëritë mohimin.

[6]) Shum përdorime të fytyrueme paska ky verb konkret „me hangër", të gjitha veç me at kuptim themeluer të pranimit mbrenda vehtes e t'asimilimit.

[7]) Me ndam zjarmin: shamatën, por me fuqí mâ të madhe të shprehuni.

NYE I NJIQINDETETËT

Sjelljet kanunore në të marrun të flokvet [1])

Nun a kumbarë thirret aj, qi merr flokët.

Ndrikull a nunë thirret e ama e djalit a e vajzës, të cilvet u mirren flokët.

Famull a famulleshë thirret djali e vajza, të cilvet u mirren flokët.

Nuni e ndrikulla janë si vlla e moter e nuk veçohen prej gjindies së shpís.

Po e mbushi vjetin djali a vajza, nuk u mirren flokët.

Me vdekë fmija pa i marrë flokët, nuk do të shtihet në dhè; do të thirret kumbara i shenjuem; po kje larg kumbara, do t'i marrë flokët nji tjetër, i cili nuk do të jét prej vllaznijet e fisit të fmís. Për të marrun të flokvet të djalit duhet të jét burrë, e grue për vajzë. Prindja e djalit a të vajzës, të cilvet t'u mirren flokët, do të bâjn gadi buken sá mâ mirë qi të munden, për me nderue kumbaren. Kumbara do të vijë me nji prej dashamirësh të vet.

Thirren nja tre—kater shokë për me marrë pjesë në gzim të shpís.

Si të kenë pí kafe, goditet vendi, ku do t'ulet Nuni e do të gjinden aty veglat për të marrun të flokvet.

Lypet karriga, ku do t'ulet Nuni; kupa me ujë, në të cillen Nuni do të lshojë nji asper[2]) të rrgjanët: msalla, qi do të shtrohet për të pritun të flokvet; gershanë a brisk rrues për të qethun a për të rruem të famullit a të famulleshës.

---

[1]) **Të marrunit e flokëvet që eksiston sod gati në gjithë pjesët e Shqipnís, e kanë pasun dikur zakon shumë popuj tjerë indoevropianë.**

[2]) ***asper*** **= pare e argjëndët (Gjeç.); prej greqishtes, që ka hy në gjithë gjuhët ballkanike.**

Si t'ulet në karrigë Nuni, nji djalë i fisit i a pshtetë Nunit në prehen famullin a famulleshën.

Nuni do t'i marrë flokët me ket rend: a) nji çubë në ball; b) në tamza ka nji çubë; c) mbas kreje nji çubë.

Si të mirren flokt, Nuni i bjen ballit të famullit a të famulleshës me gershanë tri herë, tuj thanë: „Me shndet e jetë të giatë!" E puth famullin a famulleshën e, tuj e hjekë prehnit i ep s'amës — Ndrikulls —, e cila edhe merr kupen me asper të rrgjanët.

Nuni i ep Ndrikulls 50-150 grosh e jo mâ tepër.

Çubat e flokvet i merr e ama edhe i ruen n'arkë.

Ndrikulla do t'i apë Kumbarës: gjurdî, brekë e mangore,[1]) e gjindes së shpís së kumbarës — sa të jenë — do t'u çojë kuej msallë kuej ride[2]) a kollçikë.

Pa i u marrë flokët fmís, gershana nuk do t'a perkasë kryet; po i u rriten tepër flokët, i percullohen me flakë t'unës së pishës. Si t'i mirren flokët fmís, Kumbara bûn at natë në shpí të famullit a të famulleshës; ne e nesret çohet e merr me vedi ndrikullen e famullin edhe i çon në shpí të vet, ku rrin tri a pês ditë, si mbas kanunit. As mort as darsem e as të kremte s'luten pa ndrikull e kumbarë, pa famull e famullëshë.

NYE I NJIQINDETRIDHETEKATERT

Pajtim i gjakut[3])

Pajtimi i gjakut bâhet dy mndyrësh:

a) me të himë të dashamirvet të shpís së të vramit e të famullitarit; b) me të dalun të Krenvet, të Derës së Gjomarkut e të Djelmvet të Flamurit. — Në ket rasë për çdo vrasë Dera e Gjomarkut t'Oroshit mirrte 500 grosh.

Në të dyja këto rasë dorëzanët e kanunit janë të domosdoshem. I zoti i gjakut, posë çmimit të caktuem për gjak, ka tager[4]) me lypë nji hutë (martine) në krah të cilitdo, qi t'a ngulë synin; e dorërasi âsht në detyrë me i a pru aty.

Pa u ndreqë puna e gjakut, pa hi dorzanët e duhshem, pa u caktue vadet e të hollavet të gjakut, trevezat e bukës nuk shtrohen e buka nuk hahet.

---

[1]) *mangore* = këmishë e gjanë (Gjeç.)

[2]) *ride:* ridë = teshë (Gjeç.)

[3]) Passi bâhen vrasje nga të dyja palët, atëhere nderhyjnë të tjerë për pajtim; gjaku i të vrarit paguhet. Asht dhe ky nji zakon i vjetër i popujve indoevropianë.

[4]) *tager* = fuqí, e drejtë, autoritet.

NYE I NJIQINDEKATERDHETËT

Vllaznimi (Me pí gjak)

Si t'u pajtohen zemrat shpijavet të dorërasit e shpís së të vramit, pijn gjakun e shoqi-shoqit.

Marrin dy gota të vogla, i mbushin pergjymsash me ujë a me rakí; çohet ndonji prej dashamirësh e u lidhë dy gishta të vogjël, i shpojnë me gjylpanë, tuj bâ me lshue ka nji pikë gjak veçmas ndër dy gota. Mbasi t'a përziejn gjakun ase, mbasi t'a tundin mirë, i shndrrojn gotat, e, me duer kryqzue, i a kojn [1]) shoqi-shoqit, tuej e pí gjakun e njani-tjetrit. — Ndër njimi përgzime qesin pushkë e bâhen si vllazen të rí njij nanet e babet.

[1]) *Kojn* = vënë në gojë.

BUKA, KRYPA E ZEMRA

Ushqimi i Shqiptarvet, si të hershëm ashtu edhe të tashëm, mâ i kandshmi, mâ i ambli, mâ i çmueshmi e mâ i bindueshmi, ka qenë, „Buka, krypa e zemra".

Goja e kombit t'onë vetë e rrfen ket punë si bujarí e gjansi të zemrës, gjith sa herë t'i msyjnë derën dashamiri a çdo shtektar a nevojtar i njofshëm a i panjofshëm, i gjakut t'onë a i gjakut të huej, kur i thotë: „Mirë se të ka pru Zoti! Bukë e kryp'e zemër! Bukë e pras (purri) e gaz". Ndiç, kanuni i gjithëhershëm i Shqyptarëve ka qenë, me pritë mikun, me përbujtë shtektarin kushdo e kahdo të jetë me bukë e me krypë të shtrueme e të dhanuna me gjithë zemër! E përmbasi t'a kapërdijë kashatën e bukës së Shqyptarit, miku xehet si i plangut a si prej shpijarësh së tij, e a ka shpirt kush jo veç me i bâ ndo'i rreng a dhunë, por as me e përbuzë, se mje te pika e frymës do t'i dalë zot; e do të gjindet gati me derdhë gjakun për te e për bukë të vet të dhunueme.

Zemra e Shqyptarit të njimendët, prej natyret âsht bujare; gjithëshka të nep e të falë, por mikun s'e falë kurr. Por aq gjâ të madhe e mban punën e mikut populli i ynë, qi edhe pa i pasë qenë kurr në derë, e me ndodhë ngusht a në rrezik më shtek të vet e prej cubash a prej njerssh së dalun njerzijet, mjafton qi t'i xajë emnin kujdo se âsht miku i atij — pa e pasë pá me sy as ky ate as aj këte — s'ka burrë qi mund të vejë dorë në të. E me qillue se e vran a e ngan, përmbasi ja xu emnin njanit, sa t'i vejë fjala në vesh, detyra e shtyn me i ra mbrapa e me lypë mikun e prem; tjetërsi s'mund të dalë ndër sy të burravet të dheut, tue qenë se ndër faqe të zeza mâ të mdhaja njehet miku i prem!

Dera e Shqyptarit rrin çilë ditën në mjesditë e natën në mjesnatë mikut, shtegtarit e kujdo. „Qe buka, qe krypa e eme — i thotë mikut Shqiptari — ha prej këtyne dhantive të Perëndis, e të njehesh ndër shpijarë të plangut t'em! Mbasi t'a

kapërdijsh bukën e krypen t'eme detyra e eme âsht me të dalun zot kundra çfarëdo rreziku, e mje qi të qindrojë plangu i em e carani i votrës s'eme, në laça dorën e anmikut me të prekun në bukë e në krypë t'eme. Zoti Parun më gjoftë e më sterfartë me rrfet e veta! Posë buket e krypet, si gjyshat t'onë, si na prej bindjet që kemi ndaj mikun, porsa të na msyjë derën, e ndreqim në krye të vendit, edhe ja lajmë kambët, për me i dhanë ndimë në të shlodhun, e i napim me la duert para e mbas buket, tue e mbajtë kupën, për me pritë ujët, me dorë të djathtë.

Me i dhanë kuj shkafdo send me dorë të shmajtë Shqyptari e din për gjâ të ligë. Sendin qi nisë me ja dhanë kuj, gjithherë e nep me dorë të djathtë, tue e mbajtë në zemër dorën e shmajtë; e ket mësim e kena prej kombësh së vogla. — Nana shqyptare e mëson njomen e vet me nderue e me bindue mikun; nji gacë për me kallë çubukun, foshnjes shqyptare me ja lypë miku, ajo din me ja dhanë me njerzí, me dorë të djathtë, tue e mbajtë në zemër dorën e shmajtë.

Mund t'a besojmë prej porosish e së thanunash qi na kanë lanë të Parët, se sa në çmim mbahet puna e mikut. — Qe nj'a disa:

„Të pabesit, qi pret kend mbas vedit, shkado i nepet me dorë të shmajtë". Dmth. se âsht i përbuzun e i sham prej gjithkujt njaj qi gabon me shitë a me pré mikun e vet; e posë kësaj, gjithkush e mnin, e nuk i a msyn derën kush. E me bâ me dalë në kuvend të burravet me ate faqe të zezë, me i dhanë kush nji gjasend, me dor të shmajtë për ngajë të marres qi ja lshon vendit, edhe e qet prej bajrakut, tue ja lanë tokën djerr për pesë e mâ vjet, edhe pemët qi ka rranxë shpijet ja pret.

„Ndera e marrun nuk lahet me çmim, por a me të falme bujare a me të derdhme të gjakut". Dmth. se s'ka burrë qi mund të mrrijë me rrejtë Shqyptarin e të marrë pare për shpërblim të nderës së marrun a për mik të prém. Me i u vû kush, a e falë krejt bujarisht, a i rrnoftë pushka; se nderen e marun e mikun e prem s'i shet me pare.

„Mikut si t'i prijsh, çdo të keqe që t'i bâj kuj, lypet mbi ty". Dmth. po i u-mbush mendja mikut me bâ rrenim më kend, i rrenuemi e lypë mbi ate qi i prini, mbassi me bukë e me krypë t'atij e bani at rreng e tue pasë për pris ate. Pra: „Buka të nderon, por edhe të qet në punë" — si thot Kanuja. Syni i Shqyptarit nuk trembet, për mik e nep jetën e kurdoherë gjindet gati m'u shue me carâ e me votër për ate qi qiti në gojë dromcën e bukës së tij; tue dijtë se në Kanu ka mbetë me i dalë zot mikut, e jo vetëm mbasi të hajë buken

e tij, por edhe: „Veç gacën me ia lypë kush sa me kallë çubukun n'oborr pa hi n'anë, e me ja nga kush, i jet miku i prem për 'i qind e 'i vjetë". Pra, jo veç për bukë, por edhe për nji gacë të dhanun mikut Shqyptari s'bân qi t'ja dhunojë a t'ja shnjerzojë kush. „Po i dhae bukë, të ka mbetë në derë, e do t'a bâjsh mje ke t'i lajsh faqet". Dmth. mje ke t'a mëkambish nderën e marrun a me të falme bujare a me pushkë, nuk ka pse del ndër burra zogu i Shqyptarit; pse veç qi i napin shkado send me dorë të shmajtë, a nen kupë të gjunit gotën e rakis a përmbi krah, e therin me fjalë si me pilca zhgjetash.

„Miku, edhe pse xen kryen e vendit, nuk prin, por do t'i prijsh". Dmth. se, edhe pse i përket kryet e vendit a në shpí a në kuvend të burravet të dheut, kur të vehet në shtek a n'udhë nëpër katund a nëpër bajrak a kudo, qi nuk munde me pá, por do t'i prijë aj qi e ka në shpi a në bukë të vet, e do t'a përcjellë mje ke të duej me shkue.

„Mikun e prem, armët e maruna e gruen e dhunueme Kanuja s'i përket".

Pra, si e marrmja e nderës, ashtu edhe këto të trija nuk shpërblehen, as nuk shiten me të holla, e gjyqi i Kanuës, posë qi s'i përzihet kuj ndër këto tri punë, edhe shtekun ia len çilë gjithkuj me lypë nderën e dhunueme, tue kenë se nderën e ka seicili për vedi.

Te vehet oroe bindja e kujdesi i Shqyptarit besnik!

a) „Për çfarëdo miku duhet buka dmth. kushdo edhe me qenë kërkojc a përderak, po ja msyni derën Shqypëtarit, kashaten e bukës s'e kursen, edhe të thatë, mos i qilloftë tjetër.

b) „Për mik, çdo mik, kafe e bukë, dmth. po i hini në shpí miku, i duhet me i pjekë kafe e me i dhanë bukë si të bâjë vetë.

c) „Për mik të mirë fort, duhan, kafe t'ambël, bukë e mish; dmth. se për nji mik qi ka për zemër, në detyrë âsht me i shtrue para shkaf të ketë. Për mos me e ngjat, po tham veç se Shqyptari aq e nderon edhe e bindon mikun, sa s'kallxohet me gojë. Kësajt do të ketë mbetë me thanë: „Mos na kërkoftë kush bukën"! — „Pasha miqsín qi kena bashkë!" „Pasha bukën e krypën qi kena hangër bashkë". E këso tjerash.

Sado i keq, sado cub e gjaksuer të jetë Shqyptari, s'qillon qi mrrin „me hangër e me përmbysë kupën".

AT Sh. GJEÇOVI

FJALORI

Me grumbulluem libra të mirë e të pamirë sa me u dhanë hieshim katër murevet t'anës, âsht nji marri. Nuk të vjen gjâ sasija e libravet, në mos i shkundsh dita ditë prej pluhnit e në mos i a zash shtegun skerbajës (tejës).

Këto fjalë i përkasin edhe fjalorit o vëlla i dashtun. Me u kënaqë e me na bredhë [1]) zemra vetëm pse duel në dritë fjalor'i gjuhës s'onë e mos me u kujdesë qi të na bijë në dorë, kishte për të kenë nji hutim mendje. Me e blemë, e mandej me e lanë nepër musandra e lpiza për me u brejtun prej mijsh, edhe kjo kishte me kenë nji prrallë për me e këndue në bisht të lahutës! — Por tue mos kenë qëllimi i jem me shikuem shpaten për teh, po za fill me nji herë, mbas De Amicis, me u diftuem atdhetarvet të mi të dashtun se sa i hijshim e i shijshem asht fjalori i gjuhës së nanes për ne duem me hypë në die të kësaj e në na vojtë mendja me u xe në dashtni të gjuhës s'onë.

I ngula nji ditëzë syt, thotë De Amicis, më nji dorëshkrim të truem [1]) Theofil Gautier-it, në të cilin gjeta këto fjalë: Baudelaire-i pyeti Gautier-in qysh ke mrritë me xanë gjuhën aq hollë e me shkruem aq hijshem? — Gautier-i përgjegji: Nuk i kam pasë damë syt prej fjalorit, e me ndihmë të këtij kam xanë aq bukur gjuhën e nanës s'eme. E përnjimend thonë se Gautier-i s'e ka pasë hjekë duersh fjalorin e gjuhës së vet edhe e ka pasë kënduem me shije e kandje të padiftueme.

Me kënduem, ase me u vumë me xanë fjalë për fjalë fjalorin e gjuhës s'onë, përveç qi âsht nji nevojë e madhe âsht edhe nji detyrë për të gjithë ata qi duen me folë e me shkruem pa gabim gjuhën e vet. Mjeti i parë për me hypë në dije të gjuhës s'onë âsht të nxanunit e fjalorit. Ky âsht

[1]) Te kushtuem.

thesari i kombit. ky e përshin pasunin e bukurin e gjuhës s'onë. Përnjimend se gjuha nxehet prej kombit e tue këndue shkrimet e shkrimtarëvet të vlershëm t'atdheut t'onë, porse pa ndihmë të fjalorit, kurr s'kishim për të nxanë gjuhën si duhet.

Po e rrëfej edhe un se gjuha e pastër edhe e bukur âsht në gojë dhe të popullit, por a mund të dijmë na se sa fjalë janë qi veshit t'onë i pështojnë kur të na qesë rasa me folë me njerzit e kombit? Ashtu mund të thomi edhe për shkrimtarë: përnjimend se gjuhen e kombit e përdorojnë nder shkrime, por se në hyftë [1]) nji pjesë ndër këto shkrime, tri pjesë tjera rravgohen nepër male e fusha.

Qé nji tregim :

Po e zamë se e nxuem gjuhën t'onë sa prej gojës së kombit sa prej shkrimtarëve të vlershëm. — Mos na ardhtë pritesë t'a marrim në dorë fjalorin e të vëhemi me gjithë mend me i zgjedhun vetëm dy shtylla të faqes së parë e kemi për të pa se sa fjalë do të gjejmë, se neve jo vetëm s'na kanë pasë ra ndër mend, por edhe në sa fjalë tjera do të ndeshemi qi as nuk kemi dijtë se shqipja e jonë paska pasë aso farë fjalësh të bukura e aq të kandshëme e na deri n'at hov jemi kenë sherbye [2]) me sheje, a me gishta si të pagojë, a me krye e të kerveshun si të hutuem gjith sa herë do të na ketë ramë puna me diftue ndo'i mendim e kjo për ngajë qi s'dijshim me i a nxanë emnin fjalës qi na duhej për me qitun goje mendimin e zemres s'onë.

Prejse e lamë fjalorin qi t'a mblojë pluhni ase të laskarohet prej fëmijsh e mijsh, na as me shkrue as me kuvendue nuk dijmë. Shkrimi e ligjrimi i ynë mbështetet n'ato fjalë të përditshme qi na janë bi në tru e na cimojnë [3]) ne vesh pa pra, e tjetra të panjehuna, qi kishin për të pasë nji fuqi ma të madhe e kishin me u folë e me u shkrue me vend e ku i lypë puna; mbesin për ma të madhin fajin t'onë, jo të shkrueme, në fjaluer, por të shkrryeme në grreç [4]) të kohës s'onë.

Nji gabim âsht për ne gjithsaherë të mrrijë me thanë goja e jonë: Mue më ka mësuem nana shqip e s'më duhet ma tepër se dij !

Goja e ambël e nanës të tanave na ka mësue shqip;

---

[1]) në dijtët
[2]) kemi shërbyem
[3]) ushtojnë.
[4]) Vështrimi i parë i këtij emni âsht: kungull ujcë-i që fshatarët e përdorin në vend të bocës për ujë.

porse na duhet me dijtë se me at gjuhë qi na ka mësue nana, na mund të flasim me nanën me vllazën e motra e me gjak e gjini, nji gjuhë ase mënyrë e të folunit na duhet për dashamirë të largët e për ne duem me folë me zotnij e me njerz të dijshëm. — E para thirret gjuhë shtëpiare e dyta qytetnore. — Gjuha e shtëpís âsht ajo qi e flasim me t'anët, qytetare âsht ajo qi e flasim me zotnij e njerz të dijshëm. Gjuha shtëpiake âsht ajo qi na ka tinglluem në vesh prej gojës së nanës, e cila s'lypë hollime; gjuha qytetnore përveç hollimesh e fjalësh të zgjedhuna, don edhe zbukurime. Ku gjindet kjo gjuhë e hollë edhe e zgjedhun? Në gurrë të kombit. E cila âsht gurra e kombit? Asht fjalori.

Fjalori pra âsht nji libër, i cili do të gjindet gati me na përgjegjë, jo vetëm kur t'a pyesim për nji fjalë, por âsht nji libër qi seicili atdhetar do t'a ketë me vehte si luftari armët e veta; âsht nji libër qi do të këndohet pa pra, me u bartë me vehte gjithsa gjurmë t'i ndrrojmë, po qe në fushë a në mal, po qe në qytet a në katund. Me nji fjalë: ditën me diell e natën me dritë do kënduem, e ndër të gjitha argtimet këndimi i fjalorit argtimi i parë do të jet për ne. Tue kënduem e tue mxanë fjalorin ngapak përditë, na hypim në dije të gjuhës s'onë e gjuha na hijeshohet si tue ligjerue si tue e shkrue.

(Nga „Agimi i qytetnís")

FAIK KONICA
(1875-1942)

Faik Konica, nji ndër mjeshtrit mâ të hollë të gjuhës shqipe, lindi në Konicë. Mësimet e mesme i kreu në gjimnazin e Jezuitëve të Shkodrës, e mandej studjoi filologjín romane në universitetin e Dizhonit të Francës, në Pariz e mâ vonë n'Amerikë.

Faik Konica q'prej vjetit 1897-1909 botoi në Bruksel e në Londër revistën e përkohshëme „Albania", e cila âsht mâ e mira që ka dalë në gjuhën shqipe. Në të kemi artikuj gjithfarësh, të shkruem shqip edhe frengjisht. Faiku po thuejse tanë jetën e vet e ka çue në mërgim në vende të ndryshëme t'Europës dhe n'Amerikë. Në këte të fundit ka qenë për shum vjetë udhëheqës i Federatës Vatra dhe redaktor i fletores „Dielli". Mandej, Konica ka qitë edhe fletoren „Trumbeta e Krujës" prej vjetit 1911-1914 (tre numra gjithsejt).

Me 1912 Faiku botoi jetën e Skenderbeut në faqet e fletores „Dielli" dhe me 1924 novelen satirike „Dr. Gjëlpëra". Faik Konica ka mbledhë dhe ka botue disa përralla nga vepra e famshëme e literaturës arabe „Njimijë e nji net". Faiku âsht publicist shum i ndëgjuem. Asht polemist dhe satirik shum i fortë dhe i rrebtë. Gjithashtu âsht dhe prozatori mâ i mirë, mâ i madh e mâ tërheqës i toskënishtes. Deri më sod s'ka dalë asnji shkrimtar tjetër Toskë që të dijë si ky me e përdorë me aq mjeshtrí, lehtsí dhe rrjedhshmëní gjuhën shqipe. Megjithëse ka pasë kulturë të gjanë dhe të shumanshëme, Konica ka prodhue shum pak.

Si letrar Faiku âsht artisti mâ i hollë i toskënishtes, por si njerí s'ka pasë nji qëndrim të caktuem në jetën e tij, e ka rá herë në nji prehën, herë në nji tjetër.

ANËS SË LIQENIT

Nata po afrohet. Drita e ditës tretet dalë nga dalë; e mbi tjegullat e shtëpive, mbi drrasat e rrugëve, mbi fletët e pemëve, mbi trupet e epëta [1]) të çupave qi shkojnë, një ngjyrë manushaqje — një ngjyrë gushë pëllumbi, si thonë në ca male t'ona, — shtrihet, e i mpshtjell. Mbasandaj, pakë nga pakë manushaqet çfletohen. Hijet bëhen më të dëndura, më të zeza. Njëri mbas tjatërit, yjtë çpojnë qiellin, e pikëlojnë dritë. Nata u afërua. Nata erdhi.

E kur afërohet nata, kur vjen nata, më pëlqen të vete të rri anës liqenit. S'është si liqeni i Ohrit, me ujëra të kulluara si të një rrëkeje, si liqeni i Janinës, që shkëlqen si një fushë e shtruar me pasqyra, si liqeni i Shkodrës, det i vogël i rrahur tej e këtej me lundra të moçme sa Shkodra e n'anë të të cilit gjallnojnë malësorë të rreptë. Është një liqen nuk m'i math se një kopësht, në mes të një pylli të punuar, liqen i ndyrë e i bukur, — i ndyrë se uji i qelbet, i bukur se pemët që e rrethojnë mvarin degët e tyre gjer mbi faqe të tij, edhe mbi faqe të tij hëna ndrit e lot. Në pushim të natës bretkosat këndojnë. Herë herë, një peshk, e një tjatër, e një tjatër, shumë pishq, tingillojnë ujin. Uji përsëri pushon, e fle. Po një erë e ngadaltë (shum e ngadaltë!) unjet mbi liqen e i zubravit [2]) faqen.

(Albania, v. II, n. 6 fq. 92)

---

[1]) *Trup i epët:* trup i lakueshëm. Thonë te na: *Kjo shufër epet lehtë.*

[2]) *zubravit,* (zhubravit): rrudhëzon.

NË HIEN E HURMAVE

Prralla e tregëtarit dhe e Xhindit

Më kanë rrëfyer, o Mbret fatbardhë, tha Shehrazadi, se ish një herë një tregtar shum' i pasur, i cili bënte tregëtira të mbëdha me mbretëritë rreth e rrotull; dhe një ditë i hipi kalit, dhe shkoi në një vent fqi për të mbledhur ca borxhe që i kishin; dhe kur e zuri vapa, u ul të rijë në hije të një shelgu, dhe kalli dorën në hejbe, dhe hëngri një kafshore bukë dhe një hurma që kish marrë bashkë me gjëra të tjera. Si e hëngri hurmanë, e hodhi bërthamën më nj'anë, dhe më një herë i dolli përpara një Efrit, me një madhësi trupi të frikshme, i cili j'u afrua me një pallë të xhveshur në dorë edhe i tha: Ngreu, që të të vras, ashtu siç vrave t'im bir. Tregëtari pyeti: Si e paskam vrarë t'et bir? U përgjigj: Kur hëngre hurmanë dhe flake bërthamën më nj'anë, bërthama e qelloi djalin t'im në gjoks, dhe, siç ish thënë nga Fati, vdiq me një herë.

Tregëtari, kur dëgjoi këto fjalë, briti: Me të vërtet jemi gjëj' e Perendisë, dhe te Perëndija do të kthehemi! S'ka forcë as fuqi veç se te Perëndija, e Larta, e Madhja! Në e vrava, nuk e vrava me qëllim, po pa e ditur; edhe besoj se do të më falësh. — Xhindi u përgjegj: Do të vdesh do-e-mos, se më vrave djalin. Dhe si tha ashtu, e hoqi zvarrë, e plasi mbë dhe, edhe ngrijti krahun që t'i bjerë me kordhë. Ahere, tregëtari nisi të vajtojë me helm edhe i tha Xhindit: E lë punën t'ime në mëshirë të Perëndisë, se as njeri s'mundet të shpëtojë nga vendimet e Perëndisë! Edhe nisi të këndojë ca vjersha. Po Xhindi i tha: Kurce fjalët, se nga vdekja s'ke shpëtim.

Ahere tregëtari i tha: Mëso, o Efrit, se kam borxhe për të paguar, edhe kam shumë mall, dhe fëmijë, dhe një grua, edhe kam plaçka që m'i kanë dhënë peng: le-më, pra, të

kthehem në shtëpi, edhe t'i jap sicilitdo atë që i bie, dhe pastaj do të kthehem te ty: Zotohem me betim që do të kthehem te ty, edhe të bësh si të duash; edhe Perëndija është dëshmonjës për fjalën që jap. Ahere, Xhindi e pranoi besën që lidhi tregëtari dhe e çliroi, duke i dhënë vade gjer në funt të motit.

Përandaj tregëtari u khye në qyet të tij, mbaroi gjith punët që deshi, i paguajti sicilitdo atë që i kish, dhe lajmëroi të shoqen edhe fëmijën për ato që i kishin ngjarë; të cilat, kur i dëgjuan t'afërmit edhe grarija, i shtynë të gjithë të nisin vajtimet. Emëroi një vasí për çiliminjt' e tij, dhe qëndroi në shtëpi gjer në funt të motit; kur mori qefinin nënë sqetull, u la me shëndet njerësve të tij, edhe fqinjëve dhe miqve, edhe shkoi pa dashur, në mes të lotve dhe të vajtimeve të shtëpisë.

Udhëtoi gjer sa arijti tek ay shelg ku i ish çfaqur Xhindi; edhe ish dita e parë e motit të ri; dhe si ndënji e nisi të qajë për fatin e zi që e priste, një sheh, i përparuar nga versa, j'u afrua, duke hequr pas një gazele me një zinxhir në qafë. Shehu ju fal tregëtarit, duke i uruar jetë të gjatë, edhe i tha: Cili është shkaku për të cilin je ulur i vetëm në ketë vënt, kur duhet të dish se ky është dheu i Xhindit? Aherë tregëtari i kallxoi se ç'i kish ngjarë me Efritin, edhe shkakun për të cilin priste aty; dhe shehu, i zoti i gazelës, u çudit, edhe tha: Për Perëndi, o vëllai im, besnikërija jote qënka e madhe, edhe historija jote është për të habitur! Sikur t'ish e skalisur në tru të njerëzisë, do t'ish një mësim për botën! — Edhe ndënji mbë dhe pranë tij, edhe tha prapë: Për Perëndi, o vëlla i im, nuk do të largohem këtej gjer sa të shoh çdo të të ngjasë me këtë Efrit. Ashtu, u ul edhe nisi të kuvendojë me tregëtarin. Edhe ky po thua se u çmënt; i hyri frika, edhe tmeri, edhe një helm i ashpër, edhe një i tepërt shtrëngim i zemrës. Dhe si rrinte pranë tij i zoti i gazelës nameta, ku afrohet një sheh i dytë, me dy langonjë të zinj, edhe i pyeti passi i përshëndoshi, për ç'shkak rrijin n'atë vënt aty, duke qënë se ish dheu i Xhindit: edhe i treguan të ngjarët që nga nisja e gjer në funt. Edhe sa po u ul edhe ky, u afrue një sheh i tretë, me një mushkë laragane; edhe u bëri gjith'atë pyetje, dhe mori gjith' atë përgjigje.

Me një herë pastaj, u turbullua pluhuri, edhe u ngre një shtyll' e lartë që rrotullonte, duke u afruar nga thellësija e shkretëtirës: dhe ky pluhur u çduk, dhe nameta dolli Xhindi, me një pallë të xhveshur në dorë; dhe nga sytë i diljin shkëndija. Vajti pran' atyreve, edhe e rrëmbeu xvarrë tregëtarin, edhe i tha: Ngre-u, që të vras, siç vrave t'im bir,

dritën e zemrës s'ime. Edhe tregëtari nisi të derdhë lot e të vajtojë; edhe të tre shehët u ngashëryen dhe nisnë të qajnë edhe ata; po shehu i parë, që ish i zoti i gazelës, mblodhi veten, i puthi dorën Efritit, edhe i tha: O ti Xhind, edhe kuror' e mbretërve të Xhindeve, në të rrëfefsha historinë t'ime dhe të kësaj gazele, dhe në e gjefsh të çuditshme edhe se atë të tregëtarit, a do të më falësh të tretën nga ky njeri? U përgjigj: Po, o sheh; në më tregofsh historinë, edhe në e gjefsha ashtu siç thua se është, do të të fal të tretën hise të gjakut që kam për të marrë.

(„Në Hien e Hurmave“ —
Pralla t'Arabisë, 1924, fq. 21—24)

PROMETHEU I LIDHUR

„Jeta ësht pa gëzim, dhe librat i kam kënduar të gjitha". Me ketë radhë nis një nga vjershat më të bukura të poetit frënk Stefan Mallarme. Dhe një fjalë t'atillë, të pakë janë njerëzit me letra që nuk e kanë pështpëritur disa herë n'udhë të tyre. Edhe të rrojturit edhe këndimet vjen një orë që lodhin e mërzitin; dhe njeriu kërkon shpëtimin në një çkujdesje e në një mospërfillje që e bëjnë, pa dashur e pa vënë re, si një nxanës i Budës. Po le të tingëllojë jashtë zëri i një vajze, që shkon; gjishtërinjt e mefshtë le të kthejnë fletët e harruara të një libri të dashur: dhe me një herë muzika e jetës dhe e artit na zgjon zëmërën dhe na ngjall përsëri mendjen.

Rrija një natë n'odë t'ime pa dëshirë e pa mejtim, duke vrejtë avullin, që ngrihej si me të përtuar nga një filxhan plot me çaj të Kinës; dhe jo për të kënduar po për të lojtur, hoqa nga rafti një libër të vogël e të hollë, dhe pa kënduar as emërin e tij, nisa të kthej fletën me ngadalë, kur më zuri syri këtë vijë: „Ësht kurdoherë i ashpër kush ka pak kohë që urdhëron"; përkthimi i dobët i një teksti të fortë si brunx. Cili e ka thënë ketë fjalë të thellë? Hodha një sy në titull të librit dhe pashë latinisht: Aeschyli Prometheus.

Një libër dy mijë e katërqind vjetësh i vjetër nga mosha; por nga mendimet aq i ri sa duket sikur u shkrua dje, duket sikur përqesh me hidhërim, dhe stigmatizon për jetë ndonjë njer të pasuruar nga lufta ase ndonjë salepçi mbret që rrëmben fuqinë në rëmuj' e sipër edhe i dehur nga triumfi i papritur vërvit kërbaçin dhe kërkon gjah. Se natyra e njeriut nuk ndrron; dhe një poet i math që zbulon të vërtetat e kohës së vet zbulon të vërtetën e gjithë kohëravet të pastajme.

Eskyli ësht poeti me i lartë e me i thellë i vjetërsisë klasike. S'ka as mjeshtërin elegante dhe të mbaruar t'Euripiadit, as lirizmin e lulëzuar të Sofokliut. Po ka një madhësi

fisnike si t'artistëvet që punuan mermeret e Parthenonit. Shumë herë kujton Shakespeare-in, jo Shakespeare-in e Juljetës ase të Rosalindës, po Shakespeare-in e Hamletit dhe të Leartit. Ndër gjithë veprat e tij që kanë shpëtuar nga prishja dhe kanë arrirë gjer te ne, më e thella është Prometheu i lidhur. Lënda e kësaj tragjedije mund të tregohet në dy fjalë: Prometheu, një gjysmë perëndi, pati mëshirë për njerëzit dhe u shpuri zjarrin, të cilin gjer ahere e dijin dhe e gëzojin vetëm perënditë; Zeusi, i pari i perëndivet, që ta ndeshkonte për vjedhjen e zjarrit, vë t'a lidhin Promethenë në një shkëmb t'egër e të shkretë të Detit të Zi, ku do mbetet i munduar, gjer as të pendohet e të kërkojnë ndjesë; po ay, me një kryelartësi të hidhur, nuk don t'i përulet padrejtësisë. Aqë pak punë për nji dramë. Po me gjithë këtë, është drama më e gjallë, më e fortë e njerëzisë; është drama e përjetshëme e idealistit që vuan për mendimet e tij.

Atë natë mbeta pa gjum, se m'u tek me një herë t'a këndoj Promethenë e Eskylit anë mb'anë. Dhe në çdo faqe zbuloja fjalë që më shtojin çudin' aqë nga thellësija e mendimit sa nga bukurija e mvrojtur e trajtës.

Ja një grusht gurë të çmuar, nga ata më të rrallët e më të çuditshmit. Shikoni dhe zgjithni:

Prometheu qan tragjedin' e tmershme të jetës së vet. „Shikoni thotë, shikoni, të lidhur, një perëndi fatkeq", dhe pse vuan? „nga dashurija e madhe që pati për njerëzit!"

Me rasën e këtyreve fjalëve, ven re afrimin e Promotheut, të shtënë në hekurat për dashurinë që pati për njerëzit, me Krishtin e Kryqëzuar.

Një turmë simpatike e pyet Promethenë, cilat janë arsyet e mjerimit të tij. „Është një mundim për mua që t'i rrëfej", thotë, „është një mundim që t'i hesht, sido që në qoftë edhe një mjerim".

Eskyli vë në gojë të Prometheut një gjykim të thellë karakterin e tiranëve. „Tiranët kanë një ves të keq, që nuk u zënë besë miqve". I thonë: Ler-i fjalët e kota, gjejë ndonjë shërbim për mundimet e tua: „Është gjë e lehtë, përgjigjet Prometheu, kur e ke këmbën jashtë gjeminës, të japësh mësime, të këshillosh ata që vuajnë. Unë i prisja të gjitha këto që heq, fajin desha dhe e bëra, nuk e mohoj dot. Kur u shërbeva njerëzve, e vura veten në të dhëmbura".

Për inatin, për zemërimin, Eskyli vë një fjalë shum të hishme në gojë t'Oqeanit. Oqeani i thotë Prometheut se „fjalët janë mjekët që shërbejnë zemërimin".

Oqeani i thotë një fjalë t'urtë Prometheut: „Del më i fituar njeriu i mënshtur që bëhet sikur s'ka ment". Kështillë

si pak e poshtër, e cila nuk i pëlqen lartësisë idealiste të Prometheut. Si ju duket ky mendim: „Më mirë të vdesë një herë, se sa të vuajë çdo ditë?" Këtë mendim mund t'a kini dëgjuar shumë herë edhe të mos ju bëjë përshtypje: po mos harroni se këtë dhe fjalë të tjera Eskyli i tha i pari; duhet t'u kthejmë forcën që kanë patur, po humbnë nga përdorimi i dendur, për të kuptuar bukurinë e virgjër të tyne. Mos harroni se kjo vepër është shkruar dy mijë e katër qint vjet më parë.

E ashpër dhe e hidhur, po e drejtë, tingëllon kjo fjalë e Prometheut: „Është detyrë të shajmë ata që na shajnë".

Përsëri një rrufé kundrë të pasurve të rinj, kundër salepçive që kanë rrëmbyer fuqinë: „O urdhëronjës të rinj, fuqija e juaj është e re, dhe kujtoni se shtëpitë t'uaja s'munt të pësojnë gjë".

Dhe Kurorëzimi i vepres kjo fjalë plot kryelartësi dhe forcë fisnike: „Koha, duke përparuar, do të japë gjithë mësimet".

Po për fat të zi mësimet shumë vijnë tepër vonë.

M'u duk gjë e pëlqyer të jap, bashkë me përkthimin, edhe fjalët në gjuhë t'Eskylit, ashtu siç i ka shkruar poeti tri herë i lartë.

Një librez dyzet faqesh. Munt t'a ngrerë një foshnje me majën e një gishti, se ky librez është i lehtë sa një pendë. Po nuk ësh vetëm një libër. Është një monument. Dhe një monument me aqë randësi sa një qint viganë të bashkuar s'munt t'a luajnë nga vendi.

F. Konica

KRISTO FLOQ
(1876)

Kristo Floqi, po thuejse shkrimtari mâ pjellor shqiptar, lindi në Korçë, ku kreu edhe mësimet e shkollës fillore. Mësimet e mesme dhe ato të naltat i kreu n'Athinë, ku muerr edhe doktoratin në drejtsí

Përpos krijimeve letrare âsht marrë edhe me drejtimin e disa gazetave të përkohshëme e të ndryshëme në gjuhën shqipe. Po mâ shum me avokaturë.

Ky ka shkrue vepra të gjithënduershëme: drama, komedí (këto 16 copë), vepra juridike, poezí e satira.

Floqi në dramat ka trajtue subjekte kombtare, kurse në komedít, ka vû në lojë hipokrizín e njerëzve, ka shpotitë zakonet e mbrapshta etj.Përshtypja e përgjithshëme për veprat e këtij shkrimtari, âsht se ky ka shkrue shum dhe pa kujdes, e rendomtë i mungon edhe kualiteti letrar. Në komedít e tij shpeshherë bie në banalitet. Në letërsín shqipe Floqi âsht komediografi i parë.

Megjithëse në kohën e Rilindjes âsht përpjekë me anën e pendës për pamvarís e Shqipnís, mâ vonë e shkeli këte punë, tue shërbye në qeverín fashiste të Tiranës si nënkryetar i këshillit të shtetit.

Diallog midis GANIUT e MARROS

Feja dhe besa jan' ata që munt të ndrrohen pas zakonë,
Po kombësija s'ndrrohet dot, ish e ka qenë për gjithmonë,
Kemi një gjuhë, një zakon, kemi një palë vetëdija,
Një gjak, një shpirt, një far' e fis, kur se na lindi Shqipërija!
Përpara se të marrim fen' o Musliman' o të Krishterë,
Shqiptarë ishim gjithënjë edhe vëllezër kurdoherë,
Kemi një nënë që të dy atë Atdhenë Shqipërinë,
Mbasse ndryshuam fetë sot, po kurr, Marro, kombësinë!
Është m'e lartër nga çdo gjë, m'e shentëruar kombësija
Nga mëm' e atë e bes' e fé, kshtu ka urdhruar Perëndija!...
...Kish' e xhamí për mua një, arrin të flasë gjuhën t'ime,
Që t'a nderonj, t'a kem vëlla të mos i ndahem as një thrime.
Kush nuk i njeh këto që them, kush nuk u jep një rëndësirë
S'është përveç se fanatik, njeri i dëmshëm, egërsirë,
Si mjerë, mjer' ajy i zi, që nuk njeh vehten, kombësinë,
Është fat-zi, është i keq, ajy s'beson as Perëndinë!
— — — — — — — — — — — — — —

(Epillogu i shërbëtorit BIDOS)

O ju zotrinj, ju qofsha fal' mos u habitni, po qëndroni,
T'ju them se qysh ndodhem këtu, urdhroni pak e më dëgjoni:
Sot jam i lumtur se po msonj një gjë të vërtetë që s'e dinja,
Që s'ka m'i vyer se Atdheu, ndose gjë tjetër mbi fé s'vinja
Jam shum' i lumtur e harronj sa që më ngjanë të këqija,
Bes' edhe fé për mua sot do t'jet' ATDHE, këjo SHQIPRIJA!
Kam qenë fanatik i math, por sot e mora vesh gabimin,
Tani po ndjenj se jam Shqiptar, do ndjek' gjith' përparimin,
Mjaft për Turqi punuam, mjaft, turp, kurse ne jemi Shqiptarë,
Kjo njollë, ky gabim i math duhet të shduken t'jenë larë!

(Nga drama *„Fé e kombësí"*)

DOLLI HYLLI MBI MORAVË

Dolli hylli mbi Moravë
Shum' i vranët, mjergull plot
Edhe retë ravë-ravë
Zunë qiellin, s'shihet dot!
Moti duket mjaft i turbull
Posht fushës një qetsi
Nuk pëptin as zhurm, as vrundull
Vdekji' e plotë, vaj e zi;
Nuk lëvis as gem, as fletë
S'frynë as erë, zagushi,
Fush' e Korçës âsht e qetë
Thua se vërtitet shi.
Përrenjt u thanë, shterroi lumi
Krua, çezmë ujë s'ka
Korçën e ka marrë gjumi,
Një rrezik mbi kok' i ra
I ra mbi krye rreziku
Shum' e dergji, e dërrmoi
Sepse s'i ndahet rreziku,
Ky anmik që e faroi,
Asnjë dritë s'sheh gjëkuni
Asnjë llambë nuku djek,
Gjama popullin e tundi
Shumë vuan, shumë heq!
. . . . . .
Hafëz Pasha asqer' e mblodhi
E kshillon e pregatitë
Disa oficerë zgjodhi
Një nga një i porositë;
U dha urdhën të vrapojnë,
Dërgoi shpejt një kalori
Që komitat t'i rrethojnë
E t'u bien me furí.
Do të tjerë ndan në çeta
Nëpër fshatrat i drejtoi
Korçën me nj'a dyqind veta
An' mb'an' e qarkulloi,
Dje në kisha e xhamija
U këndua urdhn' i ri
Fort e rreptë shkrep duhija
Ish një tmerr, një mizori.

(Nga *„Dëshmort e Rilindjes"*

FAN S. NOLI
(1880)

Njeriu me të cilin mund të krenohet me të vërtetë letërsija shqipe, âsht Fan Noli, i cili lindi n'Ibrik-Tepe, afër Adrianopojës. Shkollën fillore e kreu në vendlindje dhe ate të mesmen n'Adrianopojë.

Mbassi u end nëpër Turqí, Greqí dhe Egjypt, shkoi n'Amerikë, ku kreu studimet e nalta të theologjís dhe të filozofís. Mandej iu vû gazetarís, ku zhvilloi nji veprimtarí të gjallë për çashtjen e shlirimit të Shqipnís si dhe për çashtjen fetare.

Fan Noli, njerí i pajisun me nji mendje të preftë dhe me nji kulturë enciklopedike u dallue në çdo lamí për veprimtarín e tij.

Si gazetar e fillon karjeren e tij qysh nga vjeti 1908, tue bashkëpunue në fletoret e asaj kohe „Drita", „Revista Adriatike", „Dielli", „Republika" etj.

Si orator, qoftë në predikimet e tij fetare, qoftë në fjalimet politike të mbajtuna në lidhjen e kombeve si dhe në parlamentin e Shqipnís, deri në vjetin 1924. Në këte rasë përmendim se Fan Noli qe i pari burrë shteti, që udhëhoqi qeverín e parë demokratike në Shqipní.

Si historjan në veprën „Historija e Skenderbeut"

Si përkthyes, këtu kemi shum me thanë, mbassi Noli âsht mjeshtri mâ i mirë i gjuhës shqipe në këte drejtim. Ai i ka falë letërsís shqipe përthimin e kryeveprave letrare „Othello", „Hamlet", „Makbeth", „Jul Qezar", prej Shakespeare-it. „Anmiku i popullit" dhe „Zonja Ingra e Ostrotit", prej Henrie Ibsen; „Don Kishioti i Manços" (5 volume) prej Miguel de Cervantes, „Kasollja" prej Blasko Ibanez. „Rubairat" prej Omar Kajamit. Këto të fundit i ka përkthye kaq bukur sa Jokli, albanolog i njoftun, ka thanë se përkthimi i tyne në gjuhën shqipe âsht përkthimi mâ i qëlluem. „Skenderbeu" prej Long Fellov; „Armabel Lee" dhe „Korbi" prej Edgard

Poe. Këtu duhet përmendë se parathanjet e tragjedive të përkthyeme si dhe e „Rubairave" janë vetë vepra të plota.

Përpos këtyne Fan Noli ka shkrue edhe vjersha origjinale: elegjike, patriotike dhe satirike. Në vjershat satirike vargu i Nolit frushkullon kundra pseudo-patriotëve dhe dallkaukëve.

Fan Noli âsht marr edhe me muzikë.

Përsa i përket njoftjes së gjuhëve të hueja Fan Noli âsht nji poliglot i vërtetë — zotnon mâ se 13 gjuhë.

Kahdo që të marrish veprat e Nolit janë margaritarë të gjuhës shqipe dhe të mveshuna me nji petk të bukur artistik. Gjuha e Nolit âsht plot jetë e muzikalitet që të josh gjithmonë në nji butësi të kandshëme.

Fan Noli kohët e fundit ka botue n'inglisht librin: „Bethoveni dhe Revolucjoni Françez" dhe me këtê rasë, Bernard Sho, shkrimtari i madh anglez, ndër të tjera i shkruen:

„I dashtuni imzot,

Gabuet rrugën, kur iu keni vu punëve të shejta. Ky libër i juej nuk âsht predikim meshtari ose shkrim për haxhillëk; âsht nji punë kritike, biografike e dorës së parë. E lexova të gjithë deri në mbarim me kënaqsin mâ të madhe, tue qenë vetë: muzikant, kritik dhe artist-folozof profesjonist. E dini ndoshta se njerzit nuk lexojnë libra, që u dhurohen, ashtu si janë të grumbullueme te unë."

Kjo letër mban datën 11 Nanduer 1947.

Si shifet aftësija dhe dija e Nolit âsht çmue edhe prej njerëzve të përmendun të botës.

Sod Fan Noli jeton n'Amerikë dhe âsht kryetar i kishës Autoqefale shqiptare.

SYRGJYN-VDEKUR !

(Elegji për Luigj Gurakuqin)

Nën'o moj, mbaj zi për vllanë,
Me tre plumba na i ranë,
Na e vran' e na e shanë,
Na i thanë trathëtor.

Se të deshte dhe s'te deshnin,
Se të qante kur të qeshnin,
Se të veshe kur të çveshnin,
Nën'ò moj, të ra dëshmòr.

Nën'ò moj, vajto, merr malin,
Larot t'a përmbysnë djalin
Që me Ismail Qemalin
Ngriti flamur trimëròr.

Nën'ò moj, m'a qaj në Vlorë
Ku të dha liri, kurorë,
Shpirt'i bardhë si dëborë;
Ti s'i dhe varr për hòr.

Nën'ò moj, ç'është përpjekur
Gojë-mjalt e Zemër-hekur,
Syrgjyn-gjall' e syrgjyn-vdekur, —
Ky Vigan Liberatòr.

(Nga „Mall e brengë")

SHPELL'E DRAGOBISË

(Elegji për Bajram Currin)

Kur Tufani e çthuri fenë,
Kur tirani e krusi Atdhenë,
Mbi një breg të Dragobisë
Priret Flamuri i lirisë.

Atje nisi, atje mbaroj,
Atje krisi, atje pushoj, —
Rrufé — Shkab e Malësisë,
Në një shkëmb të Dragobisë.

Vendi dridhej, ay mbeti
Se s'tronditej nga tërrmeti, —
Dif-Dragoj i Dragobisë,
Trim tribun i Vegjëlisë.

O Bajram, bajrak i gjallë,
More nam me gjak në ballë,
Te një shpell e Dragobisë, —
Yll i rall i burrërisë.

Thon' u shtri e thon u vra. —
Po ti s'vdiqe, or Baba,
As te shkëmb' i Dragobisë,
As te zëmr' e Djalërisë.

As je vrar e as po vritesh
Legjendar Antè po rritesh —
Dithiramb i Dragobisë,
Tmer, panik i mizorisë.

Me zjarr Shenjt u-ndrit kjo shpellë,
Gjer në qiejt u ngrit Kështjellë
Për çlirimin'e Shqipërisë
Katakomb i Dragobisë.

(Nga *„Mall e brengë"*)

SHËN PJETRI MBI MANGALL

Fryn e çfryn veriu,
Njeriu mërdhin i ziu
Dhe mangallit i afrohet
Që të ngrohet.

Krishtin brenda e gjykojnë
Dhe pas ligjës e dënojnë,
E goditin dhe e shtyjnë;
E pështyjnë.

S'del njeri që t'a shpëtonjë,
Roma do t'a kryqëzonjë, —
Triumfon Legaliteti
Dhe Laneti.

Kur e rrahin dhe e tallin
Pjetri ngulet mbi mangallin;
Kur e pa u koll këndezi
Nga qymezi.

Dhe një shërbëtore i tha:
— „Je dhe ti një nga ata,"
Po Shën Pjetri proteston
E mohon.

Kuspull mbi mangallin mblidhet,
Po djek dorën dhe përdridhet;
Se ç'këndon bandill këndezi
Nga qymezi.

S'ka e s'ka si heroizma,
S'ka e s'ka si idealizma

Po kur dimër del behari
S'ka si zjarri.

— „Nga ata je" — thot ajo,
E mohon Shën Pjetri: — „Jo!
„As e njoh, as e kam parë,
„Moj e marrë!"

Kuspull mbi mangallin mblidhet
Po djek dorën dhe përdridhet;
Se ç'këndon bandill këndezi
Nga qymezi.

Shkab e shkëmb me thonj e fjalë,
Se ç'na dole shkrumb e galë,
Në je trim këtu tregoje,
Shko shpëtoje.

Thot ajo: — „Je, mos gënje",
Pjetri e mohon me bé:
— „Jo, për Zotin, moj e marrë,
„S'jam, e s'jam".

Kuspull mbi mangallin mblidhet,
Po djek gjuhën e përdridhet;
Se ç'këndon bandill këndezi
Nga qymezi.

— Simon Pjetri Bar Jona,
Kështu ndahet kjo dynja:
Kryqi andej, këndej buxhaku
Dhe allçaku.

Se ç'e dogje se ç'e fike,
Gjel me gjemba e këng' armike,
Dhe ndërgjegjen se ç'i-a shpove,
Se ç'i-a sgjove.

Se ç'vajton Shën Pjetri hidhur,
Lesh-lëshuar, duar-lidhur,
Tri her' e mohoj pa gdhirë
Faqe nxirë.

(Nga „Mall e brengë)"

SKENDERBEU

Luftoi luftën dhe fitoi,
Mbreti Ladislav gjëmoi [1])
Djek si Ferr, si vdekje pret
Ditën e Rushajevet. [2])
Dhe nga fush' e kuqe gjak
Ikën, rënt përpara tij,
E Muratit ushtëri [3])
Që shpëtoi e s'ra në lak.

*
* *

Kur u ngrys e kur u err,
Skënderbeu, nder lavdi
I asqerit Osmanlli,
Me Turq bashkë krismën merr,
Si lëfton e si humbet
Ditën e Rushajevet;
Mbet e vdekur mbrapa tij
E Muratit ushtëri,
E kryerotja udhën hap,
Praparojtja rënt me vrap
Dhe armiku gjakësor
Si me drapër grin e korr.
Po kujdes ay s'të ka
As për Bej as për Pasha
E natënë tek po shkon
Yjt e fatit po shikon,

[1]) Lufta e Nishit ngjau në mes të Hungarezëvet nën mbretin Ladislav dhe gjeneralit Gjon Korvin Huniadit dhe të Turqvet nën Skenderben dhe Karaman Ben.
[2]) Rushaje: Rrshajt.
[3]) Sulltan Murati II.

Që i ndritnin n'udhëtim.
Edhe kalit tij i ra,
Nenëqeshi edhe tha:
„Eshtë koha për gëzim".

*
* *

Mez' i natës kur afroi,
Ikja e rrepët kur pushoi,
Një Qatip na vjen i Mbretit
Me myhyrin e Dovletit
Edhe tha me zemërim:
„Njoll' e parë t'u vu sot
N'emër, o Gjergj Kastriot!
Pse kështu? Oh, mjerë ne!
Ushtërinë pse e le
Theruer fushës për vajtim?"

*
* *

U përgjegj Skenderi e tha:
„Dergjen mbytur nepër gjak,
Thembr' e kalit i ka prak,
Po kështu e shkruar qe
Nga i Madhi Zot atje
Q'urdhëron çdo ushtëri.
Dhe ku kemi ne fuqi
Kur ngre dorën kundër nesh
Dhe na grryen si rrebesh?"

*
* *

„Lidheni, tha, me litar
Shkronjësin me kallamar!"
dhe Qatipi tha: „Po ç'faj
Paskam bërë që pashaj
M'a bën mua këte gjë?"
U përgjegj Skenderi e tha:
„Faj s'ke bërë asnonjë,
Po që të mos na shpëtosh,
E të fshihesh e të shkosh,
Përandaj t'a bënj këtë". [1])

[1]) Mbas vjershëtarit Amerikan, Skenderbegut i erdhi mendimi t'ikë në Shqipni mbas luftës së Nishit, tue përfitue nga thyemja e ushtris turke.

*
* *

Tani shkruamë një shkrim
— Dhe për fis e paç bekim!
Me myhyrin e Dovletit
Për Mytesarif'n e Mbretit
Që mban Krujën, një qytet
Rreth me mur e me hendek,
Të më kthenjë gjën' e atit
N'emrin e Sulltan Muratit;
Se çdo urdhër që të jap
Kurrë nuk merret prapë. [2])

* *
*

Dhe Qatipi i krrus prej tmerrit
Dhe kështu i tha Skënderit:
„O Allah i math, i naltë
Që të jemi hi e baltë!
Qysh të shkruaj këto shkrime
Kur e di që kokën time
Po m'a pret ay Dovlet?"
Shpejt ahere si një yll
Që këputet larg nga qielli
Çpallet nga i arti myll [3])
Nji hanxhar me rreze dielli
Dhe gjëmon Skënderi: „Shkruaj!"
Dhe Qatipi i tmerruar
Shkroi në dritën e drithmuar
Afër zjarrit, i dërmuar,
Flokë-bardhë, kokë-ngrirë
Nga e ftohta i mërdhirë,
Zemër-prerë, vdekje-grirë.

* *
*

Dhe Skënderi prapë tha:
„Tani eja pas me mua
Se të mbetesh këtu s'dua.
Do t'të kem si mik e vlla,
Gjithënjë do t'të nderonj
Me kujdes do t'të rrethonj

[2]) Qeveritar i Krujës ishte Sabel Pasha.
[3]) Myll: mill i shpatës.

Sa të rrosh në këtë botë".
U përgjegj Qatipi e thotë:
„Udh' e jonë këtu ndahet,
Shoqërija jonë s'mbahet"

*
* *

Pa mbaruar këte fjalë
Një hanxhar i rëndë ra,
Kur s'ish afër asnjë tjatër,
Dhe Qatipi po përmbyset
Si një gur që rrukulliset
Në liqen të zi dhe shket
Tatëpjetë dhe humbet;
Edhe rreth në qetësi
Asnjë pipëtim s'u ndi
Përveç kalit t'Skenderbeut
Që përpjet'u hodh prej dheut.

*
* *

Pastaj sulet si shigjeta
Me treqind pothua veta
Nepër lum e pyll e gardh
Përmbi malet Argjendar; [1])
Dhe me zemrën plot gëzim
Kapërceu lumin Drin
Dhe u gdhi e n'agullim
Pa kështjellën Ak-Hissar, [2])
Krujën, ah atë qytet
Rreth me mur e me hendek,
Tek u lind e tek u rrit, —
Yll mëngjezi mbi të ndrit.

*
* *

Dhe ahere trumbetarët
Brirëve t'argjentë u bijen
Edhe togje rreth i mblidhen
Turqit bashkë me Shqipëtarët

[1]) **Malet e Sharit në Kosovë-Métohi.**
[2]) **Turqit e quejshin Krujen Ak-Hisar, dmth. Kështjell e bardhë.**

Që dëgjuan atë thirrje.
Dhe kremtoi me miqt e tij
Dhe u ngrohnë me dolli
Dhe u thotë: „Miqt e mi,
Shihni fati ç'na dërgon,
Perëndija ç'na bekon
Mbret Murati urdhëron
Mall' i gjërë i tim eti,
Vend' i tërë dhe qyteti
Të më jipen nga Dovleti".
Dhe pastaj me salltanet,
Veshur armët si një mbret,
Shkon kaluar në Kështjellë
Edhe hyn nga port' e gjërë
Dhe pashajt q'i urdhëron
Përmbi Kruj' i dorëzon
Urdhërin e Murat Mbretit
Me myhyrin e Dovletit.
Dhe Pashaj, si heshti, tha:
„Lavdi pastë Perëndija,
Ja ku hiqem nga fuqija;
Merr-e vendin dhe qytetin:
Kush lëfton dot me kësmetin?"

* * *

Nga kështjella shpejt ka rënë
Flamuri me gjysmë-hënë
Edhe populli shikon
Që në vend të tij valon
Flamur i Skënderit n'erë
Shkab' e zez' me dy krerë.
Dhe një thirrje lart u ngrit,
Se çdo zëmër e çdo shpirt
U mërzit nga Turku i lik,
Që e bëri atë Krujë
Zi, murtajë dhe rrëmujë.
Ay ze me gas me bujë
Q'oshëtin nga breg në breg
Eshtë: Rrofsh, o Skenderbeg!
Ja kështu Skënderi trim
Mori Krujën me rrëmbim:
Edhe lajma u përhap
Si një flagë, si një zjarr

Q'i fryn cra në behar
Dhe qytetet afër e lark,
Thotë Ben Isa Ben Miri
Në Qitap të tij fakiri
Binin m'atë lehtësi
Që zë burri veshn' e tij.

HENRY W. LONGFELLOV
(Përkëthye: FAN S. NOLI)

KORBI

Një mes-nate të tmeruar tek këndonja i lënduar
Disa libra të çudiçme të një shkence të harruar,
Tek dremitnja i kapitur, befas vjen një e trokitur
Me ngadale e goditur mun mi derë t'odës sime.
„Dikush është, thashë, jashtë që troket te dera ime —
Vetëm kjo e s'ka gjë më".
Ah, e mbaj nër mënt fort mirë, ish një dimër'i ftoht'i ngrirë
Dhe çdo urë më të shuar hithte hien përmi dhé.
Dëshëronja fort t'ish gdhirë, se më kot në cfardo librë.
U-përpoqa të hesht helmin e së lumurës Lenorë —
Vajzës rrallë dhe rëzorë q'i thon' engjëitë Lenorë
Përmi dhé pa emër më.
Era frynte që përjashta, rrihte perdet e mëndafshta
Dhe më ngjethte e më derthte tmerre që s'i ndjeva kurrë;
Dhe tani që të pushtonte zëmra ime që lëftonte,
„Dikush është, thosha prapë, që kërkon të hynjë brënda:
Kjo do t'jet, e s'ka gjë më".

Mora veten me një herë edhe frikë me pa
ndjerë
„Zot, i thom, a Zonjë, lutem shumë fajin
të m'a falni,
Se për Zotin po dremitnja dhe aq'e hollë
ish trokitja,
Aq' e lehtë ish goditja mun mi derë t'odës
sime,
Sa me-zi m'a zuri veshi" — dhe krejt hapa
derën time: —
Errësir' e s'kish gjë më.
Sytë thellë n'errësirë, shumë ndënja në
drithtirë,
Ëndëra dyke shëkuar, që njeri s'ka ëndëruar;
Mirpo nat' e errët heshtte, edhe gjë tjatër
s'më theshte
Veç një fjalë, veç një emër, pëshpëritur,
si „Lenorë!"
Këtë fjal' e pëshpërita, prapë m'oshëtin:
„Lenorë!"
Vetëm kjo, e s'kish gjë më.
N'odë prapë më të kthyer, shpirti ndezur,
zëmra thyer,
Përsëri vjen një trokitje pak m'e fortë se
më parë.
„Pa dyshim, pa fjalë, thashë, dikush është në
dritare;
Duhet vajtur, duhet parë që të zgjidhet ky
myshter
Le të heshtë zemra ime që të zgjith këtë
myshter;
Era ësht' e s'ka gjë më".
Hap ahere xhamën time kur me shumë
fërfëllime
Brënda hyn një Korb i mvrojtur, madhështor —
i kohës vjetër.
As u-fal, as përshëndoshi, as bën tjetër punë
boshi;
Po si zot më shkon trimoshi dhe qendron
mi derën time —
Ngjitet mi një bust Pallade mun mi derë
t'odës sime —
Ngjitet, rri e s'bën gjë më.
Më zu gazi, më shkoj tmerri, m'atë Korb
të zi si Ferri

Që po mbahej aq'i rëndë, aq'i lartë, dhe
i thom:
Ndonëse je perçe-prerë, s'ka dyshim je
trim i ndjerë,
Korb i mvrojtur, i vrerosur, arratisur zall
më zall —
Thua-m'emrin tënt me nam anës detit Plu-
tonian!"
Thotë Korbi: „Kurrë më".
U-çudita fort, pa masë, kur dëgjova Korb
të flasë;
Ndonse ajo përgjigjie s'kishte as kuptim
as lidhje;
Se askush nuk munt të thotë që nonjë njeri
në botë
Gjer ahere pa një shpendë mun mi derë
t'odës tij —
Shpen'a shtazë mi shtatujë mun mi derë
t'odës tij,
T'emëruar „Kurrë më".
Mirpo Korbi rrinte shtruar përmi bustin e
lartuar
Dhe thosh vetëm atë fjalë, asnjë pendë nuk
lëviste
Gjer sa me-zi murmurita: „Miqt e tjerë
ikn' e vanë
Nesër edhe ky do t'ikë, si edhe shpresat që
më vanë".
Thotë Korbi: „Kurrë më".
I habitur nga përgjigja që më dha kur nuk
e prisnja,
„Pa dyshim, kjo fjalë, thashë, është' e vetëma
që di
Q'e mësoj nga i-zot i mjerë, derë-mbyllur,
derë-sterë,
Që e ndoqi, e dogji zia gjer sa tërë këng' e
tija
Gjer sa vaj'i shpresës tij s'qe veç dëshpë-
rim'i zi
Dhe kurrë, kurrë më".
Këtë desha të çkoqitnja, po as fjalë nuk'i
flisnja
Korbit që me sy prej prushi zemrën si me
zjar m'a mbushi;

Kështu rrinja i trallisur, kryet pshtetur mi përkresën
Kadifeje të qindisur, që e ndritte llampa sipër
Mi të cilën, ah, e mjera do mos prëhet më përsipër
Do mos pshetet kurrë më!
Era u-dënt, m'u-duk, ahere me temjan nga Serafimet
Qe u-tingëllinin zilet me të shkelur mi qilimet.
„Ja, me engjëj, mor i mjerë, të çoj Zoti këtë herë
Prehje — prehje dhe nëpënthe të harrosh Lenorën lart!
Pi, gjëlltit këtë nëpënthë dhe harro Lenorën lart!"
Thotë Korbi: „Kurrë më".
„Profet, thashë, nëmë-rëndë, po profet, qofsh djall a shpendë!
Dreqi në të çoj, a shqota në të shtyri të shpërthyer;
Të përhumbur, po të patrëmbur te ky vënt i shkret'i shëmbur —
Te kjo shpi me tmer xhindosur — thua-më, vërtet, të lus —
A ka, a ka ballshëm në Gallad — Thua-m' — Thua-më, të lus!"
Thotë Korbi: „Kurrë më".
„Profet, thashë, nëmë-rëndë, po profet, qofsh djall a shpendë!
Për at'Qiell dhe Perëndi, që të lusim un' e ti
Thoj-m'i zëmrës sime s'enjtur a do shoh n'Edën të shënjtë
Vajzën a do kap të shtrënjtë q'i thon' engjëjtë Lenorë —
Vajz' e rrallë dhe rëzore q'i thon' engjëjtë Lenorë!"
Thotë Korbi: „Kurrë më".
Këtu prej-e dreq a shpêndë! — Ngrihem e thërres më këmbë,
Çporru prapë mun në djall, në Skéterrë dhe në zall!
Pendë mos më ler të zezë të më rrej' e të më ndezë:

Mos lër shënjë të gënjeshtrës që më the, po
shko prej derës!
Nxirm'a qipin tënt prej zemrës, thyej qafën
jashtë derës!
Thotë Korbi: „Kurrë më".
Edhe Korbi pa lëvizuar dergjet edhe, dergjet
edhe
Mi të zbetin bust Pallade mun mi derë t'odës
sime;
Edhe sytë i shëndritin si prej djajsh që
ëndëritin
Edhe llampa lëshon dritën e i heth hien për-
mi dhé
Dhe im-shpirt nga ajo hie që valon atje mi dhé
Do mos ngrihet — kurrë më!

EDGAR ALLAM POE
Shqipëroi: FAN NOLI

FJALA E MARK ANTONIT

ANTONI

O miq, qytetarë, Romanë, qytetarë më dëgjoni
Vinj t'a varros, jo t'a levdonj Qesarin.
E keqja që ka bërë çdo njeri i mbetet.
E mira i mbulohet shpesh në varr me koskat.
Ashtu i qoftë dhe Qesarit. Trimi Brut
Ju tha tani. Qesari qe ambicios
Në paska qën' ashtu, qe faj i rëndë shumë
Dhe rëndë shumë e pagoi Qesari
Këtu, pas lejes s'Brutit e të tjerëve.
Se Bruti është burr' i nderçim,
Të nderçim janë që të gjithë, ay dhe shokët
Vinj që të flas në funeralin e Qesarit.
Ish miku im, më qe i drejtë dhe i besës
Po Bruti thotë, qe ambicios;
Dhe Bruti është burr'i nderçim
Qesari i solli Romës shumë robër lufte
Dhe arkat me çpërblime ia ka mbushur.
Kjo qe ambicja e Qesarit? Si ju duket?
Qesari qante kur thërrisnin të vobekët.
Ambicja duhej t'ish me zemër më të ashpër. [1])
Po Bruti thotë, qe ambicios,
Dhe Bruti është burr' i nderçim.
E patë që të gjith se në Luperkalet [2])
Tri herë ja dhashë një kurorë mbretënore
Edhe tri her' e hodhi; qe ambicja kjo?
Po Bruti prapë thotë, qe ambicios,

---

[1]) *Duhej t'ish me zemër më të ashpër,* — nuk duhej të kishte dhimbe as mëshirë per mâ të afermin, por Qezari qe kurdoherë burrë i ndershëm e bujar dhe prandej nuk mund të paditet për ambicjoz.

[2]) *Luperkale.* — Shakespeare-i i përmend këtu Luperkale si t'ish një koder, ndërsa ishte shpella ku thuhet se Romuli e Remi muerën gji nga ulkoja.

Dhe është, pa dyshim, një burrë i nderçim.
S'dua të kundërshtoj ato që foli Bruti,
Po s'mund t'ju flas përveç ato që di.
Një her' e deshtë që të gjithë, — jo pa shkak;
Përse tani s'ju vjen asfare keq për të?
Ndër egërsirat paske ikur, o gjykim,
Dhe njerëzit e paskan humbur arësyen!
Duroni pak, se kam zemrën te Qesari,
Aty, dhe pres sa të më kthehet prapë, [3])

I PARI QYTETAR

Më duket që na flet me shumë arësye.

I DYTI QYTETAR

Po t'a shikoni mirë punën, pati faj
Të math Qesari.

I TRETI QYTETAR

Ashtu kujtoni, zotërinj?
Kam frikë mos i a zërë vëndin një m'i lik.

I KATËRTI QYTETAR

E vutë re seç tha? E hodhi tej kurorën;
Ahere padyshim nuk ish ambicios.

I PARI QYTETAR

Në qoft' âshtu, disa do t'a pagojnë shtrejtë.

I DYTI QYTETAR

I shkreti! i janë bërë sytë zjarr nga lotët.

I TRETI QYTETAR

S'ka burrë më bujar në Romë se Antoni

I KATËRTI QYTETAR

Dëgjoni, se po nis të flasë përsëri

[3]) *Pres sa të të më kthet prap:* Antoni nuk e këput fjalën vetëm pse âsht i ngashëruem nga vrasja e Qezarit, por do t'iu jap kohë fjalëvet të tija qi te bajnë efektin e vet e të shohë njiheri edhe se si i pret voglija.

ANTONI

Gjer djethinaj një fjal' e Jul Qesarit
I bënte ballë botës; ja tani ku dergjet
Dhe s'ka njeri të vogël mjaft sa t'a nderonjë.
O shokë, po të desha, munt t'ju ndisnja zëmrat,
Sa t'ju tërbonja e të bënit kryengritje,
Po do t'dëmtonja Brutin edhe Kasin,
Që janë, siç e dijni, njers të nderçim.
S'dua t'a bënj këtë: më mirë i bënj dëm
Të vdekurit e vetes sim' e juve
Se sa këtyre njerësve të nderçim.
Po ja një pergamen me vulën e Qesarit!
I a gjeta në sendyq; kjo është dhjat' e tij.
Po t'a dëgjoni, qytetarë, këtë dhjatë,
Që s'kam nër ment t'ju a këndoj, [1]) me ndjeni.
Qesarit t'vdekur do t'i a puthnit plagët
Në gjak të tij do ngjyenit shamitë;
Do lypnit për kujtim makar nji qime
Dhe kur të vdisnit do t'ua linit djemve [2])
Me testament si trashëgim të pasur.

I KATËRTI QYTETAR

Këndo-na dhjatën; duam t'a ndëgjojmë Anton.

QYTETARËT

Dhjatën! Dhjatën! Duam dhjatën e Qesarit!

ANTONI

Duroni, miq, se s'duhet t'a këndoj;
Se s'bën të dijni sa ju desh Qesarit [3])
Se kini gjak, si njerës s'jini as gur' as drurë;
Se posa t'a dëgjoni dhjatën e Qesarit,
Kam frikë se ju ndez, ju egërsoj;
Më mirë të mos dijni që e trashëgoni;
Se po t'a dijnit, ç'do të kishte ngjarë!

---

[1]) *S'kam nder ment t'ju a kendoj.* — i thotë këto qi të nxisi mâ tepër kureshtjen e voglis.

[2]) *Do t'ua linit.* — qimen, fijen e flokut qi u permend mâ përpara

[3]) *S'bën të dijni.* — por me gjith këtê e thotë që t'i ngacmojë, ta ndezi mâ fort.

I KATËRTI QYTETAR

Këndo-na dhjatën, duam dhjatën t'a ndëgjojm' Anton;
Këndona dhjatën e Qesarit doemos.

ANTONI

Duroni pak, ju lutem shumë, prisni pak.
Më shkau goja, s'dij se si, që ju a thashë —
Kam frikë, burrave të nderçim, që e vranë [1])
Qesarin, do t'u bëhet dëm; kam frikë!

I KATËRTI QYTETAR

Qenë tradhëtorë! Njerës të nderçim ata!

QYTETARËT

Dhjatën, Testamentin!

I DYTI QYTETAR

Qenë katilë të pabesë; dhjatën! Këndo- na dhjatën!

ANTONI

Pra, më shtrëngoni[2]) t'ju këndoj pa fjalë dhjatën?
Ahere mblidhuni rreth trupit të Qesarit,
Që të ju tregoj atë që bëri testamentin,
Më jipni leje që të zbres përposh.

QYTETARËT

Urdhëroni poshtë.

I DYTI QYTETAR

Urdhëroni, zbrisni.

---

[1]) *Burrave të nderçim, që e vranë Qezarin.* Kjo veçanti, e permendun me njiherë mbas dhjatës së Qezarit ka për qellim to bajë mâ të mënishme vrasjen e Diktatorit e të shtyjë vogjlín me i urrejtun gjaksorët.

[2]) *Më shtrëngoi.* — e ban popullin me e lutë qi të ketë pa tjetër efekt leximi i testamentit.

I TRETI QYTETAR

Ke leje, si të urdhërosh (Antoni zbret).

I KATËRTI QYTETAR

Bëni një qark; mblidhuni rrotull.

I PARI QYTETAR

Hiquni nga qivuri; hiquni nga kufoma.

I DYTI QYTETAR

I hapni vent bujarit Mark Anton.

ANTONI

Mos më shtrëngoni ashtu; largohuni.

QYTETARËT

Prapa! Hapni udhë! Hiquni!

ANTONI

Në kini lotë, ejani tani t'i derthni.

I PARI QYTETAR

O pamje që ngjeth mishin!

I DYTI QYTETAR

Qesar, o trim i mjerë!

I TRETI QYTETAR

O dit' e zezë!

I KATËRTI QYTETAR

Ah, katilë tradhëtorë!

I PARI QYTETAR

O pamje e gjakëshme!

I DYTI QYTETAR

Do t'ia marrim gjakun!

QYTETARËT

Gjakun-rentni, — kërkojini, — digjni-zjarr, — vrajini, — thérrni, — mos lëni asnjë tradhëtor të gjallë !

ANTONI

Qendroni, qytetarë !

I PARI QYTETAR

Pushoni, dëgjoni Mark Antonin.

I DYTI QYTETAR

Do t'a dëgjojmë, do t'i vemi pas, do të vdesim me 'te.

ANTONI

Të dashur miq, s'dua aspak t'ju çponj
Sa të rrëmbeni, të ngrini krye.
Ata q'e bënë këtë punë jan' të nderçim;
S'di ç'shkake të veçanta i kanë shtyrë,
Po janë njerës t'urtë dhe të nderçim
Dhe pa dyshim do t'ju tregojnë arësyet.
Nuk ardha t'ju vjedh zëmrat, vëllëzër.
S'jam orator, si ësht Bruti;
Po, siç e dijni, jam njeri pa djallëzi
Q'e dua mikun tim; këtë e dijnë mirë
Ata, andaj më lanë që t'ju flas këtu.
Ah, un i ziu! S'kam as kokë, as gojë, as sy,
Dhe s'di të flas me mjeshtëri dhe forcë
Që t'i ndes gjakun botës; s'flas veç të vërtetën.
Të gjith' e njihni këtë togë, [1]) e mbanj mënt
Të parën herë kur Qesari e veshi;
Në fushë lufte qe, në tëndë, më të ngrysur
Një ditë vere kur i mundi Nervianët. [2])
Shikoni, ja këtu goditi kam' e Kasit;
Shikoni si e çori Kaska plot me cmir.

[1]) Të gjith e njihni këtë togë: Antoni, mbassi zgjoi në popullin dashunín për Qezarin, fillon ngadalë të bâjë gati për me pa trupin e tij të bamë shoshë nga thikat e trathtorvet, kështu që dhimba e mënija të shpërthejnë pa masë.

[2]) *Nervianët:* ishin nji fis i egër i Galís së pushtueme nga Jul Qezari në vjetin 57 para Kr. mbas njij lufte se përgjakshëme, në të cilën muer pjesë edhe ai vetë.

Këtu e çpoi i dashuri i zëmrës, Bruti.
Dhe kur e hoqi jashtë thikën e mallkuar,
shikoni si i vajti pas dhe gjaku i Qesarit
Sikur u sul përjashta që të shohë mirë
Në qe me të vërtetë Bruti që goditi;
Se Bruti, i dijnî, ishte ëngjëll' i Qesarit
Kjo ishte çpojtja m'e pashpirtme nga të gjitha.
Kur pa Qesari q'e goditi dhe ay,
Mosmirë-njohja, më e fortë se çdo krah
Prej tradhëtori, e mundi dhe i a theu zëmrën.
Ahere, si pështolli faqen nënë togë,
Mun rrëzë monumentit të Pompeut
Që ish ngarkuar gjak, na ra Qesari i Math.
Oh, ç'rënie qe ajo, o qytetarë!
Ahere un' e ju e gjithë ramë
Dhe na përmbyti tradhësi e gjaktë.
Oh po! tani po qani, ju vjen keq;
Dhe lotët po ju rrjedhin drejt nga zëmra.
Si? Qani, vllezër, se i patë vetëm togën
Qesarit të plagosur? Shihni atë vetë [1])
Q'e kanë bërë shoshë thika tradhëtorësh.
Dhe po ju thom ato q'i dijni që të gjithë;
Po ju tregonj, o vllezër, plagët e Qesarit
Të mjerat gojëra memece, dhe këtyne u lutem
Të flasin në vënt tim. Po sikur t'isha unë Bruti
Dhe Bruti Anton, ahere, shok, Mark Antoni
Do t'ju kish ndezur zëmrat dhe do t'i kish vënë
Çdo plage të Qesarit nga një gjuhë që të ngrehte[2])
Jo Romën, po dhe gurët për gjak-marrje.

QYTETARËT

Do të ngrihemi të gjithë.

I PARI QYTETAR

Do t'i vëmë zjarr shtëpís' së Brutit.

[1]) *Shihni atë vetë* — Antoni, me një të lëvizun me të vërtetë theatrale u zbulon qytetarëvet kufomën e Qezarit.

[2]) *Do t'i kisha venë çdo plage të Qezarit:* âsht nji shprehje e fuqishme për të tregue se sikur të kishte qenë në vend t'Antonit, Bruti, ku do të kishte marrë rase prej çdo plage së Qezarit për me ndezun zemrat e popullit kundra gjaksorëvet.

I TRETI QYTETAR

Ejani pra ! kërkoni tradhëtorët !

ANTONI

Pa më dëgjoni, shokë, më dëgjoni.

QYTETARËT

Pushoni; pa dëgjoni trimin Mark Antonin !

ANTONI

Mor shokë, po ju s'dijni përse shkoni.
Qysh ju fitoi tani Qesari zëmrat?
Ah, nuk e dijni; duhet t'ju a them, pra :
Harruat dhjatën, për të cilën ju kam folur.

QYTETARËT

Dhjatën, vërtet; të rrim' e t'a dëgjojmë.

ANTONI

Ja dhjata, dhe përposh ka vulën e Qesarit:
I lë sicilitdo Romani, qytetar
Për kokë shtatëdhjet' e pesë drahma.

I DYTI QYTETAR

Qesar shpirt-math! Ah, do t'ia marrim gjakun

I TRETI QYTETAR

O dorë-mbret Qesar !

ANTONI

Kini durim e më ndëgjoni.

QYTETARËT

Pushoni, heshtni, he !

ANTONI

Pastaj ju lë grandinat ku shetitte vetë
Dhe Kopshtet e veçanta dhe lulishtat
Përkëtej Tibrit; juve edhe bijve tuaj
Ju a la t'i kini, t'i shetitni e t'i gëzoni.
Ky ish Qesari ! Kur vjen tani si ky një tjatër?

I PARI QYTETAR

Askurrë, askurrë! Eni, eni, o burrani!
T'ia djegim trupin me nderim në tempull [1])
Dhe m'ato ura t'u vemë zjarr shtëpive
Të tradhëtorëve. Ngrehni kufomën.

I DYTI QYTETAR

Pra shkoni, sillni zjarr.

I TRETI QYTETAR

Sillni, ca drrasa.

I KATËRTI QYTETAR

Rrëmbeni dyer e dritare dhe ç'të gjeni.

(Dalin Qytetarët me kufomën).

WILLIAM SHAKESPEARE
„Jul Qesari" — tragjedi
(Përkthye nga Fan Noli)

[1]) *Në tempull:* në Forum afër Tempullit të Vestes, ku Augusti ngrehi pastaj nji tempull të ri në nderim të Qezarit.

RUBAJIT E LIRISË

Më mirë bukë-that' e rrobë-çqyer
Me ujë rro, i lirë, poçe-thyer,
Se sa tiran prej skllevësh gjak përlyer
A skllaf në sgjedhë shtypëse mbërthyer.

Mos e përdor për shtypje sqojtësinë,
Mbaj veten, zotëro me fré mërinë :
Në daç të shkosh në paqen e përfuntme,
Goditje prit, po mos godit njerinë.

Çudi, që parësi' e titulluar,
Nga skllavëria kalbur, shtazëruar,
Kur shohin një të varfër po të lirë,
E quajn' a të marr' a të mallkuar.

Rrëmbyen mall, memuriét e ar,
Dhe t'Urtin plak e t'urët shkencëtar
E quajnë Gjaur, se s'mbeson pralla,
Se s'qas mi supet, si ata, samar.
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

Të kisha ah! fuqi prej Perëndie,
I jipnja shkelmin kësaj Gjithësie
Dhe krenja Botë tjatër ku të kishte
Çdo plotësim dëshire dhe lirie.

Omar KHAJAM
(Përkthye: Fan NOLI)

RUBAJIT E DASHURISË

Fito një Zemër, puth-e dhe rrëmbeje,
Edhe adhuroje si Alltar prej Feje:
Një qint Qabera s'vlejnë sa një zëmër;
Zëmër kërko, Haxhi, jo Gur Qabeje.

O ti, mi Dhe m'e zgjedhura Selvi,
M'e shtrenjtë je se shpirti e syt' e mi :
Gjë më të çmuar se sa Jeta s'ka;
M'e çmuar një qint herë më je ti.

Zefire, fryre, syri im të pa,
Nga gjoksi zëmra m'iku dhe më la
Dhe dyke fluturuar pas të ra :
Banesën sot në gjoksin tënt e ka.

Kush në Gërmadhen të ka prurë, kush ?
Kush t'a çfaqur natën nurë, kush?
Kush të ka fryrë të më ndezësh furrë
Nga Dashuria të sëmurë, kush?

— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —

Rënkonj e psherëtinj, se s'të kam pranë,
M'u-çuar zëmra, votjet mënt s'më lanë,
Askujt s'ia qanj dot hallin, djall' o punë :
Vrer mjalt' e flagë-ves' e qjell-hapsanë.

Nga hidhërim' i ndarjes jam përpirë,
Se sa herë zëmra m'është grirë :
Ty natën të kujtonj e psherëtinj,
Nga malli digjem, si qiri kam shkrirë...

Omar KHAJAM
(Përkthye: Fan NOLI)

RUBAJIT E MËNGJEZEVE

A di përse këndesi po këndon
Me-natë dhe nga gjumi po të zgjon?
Që shkoj një ditë po të lajmëron,
Dhe ti, çkujdesur, fle dhe ëndërron.

Zgjoh-u! Mëngjezi me shigjet' e grisi
Përden e Natës, Yjt i arratisi,
Dhe Dielli gjahtar me reze kapi
Çdo majë mali e pallati e lisi.

Qesh Trëndafili e thotë: „Lulëzonj
Dhe botës bukurinë po ia shtonj :
Pastaj e hap kuletën e mëndafshtë
Dhe përmi kopsht thesarin po e shtronj."

Mi lulet po pikojnë vesë retë,
Dhe me një zë qjellor Bilbil' i shkretë :
Ah, Verë! Verë! Verë! Trandafilit
I lyp të skuqë faqezën e zbetë.

Omar KHAJAM
(Përkthye: Fan NOLI)

NGA HAMLETI

Hujnë fantazma e Mbretit të Danimarkës të vrarë dhe i biri Hamleti, i cili nuk e di edhe vrasësin e t'et.

HAMLETI: Ku po më shpie? Fol! S'të vinj më tutje.
FANTAZMA: Dëgjomë.
HAMLETI: Urdhëro!
FANTAZMA: Pothua ardhi ora
Të kthehem prapë dhe të hynj në flagët
Prej squfri ku mundohem.
HAMLETI: Plak i mjerë!
FANTAZMA: Mos m'a qaj hallin, po dëgjo, vër ré
Ato që vinj të të zbulonj.
HAMLETI: Fol, jam gati të të dëgjonj.
FANTAZMA: Dhe m'a merr gjakun passi të dëgjosh.
HAMLETI: Si?
FANTAZMA: Jam fantazma e yt ati,
Dënuar të barès ca kohë natën
Dhe mbyllur ditën në një burk prej zjarri
Gjer sa të digjen e të shuhen krimat
Që bëra më të gjall'. Po t'çfaqnja dot
Sekretet e tmerruara të Ferrit,
Të thosha gjëra, që m'e lehta fjalë
T'a ngjethte shpirtin e t'a ngrinte gjakun.
Si yj, shkëndija të lëshonin sytë,
Flokët e shtruara të thureshin,
Dhe qimet lart të ngriheshin nga tmerri
Si drizat e një eshi [1]) t'egërsuar;
Po çfaqj' e amëshimit nukë bën
Për veshët e të gjallëvet. Dëgjo, dëgjo!
T'yt-atë n'e patsh dashur ndonjë herë. —
HAMLETI: O Zot!

[1]) Esh-i: iriq, uriq.

FANTAZMA: Gjakun i a merr! Pa shpirt, pa besë e vranë!
HAMLETI: E vranë!
FANTAZMA: Një vrasje e pabesë sa më s'bëhet,
Pa shpirt, pa turp, pa zëmër sa s'ka më!
HAMLETI: M'a thuaj sa më parë që më krahë
Të shpejtmë dashurije dhe mejtimi
Të fluturonj të t'a marr gjakun.
FANTAZMA: Të shoh që ke dëshirë!
Do t'ishe më i fjetur se mëllaga
Që rritet anës lumit Leth e ngjallme,
Po të mos tundëshe. Tani dëgjo;
U hap se gjoja më kafshoi një gjarpër
Në kopsht tek flinja; Danimark' e tërë
Nga ky raport i rremë u gënjye,
Mbi vdekjen time; po mëso, o Hamlet,
Se gjarpëri që t'a kafshoi t'yt atë,
Tani i mban kurorën.
HAMLETI: Oh, shpirti profetik sikur m'a thoshte!
Im unq!
FANTAZMA: Po, ajo shtazë incestare
Dhe aultare, me magjinë e mëndjes —
Dhe me disa dhurata të pabesa
Sa na gënjen magjija dhe dhurata! —
Fitoi për dashuri të turpshime
Dhe mbretëreshën time që më dukej
Aq e virtytme! Oh, sa poshtë ra!
Nga unë q'e kam dashur fjesht me zëmër,
Siç i u betova ditën e kurorës,
Më ra në prëhër të një faqe-ziu
Katil, që nga dhuratat natyrale,
Përpara meje, është liparak.
Po, kur virtyti s'tundet kurr — as kur
E nget harvalërija formë-qiell —
Përkundër, vesi, lidhur me një ëngjëll
Po velet në një shtrat të perëndishmë
Dhe u vërvitet kërmave.
Po dale! se ndjenj erën e mëngjezit;
Le t'a shkurtoj pra fjalën. Tek po flinja
Në kopsht pas dreke, pas zakonit tim,
Yt unq më vjen në gjumë me një shishe,
Plot me lënk hebone të mallkuar,
Dhe helmin-lepër m'a kullon në vesh.
— — — — — — — — — — —
Kështu në gjumë më rrëmben vllaj,

Jetë, Kuror' e Mbretëreshë bashkë;
Më vrau mu në lulëzim mëkati
Pa myrë [1]), pa pendim e pa kungatë;
Më çoi në gjyq pa larë asnjë hesap
Me fajet e të zezat përmbi kokë!
O tmerr! o tmerr! o tmerr i patreguar
Në qoftë se ke gjak, mos e duro!
Mos e lër shtratin mbretëror Danez
Të bëhet grazhd incesti të mallkuar.
Po, sido që t'a ndjekësh këtë punë,
Mos e nxi shpirtin e mos bëj asgjë
Kundër sat-ëme; lërja Perëndisë
Dhe gjëmbavet përbrënda krahërorit
T'a çpojnë e t'a kafshojnë. Lamtumirë
Shkëndijëzat më thon' — afroi mëngjezi,
Se drit' e tyr' e dobët po u zbehet;
Pra, mirëmbétsh e mirëmbétsh! kujtomë! (Del)

HAMLETI: O Qiell! O Dhé! E ç'të shtonj tjatër vallë?
O ferr! oh turp! Qëndro, qëndro, moj zëmër,
Dhe ju, o muskulla, mos m'u zbërtheni
Po mbajmëni më këmbë. Thé, të të kujtonj!
Po, moj Fantazmë! po, sa kam memorje
Në kokën e trullosur. T'a kujtonj!
Po, po; se nga tabella e memorjes
E shova çdo kujtim të dashur tjatër,
Çdo libër e çdo form' e çdo përshtypje
Të djalëris' e t'observatës sime,
Edhe kumanda jote do të rronjë e vetëm
Në librën dhe vëllimin e trurit tim
Pa lëndë më të poshtër! Po, për Zotin!
O grua faqe-zezë!
O vrasës buzë-qeshur, vrasës i mallkuar!

— — — — — — — — —

WILLIAM SHAKESPEARE
Shqipëroi: FAN NOLI

1) myrë,a: mirë, aromë.

NGA „OTHELLO"

Jagua përpiqet me mënyra dredharake, me çpifje e gënjeshtra që t'i futë në zemër zilinë Othellos, duke i lënë të kuptojnë se e shoqja, Desdemona, e tradhëton me Kasin.

OTHELLO: Ç'mendohesh?
JAGO: Ç'mendohem, Zot?
OTHELLO: Për qiell, po oshëtin çdo fjalë që të them,
Sikur të kishte një kuçedër shëmtuar
Në kokë që s'rrëfehet dot. Diç do të thuash.
Dëgjova që the se nuk të pëlqen
Kjo punë, kur u nda nga ime-shoqe Kasi.
Ç'gjë nuk të pëlqen? Edhe kur të thashë
Që Kasi, që në krye e gjer në fund më ndihu
Në dashurinë time, thirre e the: „Vërtet?"
Edhe u mvrojte e përmblodhe vetullat
Sikur të kishe kyçur mun në kokë brënda
Një ide të tmerrëshme. Në më do vërtet,
Tregomë ç'ke në mëndje.
JAGO: Imzot, e dini që ju dua?
OTHELLO: E besoj:
Dhe me që di që je i nderçim dhe më do
Dhe që peshon çdo fjalë para se t'a thuash,
Andaj më tremp më tepër heshtja jote.
Se gjëra të këtija janë djallëzira
Pa rëndësi, kur vijnë nga një shërbëtor
I poshtër, i pabesë; mirë po kur vijnë
Nga një njeri i drejtë, janë lajmërime
Që dalin drejt nga zëmr' e mikut që s'duron.
JAGO: Për Mihal Kasin me bé t'i u shiguronj
Që e pandeh njeri të nderçim.
OTHELLO: Ashtu pandeh dhe unë.
JAGO: Njeriu duhej të ish siç duket,
Ose ata që s'janë të mos dukeshin
Siç nuk janë.

OTHELLO: Vërtet njeriu duhej t'ish ashtu siç duket
JAGO: Kështu pandeh që Kasi është i nderçim.
OTHELLO: Vërtet, po diç ke një gjë tjetër që m'a fsheh.
Të lutem, folmë zgjeshur, siç mendohesh vetë,
Dhe thuajim mendimet më të liga,
Me fjalët më të këqija.
JAGO: Zot, më ndieni.
Se ndonëse jam i shtrënguar të mbaronj
Detyrën time, po nuk jam fare i shtrënguar
Për gjëra që edhe shkllevët janë të çpenguar.
Të çfaq mendimet? Ndofta janë të padrejta
Edhe të poshtëra; — se cili është ay pallat
Që s'ka gjëra të fëlliqura
Dhe cili ka një krahëror aqë të paqmë
Ky tëmos ketë hyrë brënda e të shtrohet
Në mes të mëndjeve të mira asnonjë
Dyshim i ndyrë?
OTHELLO: Je armiku im, Jago,
Në qoftë se beson që mikut tënt
I bëhet një e keqe e ti nuk i ep zë,
Po rri më nj' anë si i huaj edhe hesht.
JAGO: Me të vërtet mëndja vete në të keqen gjithnjë
Sepse t'i u thom të drejtën, e kam si një sëmundje
Që të pengonj çdo shtrembëri dhe shumë herë
Dyshimi im sheh faje dhe atje ku s'ka. —
Po ju, përkundër, jini i mënçim dhe ju lutem
Mos vini ré shybetë e mija pa themel
Edhe mos hyni në merak nga sa m'u duk
Që pashë atje, këtu, pa qënë shigur mirë.
S'e do as qetësija, as e mira juaj.
As burrërija, nderi e urtësija ime
S'më lënë që t'i u thom ç'mendohem.
OTHELLO: Ç'do të thuash?
JAGO: Për burrin dhe për gruan emër i mirë është
M'i shtrënjti xhevair i shpirtit tyre. Zot;
Kush vjeth kuletën time, më vjeth plehë, asgjë;
Ish imja, është e tija, ka qënë skllav' i botës;
Po kush rëmben prej meje emërin e mirë
Më vjeth një gjë që nuk e pasuron atë,
Po mua më vobekëson pa masë.
OTHELLO: Për qiell, do t'i kuptonj mendimet që më fsheh.
JAGO: S'kuptoni dot sikur t'a kishit zëmrën time
Në dorën tuaj; edhe nuk do kuptoni
Sa kohë e kam në dorë dhe e ruanj.

OTHELLO: Ha!

JAGO: Kij mëndjen nga zilija, Zot, se është
Kuçedra sy-jeshile që përqesh
Viktimën që po ha. Brinjari që e di ç'i ngjet,
Po nuk e do të shoqen, rron në lumëri;
Po ç'farë jetë të mallkuar shkon ay
Që digjet po dyshon, që i bie erë keq
Po do me gjith shpirt?

OTHELLO: Si mjer' av!

JAGO: I varfëri i kënaqur është' i pasur
Edhe i pasur mjaft; po pasuri' e botës
Është vobekësi e zezë për atë
Që gjithënjë ka frikë se mos varfërohet.
O Zot, i ruaj prej zilisë miqt e mij.

OTHELLO: Pse? Pse këto të gjitha? Mos pandeh
Që kam ndër mënt të shkoj një jetë prej zilijari
Edhe të ndronj dvshime si ndron hëna faqen?
Jo; se unë, me të patur një dyshim,
Do t'i jap me njëher' funt dhe u mbarua.
Të mos më quash burrë, në më pafsh të rri
Dhe të mundonj shpirtin me gjepurat që thua.
Nuk jam zilijar se ime-shoqe është e bukur
Ha mirë e i pëlqen të bënjë muhabet,
Se flet lirisht, këndon, e lot e këcen mirë;
Virtuti i madhohet ca më tepër nga këto
Kur është e ndershime; as munt të kem dyshim
Aspak, a frikë që s'më do, se s'i kam hije:
Se s'qe e verbër kur më zgjodhi. — Jo, Jago,
Dua të shoh më parë se të kem dyshim;
Në paça një dyshim, do t'a provonj me fakte;
Pastaj, si t'a provonj, s'ka tjatër veç kësaj: —

JAGO: Të çporr në çast dhe dashurinë dhe zilinë!
Gëzohem shumë që tani do munt t'ju flas,
Nga dashuria dhe detyra që ju kam,
Me gojën zgjeshur: më dëgjoni pra, ju lutem.
S'kam edhe nonjë provë: kiji mëndjen gruas;
Vere mirë re me Kasin; kiji syrin
Pa qënë as zilijar, as i shigurtë fare.
Se jini zemër-mirë dhe fisnik
Dhe s'dua t'ju gënjejnë; kij mëndjen pra.
I di fort mirë pabesitë e gravet tona;
Në Venetik i a thonë priftit të këqijat
Që nuk kuxojnë t'u tregojnë burrave.
M'e madhja mirësi e tyre është

Jo të mos bëjnë faje, po t'i bëjnë fshehur.

OTHELLO: Ashtu pandeh?

JAGO: Gënjeu t'anë e saj me ju, kur u martua,
Dhe kur i dukej që ju kishte frikën,
Ahere po ju donte sa më tepër.

OTHELLO: Ashtu vërtet.

JAGO: Nga kjo të merni vesh ahere:
Ajo që, kur ish vajzë, fshihej aqë shumë
Sa rrejti t'anë dhe ia mbylli sytë fare, —
I ziu, thosh qi ish magji ... Po kjo që bënj
Nuk është pun' e mirë dhe ju lutem unjur
Më falni që ju dua kaqë shum.

OTHELLO: Do t'jua di të mirën gjithënjë.

JAGO: Po shoh që kjo ju ndezi dhe ju egërsoi.

OTHELLO: Aspak, aspak.

JAGO: Për besë, dronj se po.
Kam shpresë të pandehni se këto q'ju thashë
I thom nga dashurija që ju kam; po shoh
Me të vërtet që kjo ju turbulloi pak gjakun.
Ju lutem, mos pandehni asfare nga sa thashë
Që ngjau gjë me rëndësi; atë s'e di,
Po kam dyshime vetëm.

OTHELLO: Besonj që Desdemona është' e nderçime
S'm'a merr dot mëndja ndryshe.

JAGO: Dhëntë Zoti
Të jet' ashtu e t'a besoni ashtu sa rroni.

OTHELLO: Shko, shko.
Në pafsh gjë tjatër eja dhe m'a thuaj.

JAGO: Imzot, me lejen tuaj (del).

OTHELLO: Ky burrë është i nderçim dhe besnik pa masë
Dhe di, si mjeshtër i mësuar, gjithë sojet
E djallëzivet njerëzore. N'u provoftë
Që ime-shoqe s'm'a mban besën e më rren,
Qoftë çdo dell i saj një fill i zëmrës sime,
Do t'a këput t'a heth në lumë si një reckë.
Ndofta, se jam i zi dhe s'kam të folur t'ëmbël,
Siç kanë kurtizanët; a, se jam i thyer
Nga vërasa [1]); — ah, kjo jo, se s'jam edhe aqë plak.
Shkoi; më gënjen, dhe do të ngushëllohem vetëm
Kur të më vinjë ndot [2]) t'a shoh me sy.
Ah, e mallkuara martesë që na bën

[1]) *Vrasë-a:* moshë-a
[2]) *ndot:* të ndyet

T'i quajmë si tonat këto gra e shoqe,
Kur zemra dhe dëshir' e tyre sjanë tonat.
Më mirë do desha t'isha një bretkosë
Edhé të rronja nga notja e një budrumi
Se sa të kem te gruaja e shpirtit tim
Një çip për qejf të botës. Për fat të keq,
Kjo është plaga dhe sëmundj' e të mbëdhenjëvet;

Këta janë më pak të lumur se të vegjëlit.
Është si fati dhe si vdekja, s'ka shpëtim;
Na është e shkruar mun në ballë që kur lindim.
Vjen Desdemona. Po të jetë e pabesë,
Ahere qielli tallet e përqesh me vehten.
S'do t'a besonj kurrë.

Nga „Othello", Akt. III, Skenë III
(Përkthye: Fan NOLI)

RRITH GJAK, RRITH GJAK, ATDHE I MJERË!

(Makbeth)

Rrith gjak, rrith gjak, Atdhé i mjerë!
Rrënjos-u thellë, tirani i rëndë!
. . . . . .
. . . . . .
Më mirë le të çveshim shpatat tona
Dhe le të ngrihemi të marrëm hakën;
Të ra të veja çdo mëngjes vajtojnë,
Të rinj jetimë qajn' e psherëtijnë.
Helme të ra çdo dit e rrahin qjellin
Sa oshëtin nga gjëmët e Skotlandës
Dhe i përgjigjet në çdo kuj' e vaj.
. . . . . .
. . . . . .
Ah, vent i mjerë? Trëmbet kur sheh veten
E kishim nënë, dhe na u-bë varr,
Ku s'qesh veç buza e nonjë të marri,
Që ngjethim erën, nukë nëmërohen,
Ku dëshpërimi u bë zakon e modë,
Ku s'pyet kush për kë gjëmon këmbana,
Dhe njerëzit e mir' e trimat fishken...
. . . . . .
. . . . . .
Rrith gjak, rrith gjak, Atdhé i mjerë!

WILLIAM SHAKESPEARE
(Përkthye: Fan NOLI)

ALI ASLLANI
(1884)

Ali Asllani lindi në Vlonë. Mësimet fillestare i kreu në vendlindje, të mesmet në Janinë dhe të naltat në Stamboll.

Ka shkrue shum vjersha, por ajo që ja jep meritën me hy në rradhët e shkrimtarëve shqiptarë, âsht poemthi i bukur „Hanko Halla".

Në këtë poemth janë vizatue jeta, mendimi dhe ndjenja nëpër mes zakoneve dhe virtyteve, që janë në perëndim e sipër.

Gjuha e poemthit âsht e pastër e plot figura.

Ali Asllani në të rít e tij ka qenë gjithnji bashkëpuntuer i lëvizjeve që bâheshin për shlirimin e Shqipnís, por me hymjen e fashizmit atje, u vû në shërbim të tij.

FRAGMENTE NGA „HANKO HALLA"

Hallën e vizitojnë shoqet e saja

Xhiko xhevahirja, Halla e Xhixhija,
Krushka Hanko Shega, edhe Xho Inxhija,
Bulla Qeribaja, dadara gegera,
Zonjat e mëhallës që na vin' përhera;
Veshur kadifera, veshur me shalira,
Roba, rob' Stambolli, s'paska më të mira!

S'paska më të mira, po për syt' e ballit,
Bora më e pastër ësht në maj të malit;
Roba më e pastër ësht në trup të hallës,
Mu si shkum' e bardhë përmbi sup të valës!

Edhe rreth'i Hallës, pem' e atij gjiri,
Ruaj Zot nga syri mu si prush floriri
Duket krye dera, bukuri e derës,
Çquan mbi katër stina, stin' e paraverës.

Ngulur në shiltera, gjith ato shiltera,
Hapur gjer te dera, shum' e shum të vyera,
Me ixhat Janine, lulet ylyver,
Dy mexhide topin, Halla i ka bler!

I kërkojnë për grua të mbesën

Pa digjoni zonja — nisi Halla plak' —
Do ju them një fjalëz, fjala pa kapak:
Erdhi sot një lajmës, e... mir' se na erdhi,
Pati çar nuk pati një nga një i derdhi;
Lajkat më të rralla, lajkat më të holla;
Kryepem' limoni, kryepem' dhe molla;
Fjala vinte rrotull, rrotull e vërdall,
Çdo t'i thot limonit, moll' e kuqe vall?
Thuaj' e thuaj' e thuaj' edhe shum' përalla:
Her' i terej zëri her' i terej fjala.
Her' i terej fjala her' i terej zëri;
Dale me gadale mos këputej përi;
Her' i çelej buza her' i çelej gazi;
Dha e dha e mbushi, pasandaj... e zbrazi!
Qënka mos na qënka një hadi bilmes,
Na e do për grua çupën t'ime mbes';
Fët e fët e mora një kongjill nga zjarri;
Nxora dhe nga xhepi një sahat prej ari;
Na — i thash — trazoi nuk trazohen kurr;
Njëri për në gusha tjatri për në furr;
U më marrt' të keqen e m'u bëft kurban'
Far' e fis e tija an' e mban' ku jan'!
Halla thot të drejtën, çupën si dy sytë
Si mund e t'a japë te një der' e dytë?...

Halla pasi kujton kohën e moçme,
vajton trimërit e kaluara.

Gjyshi paska pasur shum' para të thata!
Paska pasur arqet plot me kollonata![1])
Paska pasur mbushur arqe dhe sunduqe
Me para të bardha, me lira të kuqe!
Pasandaj, thot Halla, patëm disa halle
Malet u bën fusha, fushat u bën male
Fushat u bën male, malet u bën fusha,
Humbi dhe floriri varur nëpër gusha!
E ku jan' ajanët[2]), burrat hane hane
Pleqësij' e vëndit veshur me fustane?
Veshur me fustane hej... fustan' e shkretë
Humbën parësija, humbe dhe ti vetë!
Lisit të gërmisur më s'i mbetën fletë!

[1]) Kollonate: pare spanjole
[2]) *ajan-i* — kryetar bashkija

S'mbeti bor' në male, bora paska shkrir!
S'mbeti uj në fusha, uji paska ngrir!
Fusha paska dimër, mali paska vapë,
Sqifi [1]) dhe sorkadhi humbi krah e çapë!

Halla kujton me mall kohën e vjetër

Ku jan'ato kohra kohra t'ergjëndit,
Kur na sillej qielli si baba i vëndit?
Po ashtu dhe shiu po ashtu dhe dielli
Kur se na i deshim binin që nga qielli,
Me të hapur gojën qielli na i çonte,
Mu në mes të vapës shi flori pikonte!
Ku jan' ato kohra, kohra t'ergjëndit
Kur dhe hëna sillej mu si nën' e vëndit?
Pra dhe be-ja bënej po për atë Hënë
Po për atë Nënë,
Po për atë diell, po për atë qiell
Dhe për atë Zot' q'ësht' më i thell'!

Nashti kur betonet burri thot „për nder"
Be e par' dhe feja mbeti pa një vler'!
Bota u çkallmua, puna u trazua;
Burri u bë grua, fëmra u harbua,
Hoxha u bë prift, prifti u tërbua
Dhe për atë Zot' q'ësht' më i thell'!
Vera u bë dimër, dimri u bë bishë,
Shiu na i kalbi, mish edhe këmishë!
Gjëja më e vyer' mbeti pa një vler'!
E pra hund' e botës duhej pakëz thyer!

Edhe mir u thye,
Pa kapell' në krye,
Mu si njeri pylli,
Humbur vul' e ylli
Del e shëtit burri;

Vdiqën duke qeshur Turku dhe Kauri!
Ç'quan nji drit' e varfën, çguan nji drit' e shkretë,
S'ka në dor' as kokën që të vër kësulën!

Si i duket jeta moshës së kaluar

Tym e re e mjegull dhe në mes të saj,
Ç'quan një drit' kandili terur e pa vaj;
Ç'quan nji drit' e vorfër, ç'quan nji drit' e shkretë,
S'ka fuqi të digjet ka fuqi të vret!

[1]) Sqifi — sqyfteri

Si një sy i bukur flak' e lot shteruar,
Gati për t'u mbyllur, gati për t'u shuar!
Çdo kujtim i ëmbël ngjan se kështu duket,
Kur se dit' e jetës ngryset edhe muket!
Kur se dit' e jetës iku e u ngys,
Duket sikur bota vajti u përmbys!
E... ç'far' ësht kjo jetë? nuk e di kush thënka,
Qënka mos na qënka, një kujtim na qënka;
Vdiqe të qan tjetri, linde do qaç vet,
Midis të dy lotvet' një kujtim i shkretë!

Flet për grat e reja.

Hall i math me nuse, hall i math me çupa;
Një lëkur' kunadhe hedhur përmi supa,
Tunden e lëkunden dhe në mes këputen
Nëpër duar të shkasën, po në zëmër futen!

Pun' e tyre vetëm: lahen edhe lyhen
Edhe nëpër valle ven' e vin' e thyhen;
Fëmra me një mashkull, vallja vet i dytë
Plasur dell i ballit, më u plaçin sytë!
Gjithë me flok të prera!
Jo alla garsone, jo alla bebera;
Me një llër' të freskët, nepër djell të thekur;
Me një trup të zeshkët, nëpër kum (1) pjekur.
Gji e gusha hapur, digjen ylyver;
Me një mes të hollë gati për t'u thyer;
Me një buz' të kuqe shum' e shum' të nxehur
Dhe me atë vetull tej për tej të prehur;
Me ato vështrime mu sikur të lutet;
Ngjan se hallemadhes shpirti i këputet,
Me ato kapelle varur gjer në vesh,
Zjarr i xhehenemit dolli krejt në shesh!

Jo, moj xhane kurr, s'mundem që t'a heq;
Që të thon' se nusja' ka një huq të keq
Na fle e na ngrihet, kur asaj i teket,
Dhe i bën qepallet si kur qan e meket;
Hyn e del me burrin kur asaj i teket;
Me dit' e me orë zgjatet e mufatet
Me hije të saja, afër darkës matet!

Nus' e kësaj kohe tjetër zanat s'paska,
A do mar kalemin e do bëj laraska;
A do zër' të shkruaj ose do dëgjojë;

[1]) *kum* — ranë deti

Një kuti të vogël që na flet me gojë;
Një kuti të vogël që na flet' të jet'
Është një Frënk i marrë, çirret e bërtet!
Me një biz' në dorë bën sikur punon,
Këmbën për mbi këmbë nusja e digjon;
Dhe çudi moj motër, si e qysh duron?
Duket nga një herë zëri e lëndon;
Frëngu rri i qetë, ose do bërtas',
Nusja e humbet dhe i vete pas;
Frëngu e ngre zërin edhe sokëllin,
Nusia e lë përin edhe vëshëllin;
Ai flet me vehte, flet e flet përçartë
Nusja s'është në vehte bëhet më e zjartë!

Halla do një nuse, nuse goja plot,
Si një zall të bardhë, si një zall të fortë.
Me shami në krye an' e mban qëndisur,
Dhe me flok' të gjata mbrapa arratisur
Dhe me flok të gjata derì mu në mes;
Mu si nat' Janari sa të thell' të zes;
Me shami stambolli, ball e faqe hedhur,
Sa t'i duket syri në qepalle kredhur;
Me flori në gushë hapur mu si prush
Si të them, moj motra... pjergulla me rush!
Rrall' e tek të duket, rrall' e tek të flasë
Një thëllëz' e bukur mbyllur në kafas,
Mbyllur në kafas një thëllëz' e bukur;
Mu në mes të reve hëna në të dukur;
Mu në mes të reve mu si hën' si yll,
Ose no një xhinde pshehur në një pyll!

Halla do një nuse si edhe i biri,
Rrënjët prej ergjëndi, degat prej floriri;
Me të folur Halla, nusja të hap sytë
„Lepe" fjal' e parë „peqe" fjal' e dytë;
Edhe asgjë tjatër, vetëm „lepe" „peqe",
Masi zëmr' e Hallës qënka si një qelqe,
Po u thye vajti, s'ka më ngjite qepe,
Zoga e plagosur di të kap me sqepe!

U prish dynjaja

Mir' se mëndje shkurtër, fëmra u harbua,
Buri q'ësht burrë ç'ka që bënet grua?
Ç'do gjë ka të ngjarë po kurr' edhe kurrë
Dorën e një fëmre nuk e puth një burrë!
Po më thoni Zonja, si ka sy e faqe?

Si mundet e bënet mashkull pa mustaqe?
Kurse be e burrit, beja më me hije,
Dora në mustaqe bënej deri dije;
Dora në mustaqe edhe mos u tund.
Masi fjal' e burrit, aty merte fund!
Çdo gjë u ndryshua, çdo gjë u çkallmua,
Koka u zbulua këmba u mbulua;
Kur në kohrat t'ona me të hyr' që hyje,
Kundra mbetej jashtë, festja për mbi krye;
Nashti futet brënda çdo këpuc' lyerë,
Dhe kapell' e pastër varet për mbi derë!

Dera e Hallës dhe nusja

Të rinjt' e të rejat, jan si drita Prilli,
Rriten dita ditës; dhe si trëndafili,
Her' i deh bilbili, her' i deh veriu,
Her' po kot së koti dehen vetvetiu;
I riu veriu, thënka dhe i pari;
Fjala e të parit, vlen më shum' se ari!

Nusja paska prishur lëre që të prishë
Nus' e Hanko Hallës lindi me këmishë;
Mbasi der' e Hallës ësht' burim kismeti;
Dhe kismet' i saja vjen si vala deti;
Në se mbaron njëra, e rreth vjen një tjetër,
Dera ësht' e hapur, në shtëpi të vjetër!
Si e re që është, edhe nus' e Hallës,
Derdhet mu si vala, vala i ngjan valës;
Po sa do të derdhet, mu si val' e detit,
Nonjë dëm s'i bëhet, detit e kismetit!

Shkoni e shikoni, valën që valon;
Se sa shum' gjëmon, se sa pak gjykon;
Me re e me erë, zë e guduliset,
Tundet e lëkundet dhe nga shtrati niset;
Fryhet edhe fryhet, duke ngritur kryet,
Mbasandaj i teket, anës detit thyhet;
Njëra shkon përpara tjetra turret pas,
Njera do përplaset, tjetra do pëllcas'!
Si e si të bëjnë, sa shum' e më shumë,
Mbi kurris të detit, buj' e zhurm' e shkumë

Mir' po deti det,
Dhe asgjë s'humbet!

Dhe sa do që duket, se u-bë rrëmujë!
Deti si përhera, rrafsh e plot me ujë!

II.

Në shtëpi të vajzës, në shtëpi të djalit,
Ven' e vin' thëllëzat që nga maj' e malit,
Q'nga maj' e malit' q' nga gjir' i fushës
Syri të verbonet, nga florir' i gushës!

E... u trashëgofshin, çifti faqe bardhë,
Gjeti shoku shoqen, një sorkath sorkadhë;
Vajza s'të ka shoqe, e, kuj do i gjaj?
Si nga der' e dajos dhe nga der' e saj,
Ësht' ashtu si është... lumthi ai djatë!
Që nga brinj' e tija, trëndafil ka dalë!

— Si urdhron zotrote, po dhe djal' i ynë,
Ësht' ashtu si është... lumthi ai djalë!
— Un' moj xhane kurrë, s'di të flas romuzë,
Po me mjalt në gojë dhe me gas në buzë;

Meret fjala mëngjër, diku nga një her',
Mirë po buz' e Zonjës, do kulloj' sheqer;
Se si tha i pari, fisi do thot' fjalën,
Ose do thot' fjalën ose do bëj' djalën!

VAJZA SHQIPTARE

Kush të ka dërguar, hëna apo djelli?
Pa më thuaj të lutem, sa pate ka qjelli?
Nëpër ata pate, madhëri e arte,
Ka të tilla shtate, si të zotris s'ate?

Në je nonjë ëngjëll, udhën ke lajthitur?
Apo sjell melhemin, zëmrës së goditur?
Në je nonjë valë, kush ësht' ai mall,
Që të ndez e derdhe, e utrin ' mbi zall?

Në je nonjë çupë, do të mbaj mbi sup,
Që të fus në zëmër, do të pi me kup'
Në je nonjë lule, e ku do keç mbirë?
Si mundet e bënet, lulja kaq e mirë?

Në se je sorkadhe, lumthi kush ka çapa,
Lum ai që vete, zotris s'ate prapa;
Kush të paska rritur, kush të ka selitur?
Trup' i yt i bukur, si flori i situr!

Në je nonjë xhinde, xhind' i arratisur,
Cilin ke vithisur, kujt i je kolisur?
Ku ësht ai pyll, ku ësht' ai mur,
Ku ti vete fute dhe qëllon me gur?

ALI ASLLANI
(„Nxjerrë nga Hanko Halla" fq. 49)

MILLOSH GJERGJ NIKOLLA MIGJENI (1911-1938)

Millosh Gjergj Nikolla, i njoftun me letërsin bashkëkohanike shqipe me pseudonimin Migjeni, lindi në Shkodër dhe po aty mbaroi edhe mësimet fillestare. Ato të mësmet i kreu në Manastir dhe fill mbas tyne u emnue mësues në Vrakë, afër Shkodrës, dhe mâ vonë u transferue në Pukë.

Migjeni ka qenë shëndetlig dhe ka vdekë në moshë shum të ré, por, megjithate na ka lanë nji tubë vjershash të mbledhuna dhe të botueme mbas vdekjes së tij nga e motra me titull „Vargjet e lira". Disa këso vjershash Migjeni i pat botue edhe vetë, sa qe gjallë ndër revista e të përkohshëme të ndryshëme të Shqipnís.

Migjeni ka qenë poet lirik dhe si i këtillë ka shkrue vjersha me argumente të ndryshëme. Posë vjershash poeti ka shkrue edhe në prozë skica nga jeta dhe vuejtja e katundarëve dhe fëmijve në regjimin e atëhershëm.

Me poezín e Migjenit në letërsín shqipe hapet nji rrugë e ré: këndohet gjendja shoqnore me nji varg të lirë dhe poezi filozofike. Vargu i Migjenit âsht i gjallë dhe i njimendët.

Migjeni me përshkrimin e vuejtjeve të popullit âsht i pari në letërsín shqipe. Ai në shkrimet e veta kërkon lirín, mirëqenjen, lirín e mendimit e ngritjen kulturale të popullit. Ai dënon robnín, paragjykimet dhe fén si poet përparimtar i popullit. Çdo pjesë e shkrueme e Migjenit ka nji vulë t'origjinalitetit të tij.

Migjeni vdiq prej tuberkulozit në Torre Peliçe të Torinos, n'Itali, më 26 Gusht 1938.

TË LINDET NJERIU...

Të lindet një njerí
nga gjin' i dheut t'on t'rím me lot të vakët,
nga thalb'i shpirtit t'on' qi shkrihet n'dëshirë t'flakët
Për një gen të rí. —
Të dali një njerí!
Pa hyll në ball — por që me fjal' të pushton,
që të rrëmben qetsín e ban gjaku të të vlojë
rrkajë, e ban synin ligshtín t'a zgjetojë,
qi nëpër shekuj ndërgjegjen na trathton.
Të lindet nji njerí!
Të mkambi një koh' t'Ré!
Të krijoj' nji Epopé!
Ndër lahuta t'ona t'këndohet Jeta e Ré...
— Të gjitha kombet po dehen n'epopé të veta,
flakë e zjarmit t'tyne na i përzhiti ftyrat
dhe nepër to nji nga nji po shtohen rrudhat,
e nën kambë e mbi krye tinz' po na hilk' jeta.
(Liri! — Po, liri dhe gaforrja gëzon,
por, gaforre âsht...
Liri, ku plogsi ndërgjegje gjallon,
jo, liri nuk âsht!)
Të lindet një njerí
i madh si madhní
dhe ndërgjegjet t'ona t'i flakroj' n'dashní
për një idé të re, ideal bujàr,
për një agim të lum e të drejtë kombtar.

Nga „Vargjet e lira"

KANGËT E PAKËNDUEME

Thelltë në veten t'eme flejnë kangët e pakëndueme
të cilat ende vuejtja as gëzimi s'i nxori
të cilat flejnë e presin një ditë ma të lumnueme
me shpërthye, m'u këndue pa frigë e pa zori.

Thelltë në veten t'eme kangët e mija jesin...
e unë jam vullkani që fle i fashitun,
por kur t'i vijë dita të gjitha ka me i qitun
në njëmijë ngjyra të bukra që nuk vdesin.

Por a do të vijë dita kangët me u zgjue?
Apo ndoshta shekujt me né prap po tallen?
Jo! Jo! Se lirija filloi me lulzue
dhe e ndjej nga Dielli (alegorik) valën.

O kangët që fleni n'reliket [1]) e mija
q' ende s'keni prekun as një zemër të huej,
vetëm unë me ju po kënaqem si fëmija
unë — djepi i juej, ndoshta vorr' i juej

Nga „Vargjet e lira"

[1]) **Relike: stolina fetare që varin katundarët. Këtu M. ban aluzjon: Kangët që flejnë si në sendet e shejta.**

LAGJA E VARFUN

Krahët e zez të një nate pa fund
e varrosen lagjen pranë,
dritë, jetë, gjallsi — askund,
vetëm errsinë e skam.

U harrue jeta e ditës
ndër shtresat e natës, e pagja
u derdh nga parzm' e errsinës...
n'andrra përkundet lagja.

Njerzit ndër shtëpija flejnë
me gjoksa të lakurtë e të thatë
e grave fëmi po u lejnë
pa ushqim në gji, pa fat.

Pushojnë gjymtyrët e shkallmueme
në punën e ditës së kalueme.
Shërohen trutë e helmueme
në gjymin e natës s'adhurueme.

Veç zemrat e njerzve të lanun
Me të rrektun prralla rrfejnë:
mbi barrët e jetës së namun
që shpirt dhe korriz thejnë.

Prralla mbi fëmi rrugaça
bark-jashtë e me hundë të ndyta
që dorë shtrijnë me vjedhë, me lypë
e ngrihen me flajë të ndyta.

Prralla mbi varza të fyeme
me faqe e me buzë të thithuna.

Prralla mbi djelm, me të thyeme
shpresë, në burg me duer të lidhuna,

të cilt nesër para gjyqit
për delikt do të përgjegjin, —
vetëm dreqit e hyllit
të gjith fajet tash u a mpshtesin.

Kështu lagj' e varfun pështpritë
dhe errsinës hallet tregon.
Një gjel i unshëm, me dritë
të hanës i rrejtun, këndon.

Hesht! or gjel kryengritës
i lagjës së varfun. — Këtu
nuk zbardhë për ty drita e ditës...
i gjikuem jé me ngordhë n'ù.

Nga „Vargjet e lira"

VUEJTJA

Ka do dit
që po shof fare mirë
se si nga vuejtja syt po më madhohen
nepër ball dhe ftyrë rrudhat po më shtohen
e si buzqeshja m'âsht e hidhun...
... dhe po ndij
se si mëngjezet e mija
nuk janë ma mëngjeze hovi e pune,
as ndërtimi por të shtymt dita më ditë
e një jete që s'durohet.

Dal nga dalë po shof
si jeta një nga një
sejcillën ndjesi
me trathtí
po m'a vulosë
dhe s'po më mbetë asgjâ
që me u nda
si shej gëzimi.
— Përpara
nuk e dishe o jetë
se kaq i tmertë
âsht grushti i yt
që mbytë
pa mëshirë.

Por kot
në pasqyrë po shof
se si nga vuejtja syt po më madhohen
nepër ballë dhe në ftyrë rrudhat po më shtohen
dhe shpejt do të bâhem
flamur i vjetruem
i reckuem
nder luftat e jetës.

Nga „Vargjet e lira"

Misër! Misër!

Në shekullin e njëzetë s'ka apotheoza Perëndish, por ka apotheoza misri. Bjeshkët tona, që kishin qenë lterët e apotheozave perëndish, sot jan lterë e apotheozës së misrit.

Një kokërr misër âsht një kokërr dhimje, kur ka shum û e aspak misër.

Fjala misër përmban me vete legjenda, legjenda të linduna nga dëshira për jetë. Dëshira për jetë âsht e madhe, e mahnitëshme sa edhe malet tona, që hapin gjit për me varrosë njerëzit e unshëm. E në naltësín e maleve vigane, legjendë âsht dhe lindja, legjendë âsht dhe jeta, legjendë âsht dhe vdekja. Dhe kjo legjendë e hidhët, dhe plot vuejtje historike në shekullin e njezetë âsht e thekshme, zemërbrese dhe të ban të qajsh.

Misër! Misër!

Thirrje për shpëtimin e jetës. Apotheozë e shekullit të njezetë! Emën perëndish sot nuk zejnë me gojë fëmijt që po sa kanë fillue të belbëzojnë, por misër! misër! — âsht fjala e ditës, synonim i jetës për banorët legjendarë të këtyne maleve t'egra.

Ushtojnë luginat e maleve nga fjalët e malsorëve t'unshëm, që varg, njeni mbas tjetrit ecin të ngarkuem me ka nji gjysmë thesi misër. Vargu i tyne âsht i gjatë, pafund, si âsht e gjatë dhe pafund vuejtja e tyne. Mbi kurriz të vet barin ka një gjysmë thesi misër, barin jetën e vet, barin Perëndinë, Perëndi e vërtetë — misër i dëshiruem!

Misër! Misër!

Lajmi se do të shpërndahet misër, dolli nga zemra e dheut, rrodhi nëpër dejt e thella deri te gjymtyrët e mpita të dheut që quhet shtet. Dhe bani të dridhen nga gëzimi frymorët që s'kanë me çka ta mbajnë frymën.

Si thneglat që mblidhen rreth një kokrrës misri, q'ashtu në një qendër nënprefekture janë mbledhun malsorët rreth depos së misrit. Katundarëvet që përfshin nënprefektura do t'u ndahet misri. Malet t'egra me mjegull e borë, qiella tue derdhë shi që të lagë deri në palcë kishin dashtë t'ia presin rrugën malsorit. Por kush ja ndalon atij hovin kur shkon me marrë misër? Misër për fmi të nximë nga mjerimi, të cilët kur shtrijnë duert u përngjajnë lugetënve të vocër. Dhe këta fëmij janë dëshmorët e vërtetë të tragjedis njerzore. Dëshmorët

tragjikë në këte skaj të dheut, të cilët njerzit e huej i kujtojnë ndër legjenda historike me një lumni legjendare. Se lumnia e vërtetë âsht larg tepër larg, nga folé e shqipeve.

Nëpër luginat e maleve përshkohet malsori vetëm me një këmishë e brekë legjendarë mi shtat, për me arrijtë në qendrën e nënprefekturës me marrë misër. Krahnori i tij âsht një copë graniti që u shkëput nga mali dhe u vendos mi dy kambë të drejta dhe të forta si landa e pyllit. Dhe lëvizet copa e malit pa bëzajtë. E përpara depos së misrit bjerrë cilsin karakteristike të vetën, dhe bahet frikacak. Bahet servil, frikacak, pse mendon ai — nj' ashtu e don ligjin nëpunsi; për ndryshe s'ka misër.

„Si urdhnon zotni" përsëritet sa e sa herë në mënyrë qesharake, me të marrun zani, me gjeste majmuni vetëm e vetëm mos me zgjue mninë e engjyjvet që ndajnë misër.

Dhe kur e marrin misrin, nisen njeni mbas tjetrit gjatë udhës së ngushtë të malit dhe të jetës. — Ndodh që njenit i derdhen kokrrat e misrit nëpër birë të vogël të thesit; shoku mbrapa pa i shkel dhe i treti, s'shkon asnjë, as dy, — por ja hjedh mallkimin e pamëshirueshëm: — Mos i shkel, të shitoftë Zana! Se shekulli i njëzëtë âsht shekulli i apotheozës së misrit ndër folét e shqipeve.

Migjeni

NË KASOLLËN E FTOFTË

Hana duket .e zbetë nalt në kupën e qiellit. Qendron mi malet e veshuna me borë e për mi kasollet e ngrime të katundit. Të gjitha janë veshë në të bardhë. Dhe të vret syt ajo bukuri e ndritshëme.

E në nji kasolle, që kërcet ndën barrën e randë të borës, duken dy ngjyra: kuq e zi vendi përqark tij. Nëpër skutat e zeza e t'errta të kasolles ndëgjohet blegërima e ndonji deleje, ose kumbona e lopës. Nga goja u del avulli; që ngrihet n'ajër e bije i ngrimë, si brymë mi qimet e tyne. Heshtje. Çdo gjâ âsht e ngime. Nji dorë shtrihet kap nji dru, ngacmon zjarrin e shtrin prushin. Flaka ndriçon errësinën e shkëndijat hofin deri në tra e nepër kurriz u shkon të ftoftit, që vjen andej nga errësina.

— Pa shiko,mos ngrin Lara?

Dhe çohen e i lëshojnë vend pranë zjarmit Lares, lopës së shtëpis. Të ngrofet dhe ajo pjestare e familjes në kasollen e ngrime. Lara afrohet për t'u shtrimë rreth zjarrit, por me trupin e math të saj, qe tue shtypë dy fëmijë, që i kish zanë gjumi panë zjarrit.

Në mes të natës, kur mërrini të ftoftit në kulm, atëhere dhe kafshët filluen me lëvizë. Nji nga nji u afrohen njerëzvet e me syt e tyne duken sikur luten e thonë. Na lëshoni dhe neve pak vend për me u ngrofë pranë zjarrit se ngrimë. Atëhere njerëzit ngrihen, u lëshojnë bagëtive vendin pranë votrës e ata vetë shkojnë n'errësinën e ftotët.

Dhe agimi zbardhi me bukurin e bardhë, që të vret sytë. Ngrihen njerëzit me trupin e mpitë e tue mendue se e kaluen edhe nji natë të vështirë. U ngritën të gjitha, por nuk u çue nji i vogël. Menjiherë e ama shtrin dorën mi te dhe n'at çast lëshon nji britmë të tmerrëshme. Të gjithë zunë me qamë sipër trupit të të voglit.

Po, ishte ngrimë biri i nanës.

Gjaku i tij i kuq i kishte ngrimë në zemër e nëpër gjithë trupin. Ai ishte bamë fli për të pasunit, për ata që duen të jetojnë me gjakun e të tjerëvet...

Migjeni

LULI I VOCËRR

Askush s'e njef Lulin. As shokët e tij, që përpara tij losin, nuk e njofin. Mâ mirë me thanë se e njofin, por ata losin në punë të vet e Luli i shikon pa u trazue me ta. Sot gjithkush ka punët dhe kujdeset e veta, ashtu edhe Luli. — More Lul! Shum heret ke fillue me shikue punën tande.

Kur Luli hyn n'oborr të shkollës, buza i qeshet nga pak, por askuj asnji fjalë s'i thotë. Ecë ngadalë, tue shikue djathtas e majtas, por gjithnji tue ecë, deri sa të mbërrijë në cak të vet. Aty te dera e rruginës shkollore shum i pëlqen të qëndrojë. Aty âsht caku i tij, i praruem me rrezet e ngrofta të diellit në këto ditët e vjeshtës. Pështetet Luli për mur, grushtat e vogjël i shtje ndër xhepa, hundën pjerrake të kuqun nga të ftoftit e mëngjezit ia sjellë diellit dhe... shikon. Gjaja që mâ fort ia tërhjekë vërejtjen janë çizmet, që i kanë të veshuna disa shokë të tij. Sa të bukura janë! Si shkëlqejnë! — mendon Luli e pa dashje i shkojnë syt ndër tollumbat e veta, nepër të cilat shifen fare mirë të pesë gishtat e kambvet të zbathuna. Nga kërshërija i afrohet nji shoku që ka çizmet mâ të reja. Ulet dhe shef në lustrin e çizmes kambët e veta të zbathuna — aq shum i shkëlqejshin çizmet... mbassi shoku me çizme fluturoi, Luli ngadalë shkoi te caku i vet, në diell, t'i ngrofi kambët. — Po kur nuk ka diell, si ia ban i shkreti Lul? Ndoshta ia kanë disi kujdesin apostujt e mëshirës dhe të dashunis...

Ndoshta, ndoshta...

Nganjiherë i afrohet mësuesi Lulit. Dhe kur e ka fëtyrën e dlirtë dhe pa puçrra, mësuesi ia ledhaton faqet, gushën e Luli, i afrohet, ia merr dorën, e shikon me sy pllumbi dhe kishte dashtë t'i fali diçka mësuesit. Por vjollca nuk ka. Luli i vocërr shka mund t'i fali mësuesit tjetër? Veç me ia falë tollumbat e veta që kanë hapun gojën si me dashtë me e hangër mësuesin.

Migjeni

DIFTOJSI I LANDËS

1) Parathanje — — — — — — — — — — — — — — 3
2) Historija e gjuhës shqipe dhe shkrimi i saj — — — — — 5
3) *Dokumentat e para* — — — — — — — — — — — 13
a) Formula e pagëzimit (1496) — — — — — — — — 13
b) Fjalorthi i Arnold von Harff-it (1496) — — — — — 14
c) Perikopeja e Ungjillit (shek. XV-të) — — — — — 15
4) *Shkrimtarët e vjetër (hymje)* — — — — — — — — — 18
5) *Gjon Buzuku* (1555) — — — — — — — — — — — 19
a) Parathanje e Librit — — — — — — — — — 21
b) Të mbytunit e botës nd'ujë — — — — — — — — 22
c) Gjyqi i Solomonit — — — — — — — — — 24
ç) Djali plangprishës — — — — — — — — — 26
6) *Pjetër Budi* (1566—1623 — — — — — — — — — — 28
a) Nga Doktrina e Kreshtenë — — — — — — — — 30
b) Të mbraztit e jetës — — — — — — — — — 36
c) Nga Pasëqyra e të Rrëfyemit (f. 53) — — — — — 41
ç) Nga Rituali — — — — — — — — — — — — 42
7) *Frang Bardhi* (1606—1643) — — — — — — — — — 45
a) Gjithë atyne t'Arbëneshëve qi ta marrënë me e zgjedhunë e me e xanë — — — — — — — — — — 46
b) Proverbe — — — — — — — — — — — — 49
8) *Pjetër Bogdani* (1630—1688) — — — — — — — — — 51
a) Nga parathanja — — — — — — — — — — 52
b) Skala I. Ligj. V — — — — — — — — — — 53
c) Skala I ligj. VI — — — — — — — — — — 55
ç) Pak Astrologji — — — — — — — — — — 56
9) *Gjon Nikollë Kazazi* (1702—1753) — — — — — — — — 58
a) Lutjet e mëngjezit — — — — — — — — — 58
b) Vepër pendimi — — — — — — — — — — 59
10 *Theodor Kavaljoti* — 1770 — (në përgjithësi) — — — — 60
11) *Muhamed Çami* (shek. XVIII) — — — — — — — — — 62
Nga „Erveheja" — — — — — — — — — — — 62
12) *Letërsija arbëneshe* — — — — — — — — — — — 64
13 *Jul Variboba* (1725) — — — — — — — — — — 66
a) Oj jett e amël, e S. Mërij — — — — — — — — 66
b) Maa e bukura kopile — — — — — — — — — 68
c) Saa pir nee Krishti duroi — — — — — — — — — 69
14 *Gabriel Dara — Plaku* (1765—1832 — — — — — — — — 71
Vjersha e Lazërit — — — — — — — — — — — 71

15 *Jeronim De Rada* (1814—1903) — — — — — — — — — 75
a) Kangjeli I — — — — — — — — — — — 76
b) Kangjeli II — — — — — — — — — — — 79
c) Kangjeli IV — — — — — — — — — — — 81
16) *Gabriel Dara — I Riu* (1826—1885) — — — — — — — 82
a) Parathënëme t'Arbreshëve — — — — — — — — 82
b) Kënka e sprasme e Balës — — — — — — — — 87
17) *Josif Serembe* (1843—1891) — — — — — — — — — 91
Kangjela e maalit paarë — — — — — — — — — 91
18) *Josip V. Relja* — — — — — — — — — — — 94
a) „Martesa" — — — — — — — — — — — 95
b) Zani i t'birumit — — — — — — — — — — 101
19) *Rilindja kombtare e popullit shqiptar* (1178—1913) — Lëvizjet kulturore dhe letrare — — — — — — — — — 103
19) *Konstandin Kristoforidhi* (1827—1895) — — — — — — — 107
a) Gjaja e Malsorëvet — — — — — — — — — 108
b) Një letër — — — — — — — — — — — 112
c) Psalm' e Davidit 103 — — — — — — — — — 115
ç) Psalmë 104 — — — — — — — — — — — 115
21) *Naim Frashëri* (1846—1900) — — — — — — — — — 118
a) Bukuria e tufës (nga Bagëtia e Bujqësia) — — — — 120
b) Mëngjezi në fshat (nga Bagëtia e Bujqësia) — — — — 120
c) Mikpritja shqiptare (nga Bagëtia e Bujqësia) — — — 120
ç) Fyelli — — — — — — — — — — — 121
d) Fjalët e qiririt — — — — — — — — — — 123
dh) Zonj' e Fatit — — — — — — — — — — 124
e) Bukuria — — — — — — — — — — — 126
ë) Trathëtorët — — — — — — — — — — 130
f) Nga „Istori e Skënderbeut" — Kanga V — — — — 132
g) Skënderbeu në dyluftim — — — — — — — — 133
22) *Filip Shiroka* (1859—1935) — — — — — — — — — 138
Nji lules së veshkun — — — — — — — — — 138
23) *Andon Çakua* (Çajupi) (1866—1930) — — — — — — — 140
a) Memëdheu — — — — — — — — — — — 142
b) Vaje — — — — — — — — — — — — 142
c) Dashuria — — — — — — — — — — — 145
c) Fshati im — — — — — — — — — — — 148
d) Sulltani — — — — — — — — — — — 149
dh) Varfëria dhe liria — — — — — — — — — — 151
e) Robëria — — — — — — — — — — — 152
ë) Fyell' i bariut — — — — — — — — — — 152
f) Katërmbëdhjetë vjeç dhëndërr — — — — — — — 152
24) *D. Ndre Mjedja* (1866—1937) — — — — — — — — — 164
a) Përmbledhje e poemthit „Scodra" — — — — — — — 165
b) Poemthi „Lissus" — Tingllim I — — — — — — — 168
c) Andrra e jetës — — — — — — — — — — 170
ç) Malli për atdhé — — — — — — — — — — 172
d) I tretuni — — — — — — — — — — — 174
dh) Lejleku — — — — — — — — — — — 176
e) Prandvera, vera, vjeshta, dimni — — — — — — — 179-181
25) *Shtjefën Gjeçovi* (1874—1929) — — — — — — — — — 182
a) Vrasa e grues me shtat zanë — — — — — — — — 183
b) Nye i njiqindetetët — — — — — — — — — 185
c) Nye i njiqindetridhetekatert — — — — — — — — 186

ç) Nye e njiqindindekatërdhetët — — — — — — — 187
d) Buka, krypa e zemra — — — — — — — — — 188
dh) Fjalori — — — — — — — — — — — — — 191
26) *Faik Konica* (1875-1942) — — — — — — — — — — 194
a) Anës së liqenit — — — — — — — — — — 195
b) Prralla e tregëtarit dhe e xhindit — — — — — — 196
c) Prometheu i lidhur — — — — — — — — — — 199
27) *Krito Floqi* (1876) — — — — — — — — — — 202
a) Diallog — — — — — — — — — — — 203
b) Dolli hylli mbi Moravë — — — — — — — — — 204
28) *Fan S. Noli* (1880) — — — — — — — — — — 205

VJERSHA ORIGJINALE

a) Surgjyn-vdekur — elegji — — — — — — — — 207
b) Shpell'e Dragobicë — elegji — — — — — — — — 208
c) Shën Pjetri mbi Mangall — — — — — — — — — 209

Përkëthimet:

a) Skënderbeu — — — — — — — — — — — — 211
b) Korbi — — — — — — — — — — — — — 217
c) Fjala e Mark Antonit (nga „Jul Qezari") — — — — — — 222
ç) Nga „Rubairat" e Omar Khajamit — — — — — 231-233

BIBLIOGQAFI

Në përmbledhjen e kësaj antologjije asht përdorë kjo bibliografi:

1) *Skriptet e Institutit të naltë pedogogjik* — Tiranë 1947 (për his torijatin e gjuhës, shkrimtarët e vjetër dhe arbëreshë).

2) *Shkrimtarët shqiptarë* — vllimi I, II botim i vj. 1942 — Tiranë

3) *Antologjija e klasës së III dhe IV të shkollave të mesme* — Tiranë 1946

4) *Elemente të gjuhësis e të literaturës shqipe* — për shkollat e mesme — Dr. Eqrem Çabej — Tiranë 1936

5) *Këndimet e Çekrezit* — Washington, 1919

6) *Mal' e brengë* — M. Kuteli — Tiranë 1943

7) *Hanko Halla* — Ali Asllani — Tiranë 1942

8) *Nga letërsija shqipe* — „M. Bakija" Prishtinë — 1951

9) *„Jeta e ré"* revistë letrare e shqiptarëve të Jugosllavis — Prishitnë 1949-53

NDREQJE GABIMESH

Faqe	rreshti	sipër poshtë	âsht	duhet
3	7	sipër	studjimit	studjimin
6	13	poshtë	Xylender-it	Xylander-it
8	12	sipër	vezhdon	vezhgon
11	1	„	Shqitar	Shqiptar
12	9	„	Stambolit	Stambollit
14	9	„	u nis vjetin	u nis në vjetin
17	21	„	nxanesi te	nxanësit e
21	1	vrejtje sipër	Nonih.	Donih.
26	6	„ poshtë	pjesëne	pjesënë
27	24	sipër	mënyrê	mënyrë
27	26	„	shtrebmnueme	shtrembnueme
35	19	„	„ dhe	dhe
35	25	„	gjëllinjndë	gjëllinj ndë
40	17	„	fëlliquer	fëlliqur
40	1	poshtë	kafshatë	kafshëtë
40	14	„	ndëmadhështij	ndë madhështij
41	5	sipër	tëshintënuomet	të shintënuemet
41	11	poshtë	me hjekë kllapën	para fjalës qenet
41	4	„	„ presën mbas	fjalës zanoret
43	8	„	kujtoum	kujtuom
43	22	„	kujdeset	kujdeset
44	1	sipër	vvetë	veetë
44	1	„	pamm	paam
45	15	„	themelore	themelorë
45	16	„	rendore	rendorë
46	4	„	hiia	hina
48	në vend të rreshtit 22 sipër		duhet të rrij:	ashtë e sido ashtë possi kurr t'ish kafshë e madhe e vëivetëshime
49	12	sipër	sill	fill
49	7	poshtë	e vendon	i vendon
56	10	sipër	trjtës	trajtës
59	5	poshtë	bekimin	bekimn)
60	8	poshtë	veriuat	veriut
63	19	sipër	ndërtova	ndertove
64	11	„	kur banë	kur lanë

65	12	„	Jeromin	Jeronim
65	13	„	Josip	Josif
67	5	„	scili	Cili
67	10	poshtë	sagurencie	fagurencie
69	7	sipër	nd'atë	ndat = nd' atë
69	10	„	(it	(it)
70	1	„	rranj	rronj
70	10	„	finironon	finirono
71	5	„	ketyne	këtyne
71	6	poshtë	Embëri e lart	Embëri i lart
72	2	sipër	Në betani	Në Betani
74	12	poshtë	ukput	u kput
75	Titull		JEROMIN	JERONIM
75	1	sipër	Jeromin	Jeronim
76	11	„	karaktetizon	karakterizon
77	9	„	Lule ljin	Lule ljiu
77	20	„	Një garre	Në garee
77	10	poshtë	Ankreontit	Anakreontit
78	1	sipër	kalthertuer	kaltheruar
78	16	poshtë	vështiroje	vështroje
78	18	„	Arberoshët	Arbëreshët
79	5	„	vetë	(vetë
80	1	sipër	veçe	veçse
82	4	„	u ba	e u ba
82	15	„	pasqyrehet	pasqyrohet
82	22	„	erdhhn	erdhën
84	9	„	ndljgkoi	ndëljgkoi
85	26	„	ndërgjohen	ndëgjohen
85	35	„	për-së-sparsëmi	për-së-sprasëmi
86	3	„	nen né	nër né
86	8	poshtë	tituelluer	titulluer
86	10	„	me shtrietat	me shtreitat
86	22	„	„sinominiano"	„si nominiano"
88	22	poshtë	ahirea	ahiera
89	16	sipër	harepsuar	harepsur
89	17	poshtë	të banonin	të banonin)
90	16	sipër	u nisën	u nisën.
91	titull		Josip Serembe	Josif Serembe
104	6	poshtë	shkimtarët	shkrimtarët
118	14	„	shquet	shquhet
120	16	sipër	„Bagëti e Bujqësia"	„Bagëti e bujqësia"
183	4	„	duet	duert

H. Vokshi, E. Nimani, T. Hatipi
ANTALOGJI E LETËRSÍS SHQIPE

Redaktori teknik: JANI GJINO
Korektor: KOLË GRUDA
Për Shtëpín botuese: REMZI SHAHSIVARI

Madhësija 16¾ tabakë shtypi
Tirazhi: 4.000 copë
Duel nga shtypi në Maj të vjetit 1954

U shtyp në shtypshkrojën „Milladin Popoviq"
në Prishtinë